ڕەچەڵەکناسیی ئاڵای کوردستان

سەعید شەمس

بۆ وێنا کردن، پاراستن و زیندوو ڕاگرتنی ناسنامەی نەتەوایەتیی هەر نەتەوەیەک کۆمەڵێک سیمبولی وەکوو ئاڵا و سروودی نەتەوایەتی پێویستە و کۆمەڵانی خەڵک لە ڕێگەی ئەو سیمبولانەوە، دەکەونە ژێر کاریگەریی بیری ئایدیۆلۆژیی نەتەوەپەرەستی و باوەڕ بە بوونی نەتەوەی خۆیان دێنن. ئاڵای نەتەوەیی کارکردی تایبەتی هەیە و هێمایەکە بۆ ڕەسەنایەتیی نەتەوە. ئەو کەسانەی کە سەر دادەنەوێنن بۆ ئاڵای نەتەوەیی، بە هی خۆیانی دەزانن بەڵام هاوکات ئاڵا ماڵ و مڵکی هیچکام لەو تاکانە نییە، چونکە ئاڵا هی نەتەوەیە.

١) پێشەکی

ئـاڵا و سـروودی نەتەوەیـی، دوو هێمـای گرینگـی هەموو جووڵانەوەیەکـی نەتەوەیی و هەموو وێژمانێکی ناسیۆنالیسـتین. هەموو دەوڵەت-نەتەوەکانـی بە فەرمی ناسـراو، لە پانتاییی سیسـتەمی نێونەتەوەیـدا، خاوەنی ئاڵا و سـروودی نەتەوەییی خۆیانن. لە ساڵی ١٩٩٢ی زایینـی، پەرلەمانی کوردسـتان لە عێراق بڕیارێـدا «ئاڵای کوردسـتان» وەکوو ئاڵای فەرمی و نیشـانە و هێمای پێکهاتەی «حکومەتی هەرێمی کوردسـتان» لە سـەر دامودەزگاکانی حکومەتی هەڵبکات و، دوایەش لە سـاڵی ١٩٩٩ «یاسای ئاڵای کوردستان»ی لـە ئەنجومەنـی نیشـتمانیی کوردسـتان پەسـندکرد. لە ماوەی ٢٨ سـاڵی ڕابردوودا، ئاڵای کوردسـتان لە باشـوور و هەروەها لە ڕۆژهەڵاتی کوردسـتان جێگیر بووە و، وەکوو ئاڵای نەتەوەیی، لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردسـتان و لـە لایەن خەڵکەوە، پەسـند کراوە. دیارە هەر لە سەرەتاوە کۆمەڵێک ڕای جیاواز و تەنانەت دژ بەم بڕاردە و بڕیارەش لە ئارادا بوون و هەن.

پرسـیارە سـەرەکییەکانی ئـەم باس و تۆژینەوەیە بریتین لە: بە لەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵە کە ئاڵای نەتەوەیی، شوێنێکی ناوەندیی لە وێژمانی ناسیۆنالیستییدا هەیە، ڕەچەڵەکی مێژوویـی «ئـاڵای کوردسـتان» چییـە؟ دروستبوونی ئەم ئاڵایە کە ئێستا وەکوو ئاڵای نەتەوەیی لە لایەن بەشیکی زۆری کۆمەڵانی خەڵکی کوردەوە پەسـند کـراوە، لە کەیەوە دەسـت پێدەکات و، چ تێکەڵاوییەکی لەگەڵ بیری سـەربەخۆییی کـورد هەبووە و هەیە؟ چۆنە کە بەر لە سـاڵی ١٩٩٢ شوێنەوارێکی تایبـەت لەم ئاڵایـە نابیندرێت؟ ئایا ڕاسـتە ئەو چەشـنەی کـە هەندێ لایـەن دەڵێن ئەوە ئاڵای نەتەوەییی کـورد نییە و تەنیا لە لایەن گرووپێکی سیاسیی تایبەت لە باشووری کوردسـتان داسـەپێندراوە؟ لـە کۆتاییدا، بـە لەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵە کە هەمیشـە تێکەڵاوێک لە نێوان ڕابردوو و سیمبولەکانی ناسـیۆنالیزم و نەتەوە بوونـی هەیە، ڕەوتی نەتەوەوێناکردن دەکرێ لە ڕێگەی پێناسەی ئاڵای نەتەوەییەوە شـرۆڤە بکرێت؛ سیما و پێکهاتەی شەرۆڤەیەکی لەو چەشنە چییە و سـەبارەت بە بیری نەتەوایەتیی کورد چمان پێ دەڵێت و یان فێر دەکات؟

٢) ناسیۆنالیزم و نەتەوە وەک بەرهەمی قۆناغی مۆدێرنیتە

بێگومان ئـاڵا لە جیهانـی پیش-مۆدێرن و لە کولتـووری ئێمپراتورییەکانی سـەدەکانی ناوەڕاسـت و تەنانەت لە قۆناغی باستانیشدا لە ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات هەبووە. لە ئەرووپا ئاڵا لە ماوەی شەڕی خاچی و لە ژێر کاریگەریی کولتووری عەرەبی و ئیسـلامی گەشەیەکی جیاوازی بـە خۆیەوە دیت. چونکە لە باوەڕی ئیسـلامییدا، وێنەکێشـانی تاکـی زیندوو ڕێگەپێنـەدراو بـوو، کولتـووری عەرەبی و ئیسلامیی ئەو کاتە، پەنایان دەبرد بۆ نموونەی گشـتی (ئابسـتراکت).[١] لە ژێر کاریگەریی شـەڕی خاچی لە سـەدەکانی نێوەڕاسـت (١٠٩٥-١٢٩١) ئاڵا لە شـێوەی خاچدا و بە مەبەستی سەربازی و ئایینی لە ئەرووپا بەکار دەهێنـدرا. بۆ یەکەم جار کە ئاڵا لە دەرەوەی ڕەهەنـدی ئایینی و سـەربازی بەکارهێندرا، کاتـێ بـوو کـە کۆمپانیاکانـی بازرگانی و دەریاوانی بۆ ناساندنی خۆیان کەڵکیان لە ئاڵا وەرگـرت. لە دەرئەنجامی ئەو گۆڕانەدا ئاڵا لە سەدەی ١٦ی زایینەوە بە واتای غەیرەئایینی لـە ڕۆژئاوا بەکارهێنراوە کـە دواتر بەرە بەرە لە نێوان سـەدەی ١٦ و ١٨ی زایینیدا بووە بە بنەمای ئاڵای دەوڵەتەکان.[٢]

لە ڕاسـتیدا، تا شۆڕەشـەکانی کۆتاییی سـەدەی ١٨، ئاڵاکان پەیوەست بە کۆمەڵانی خەڵکـی ئاسـاییەوە نەبـوون، بەڵکـوو هێمایەک بۆ نوێنەرایەتیی پاشـا و بنەماڵەی

فەرمانڕەواییەکانیان بوون.[۳] ئەوە کە ئاڵا وەکوو هێمایەک بۆ نوێنەرایەتی کردنی نەتەوەیەکی سەربەخۆ کەڵکی لێ وەربگیرێ، دیاردەیەکی مۆدێرنە و لە سەردەمی نوێ و مۆدێرندا داهێنراوە. بە واتایەک ئاڵا- چ ڕەنگەکانی و چ نیشانەکانی، تەنیا لە چوارچێوەی تایبەتمەندیی سەردەمی ناسیۆنالیزم و لە سۆنگەی ئایدیۆلۆژیی ناسیۆنالیستییەوە دەبێت فام، شی و پێناسە بکرێت. ئاڵا و سروودی نەتەوەیی بەم شێوازەی ئێستا لە جیهاندا وەکوو ئەسڵێکی وەرچەم - بە بێ هەڵسەنگاندن و پێداچوونەوە لە لایەن زۆربەی خەڵکەوە پەسند کراوە- هەمیشە لە مێژوودا بەو شێوازە نەبووە و لە گۆشەنیگای تیۆریی کۆمەڵایەتیی هاوچەرخەوە، گرێدراوی تایبەتمەندیی سەردەمی نوێ و مۆدێرنیتەیە. سەردەمێک کە مێژووی دەستپێکی لە لایەن زۆربەی بیرمەندانی بواری تیۆریی کۆمەڵایەتییەوە وەکوو دەرئەنجامی شۆڕشەکان فەڕەنسا و ئەمریکا شی دەکرێتەوە کە لە کۆتاییی سەدەی هەژدەوە لە ئەورووپادا و لە باقی جیهان لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمەوە جێگیر دەبێت.[۴]

«دەستەواژەی ناسیۆنالیزم بەکار دەهێندرێ بۆ ئاماژەکردن بەو جووڵانەوە سیاسییانە کە بەدوای دامەزراندن یان بەکارهێنانی دەسەڵاتێکی دەوڵەتین و بە باسێکی ناسیۆنالیستی شەرعییەت دەدەن بەو کردەیەی خۆیان. باسی ناسیۆنالیستی داکترینێکی سیاسییە کە لە سەر سێ باوەڕ وێنا کراوە:

الف) نەتەوەیەک بە کاراکتێر و تایبەتمەندیی خۆیەوە بوونی هەیە.

ب) بەهاکان و بەرژەوەندییەکانی ئەو نەتەوەیە، دەبێت بە سەر بەهاکان و بەرژەوەندییەکانی تردا زاڵ بن.

پ) ئەو نەتەوەیە تا ئەو ئاستەی دەگونجێت، سەربەخۆ بێت. ئەوەش لانیکەم شێوازێک لە سەروەریی سیاسیی پێویستە.»[۵]

ئاوێتەبوونی ئەو سێ لایەنە، بەستێنێک بۆ بۆچوونی ناسیۆنالیستی و تێڕوانینێکی نوێ کە کۆمەڵانی خەڵکی ناوچە جۆراجۆرە جوغرافیاییەکان وەکوو نەتەوە پێناسە بکات، دەرەخسێنێ. لە هەنووکەدا زۆربەی بیرمەندانی تیۆریی کۆمەڵایەتی کۆدەنگییان لە سەر دوو ئەسڵ هەیە: یەکەم، نەتەوە بەرهەمی سروشتی یان گەشەی ڕاستەوخۆی تایبەتمەندییە جوغرافیایی و مێژووییەکان نییە، بەڵکوو پیش هەموو شتێک دیاردەیەکی کولتووری و سیاسییە. دووەم، هەرچەند نەتەوە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە بریتییە لە کۆمەڵێک لە تاکەکان، بەڵام چەمکی نەتەوە هێمایەکە بۆ شتێکی باڵاتر و سەرتر لە کۆی ئەندامانی ئەو کۆمەڵە خەڵکە. بە واتایەکی دیکە، نەتەوە لە هەلومەرجێکی دیاریکراوی وەکوو ئیرادەی ڕاستەخۆ و بڕیاری سیاسیی ئاگایانەی ئەندامانی ئەو کۆمەڵەخەڵکەدا، خۆی دەردەخا.

لە ڕوانگەی تیۆری کۆمەڵایەتیی هاوچەرخەوە، وێژمانی ناسیۆنالیزم تەنیا لە سەردەمی نوێ و لە ژێر کاریگەریی ئەو گۆڕانکارییە سیاسی، کولتووری و کۆمەڵایەتییانەی کە پیشەسازی و مۆدێرنیتە وەگەڕیان خست، دەرفەتی شکڵگرتن و گەشەی هەبوو. ئێرنێست گێڵنێر گوتەنی «ناسیۆنالیزم دیاردە و پرەنسیپێکی سیاسییە بانگەشەی ئەوە دەکات کە هاوچەشنیی کولتووری، بناغەی گرێبەستی کۆمەڵایەتی بێت [...] و پرەنسیپەکانی ئۆتۆریتە (دەسەڵاتی سیاسی) لە گەڵ یەکینەی کولتووریدا یەکانگیر بێت»[۶]. ئەو دیاردەیە، چ وەک پرەنسیپێکی سیاسی و چ وەک هەستی کۆمەڵانی خەڵک - نە تەنیا چەند کەس- لە قۆناغی نوێ و مۆدێرنیتەدا دەرفەتی شکڵگرتن و بەردەوامی هەیە. دەرئەنجامی لۆژیکی و

فیكریی ئەم تێڕوانینە ئەوەیە كە ناسیۆنالیزم بەرهەمی هەلومەرجێكی كۆمەڵایەتی و مێژوویییە كە لەودا، كەڵەكەبوونی كولتوور دەگاتە ئاستێكی نوێ، ئاستێك كە گێڵنێر وەكوو كولتووری باڵا یان كولتووری نەتەوەیی پێناسەی دەكات و، سنوور و شەرعییەتی دەسەڵاتی سیاسی(دەوڵەت) بۆ یەكەم جار لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لە لایەن كولتووری نەتەوەیییەوە دیاری دەكرێ. بە واتایەكی تر، لە ژێر كاریگەریی ماددی و نامادديی چەرخەی گۆڕانی مۆدێرنیتە، بەستێنی ئاویتەبوونی وردەكولتووره ناوچەیییەكان دەڕەخسێ و كولتوورێكی نەتەوەیی شكڵ دەگرێ و ئەو كولتوورە دەبێتە سەرچاوەی شەرعییەتی دەسەڵاتی سیاسی(دەوڵەت).

لەم گۆشەنیگایەوە، نەتەوە پێش هەموو شتێك، دیاردەیەكی كولتووری و سیاسییە كە لەسەر بنەمای هاوپەیمانیی خوازیارانەی ئەندامانی گرووپێكی مرۆڤی و یان لە لایەن گرووپێكەوە كە خۆیان بە نوێنەری سەرجەمی ئەو كۆمەڵەیە دەناسێنن، گەڵاڵە دەكرێت. لە ڕێگەی ئامرازی ناسیۆنالیزمەوەیە كە بیرۆكەی نەتەوە، بە واتای كۆمەڵگایەكی سیاسیی ڕێكخراو و دامەزراو، لە دەوڵەتێكدا كە خاوەنی حوكمڕانیی سەربەخۆیانەیە، جێگیر دەبێت. بە كورتی، ڕاز و ڕەمزی سەردەمی ناسیۆنالیزم لەوەدایە كە یەكینەی كولتووری(كولتووری نەتەوەیی) دەبێتە خاوەن توانست و هێزێك كە سنووری یەكینەی سیاسی دیاری بكات و شەرعییەتی پێ بدات.

تایبەتمەندی و جیاوازیی بنەڕەتیی سەردەمی ناسیۆنالیزم لەگەڵ مێژووی پێش خۆی ئەوەیە كە بۆ یەكەم جار شەرعییەتی دەسەڵاتی سیاسی لە پادشا، بنەماڵە، ئایین و هتد، دەگوازرێتەوە بۆ كولتووری نەتەوەیی. لەو ڕەوتەدایە كە پێكهاتەی دەسەڵاتە سیاسییە كۆنەكان كە لە چوارچێوەی ئیمپراتۆرییەكان (بۆ وێنە؛ ئیمپراتۆریی عوسمانی، ئۆسبێرگ، ڕووسیا و هتد) یان هەڵدەوەشێنەوە و لە جێیان كۆمەڵێك دەوڵەت-نەتەوە نوێ دادەمەزرێن، یان ئەو ئێمپراتوریانە ناچار دەبن خۆیان دووبارە لە ڕووخساری دوڵەت-نەتەوەدا ڕێكبخەنەوە و شەرعییەتی سیاسیی خۆیان نەك بە ئایین، نەریت، بنەماڵە و هتد، بەڵكۆ بە كولتووری نەتەوەیی دابین بكەن.

٣) ئالای نەتەوەیی

چەمكی نەتەوە لە كاكڵی خۆیدا ئاماژەیە بە شێوازێكی مێژوویی تایبەت لە كۆمەڵگای مرۆڤی كە هەم خاوەن ناسنامەی كولتووری و هەمیش دەرخەری ناسنامەیەكی سیاسییە. تەنیا لەو سۆنگەیەوە پێناسەی پەسند كراو و باوی نەتەوە؛ واتا كۆمەڵە خەڵكێك كە هەم ناو و هەمیش پێناسەیەكی تایبەتیان لە خۆیان، لە ئەفسانەكانیان، لە كۆبیرەوەرییەكان، لە بەها و نەریتە هاوبەشەكانیان هەیە و بانگەشە بۆ شێوازی ژیان و كولتووری هاوبەشی خۆیان دەكەن، قابیلی فام و تێگەیشتنە. بۆ ڕامان و تێگەیشتن لەم پێناسەیە، دەبێت تێگەیشتنێكی بابەتییانەمان لە چەمكی ئالۆزی نەتەوە هەبێت.

دەیوید میلێر، فەیلەسووفی سیاسیی هاوچەرخی بریتانیایی و یەكێك لە پسپۆڕانی ئەم بابەت و بوارە، بۆ هاسانكردنی ئالۆزیی ئەو چەمكە، نەتەوە وەكوو دیاردە و ویژمانێكی سێ ڕەهەندی پێناسەی دەكات:

ڕەهەندی یەكەم: ڕەهەندی تاكێتییانەی نەتەوەیە. كاتێ كەسێك دەڵێت من كوردم و یان توركم، پێیداگری لە سەر ئەسڵێكی گرینگ لە كەسایەتیی خۆی دەكات. بە واتایەكی تر، بوونی خۆی بە هەبوونی ناسنامەیەكی وێناكراو، واتا نەتەووە گرێ دەدا.

ڕەهەندی دووەم: نەتەوە وەكوو «كۆمەڵەیەكی وێناكراو»، بریتییە لە ڕەهەندی ئەخلاقی و مۆڕاڵی. دەستەواژەی «كۆمەڵەی

وێناکراو» لە لایەن بێنیدیت ئاندرسۆن لە کتێبەکەی لە ژێر سەردێری «کۆمەڵە وێناکراوەکان: کۆمەڵێک ڕامان لە سەر ڕەچەڵەک و بڵاوبوونەوەی ناسیۆنالیزمدا» گەڵاڵە کراوە.[٧] مەبەست لەو دەستەواژەیە ئەوەیە کە هەر ئەندامێکی نەتەوەیەکی بۆ وێنە ٧٠ ملیۆنی، بە لانی زۆرەوە تەنیا چەند هەزار تاک لە ئەندامانی نەتەوەی خۆی دەناسێ، بەڵام هاوکات هەستێکی بەڵێندارانەی بەرانبەر بە سەرجەمی ئەو ٧٠ ملیۆن خەڵکە هەیە. بە واتایەکی تر، ئەندامانی نەتەوە، بەرپرسایەتییەکی ئەخلاقیی گەورەتریان بەرانبەر بە هاونەتەوەییەکانی خۆیان هەیە.

ڕەهەندی سێیەم: باس لە تایبەتمەندیی سیاسیی نەتەوە دەکات، واتا کاتێک کۆمەڵە خەڵکێک خۆیان بە نەتەوە دەزانن، ویستی دیاریکردنی چارەنووسی سیاسیی خۆیانیان هەیە و خوازیاری دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییی خۆیانن.[٨]

ئەو سێ ڕەهەندە کە نیشاندەری چەمکی نەتەوەن، وەکوو زەنجیرێک تێکئالاون و پێکهاتەیەکی تایبەت چێ دەکەن کە هەر چەشنە درز و قەڵشتیک لە یەکێک لەو ڕەهەندانە، کاریگەریی لە سەر ئەوانی تر دەبێت. هەر بۆیەش، هەستی نەتەوایەتی شتێکی سروشتی و یەکجارەکی نییە، بەڵکوو نەتەوە لە ئەنجام و تێکئالاویی ئەو سێ لایەنە وەکوو هەست و ئاگاییی ئەندامانانی بەرهەم دەهێنریت. لە بەردەوامیی ئەو باسەدا میلێر دەرئەنجامێکی پێنج ڕەهەندی بۆ تایبەتمەندیی ناسنامەی نەتەوایەتی پێشنیار دەکات: ١ باوەڕ: نەتەوە کاتێ بوونی هەیە کە ئەندامانی نەتەوەکە، باوەڕیان بە نەتەوەبوونی خۆیان هەبێت و ئەو هەست و باوەڕە زیندوو ڕاگرن؛ ٢ ڕەهەندی دووەمی ناسنامەی نەتەوایەتی هەڵگری بەردەوامیی مێژووییە؛ ٣ سێیەمین تایبەتمەندیی ناسنامەی نەتەوایەتی، دەرخەری چالاک بوونی ئەو ناسنامەیەیە، واتا نەتەوە کاتێ بوونی هەیە کە ئەندامانی نەتەوە چالاک بن و لە ڕێگەی کۆمەڵێک چالاکیی هاوبەشەوە ناسنامەی نەتەوەیی زیندوو ڕاگرن؛ ٤ چوارەمین ڕەهەندی ناسنامەی نەتەوایەتی ئاماژە بە چۆنایەتیی پەیوەستبوونی کۆمەڵە خەڵکێک بە شوێنێکی جوغرافیاییەوە دەکات؛ ٥ لە کۆتاییدا، ئەو گرووپ و توێژانەی کە نەتەوە پێکدەنێن، باوەڕییان بە کۆمەڵێک تایبەتمەندیی خۆیان هەیە کە ئەوان لە نەتەوەکانی تر جیا دەکاتەوە.[٩]

بۆ وێنا کردن، پاراستن و زیندوو ڕاگرتنی ناسنامەی نەتەوایەتیی هەر نەتەوەیەک کۆمەڵێک سیمبولی وەکوو ئاڵا و سروودی نەتەوایەتی پێویستە و کۆمەڵانی خەڵک لە ڕێگەی ئەو سیمبولانەوە، دەکەونە ژێر کاریگەریی بیری ئایدیۆلۆژیی نەتەوەپەرەستی و باوەڕ بە بوونی نەتەوەی خۆیان دێنن. ئاڵای نەتەوەیی کارکردی تایبەتی هەیە و هێمایەکە بۆ ڕەسەنایەتیی نەتەوە. ئەو کەسانەی کە سەر دادەنوێنن بۆ ئاڵای نەتەوەیی، بە هی خۆیانی دەزانن بەڵام هاوکات ئاڵا ماڵ و مڵکی هیچکام لەو تاکانە نییە، چونکە ئاڵا هی نەتەوەیە. ئاڵای نەتەوەیی لە دۆخێ دژوار و ئەستەمدا، کۆمەڵانی خەڵک یەکدەخا و خوئاگایی دەبەخشێ بە نەتەوە.

٤) ئاڵای نەتەوەیی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین

باس کرا کە ئاڵا و سروودی نەتەوەیی، وەکوو سیمبولەکانی ناسنامەی نەتەوایەتی، بەرهەمی سەردەمی مۆدێرنن و کاکڵیان لەگەڵ ئاڵا لە سەردەمی پێش مۆدێرن جیاوازە. گەرچی زۆرینەی تێفکرینە ناسیۆنالیستەکان، بنەمای تایبەتمەندیی نەتەوەی خۆیان بە یارمەتیی تێروانینی مۆدێرن گەڵاڵە دەکەن، بەڵام هاوکات خوازە و خولیای ئەوەیان هەیە کە ڕەچەڵەکی نەتەوەی خۆیان بە مێژوویەکی

زۆر کـــۆن پەیوەســـت بکەن. هـــەر بۆیەش، زۆرینـــەی ویژمانـــە ناسیۆنالیســـتییەکان، تێکەڵاویێکـــن لـــە بیـــری مۆدێـــڕن لەگەڵ نەریتی ڕابردو، پێشـــینیەی ئایینی و تەنانەت کۆمەڵێک ئەفسانە. ئەوە بە تایبەت لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین زۆر ئاشکرایە.

لە لایەکـــەوە، ناسیۆنالیســـتەکان هەوڵ دەدەن تایبەتمەندیـــی نەتـــەوەی خۆییـــان بـــە جۆرێـــک گەڵاڵـــە بکـــەن کە لـــە گەڵ پێداویستییەکانی سەردەمی مۆدێرن گونجاو بێت و بـــە پێداگرتن لە ســـەر ئەم جیاوازی و تایبەتمەندییانـــە، مافـــی جیابوونـــەوە و دامەزراندنـــی دەوڵەتێکـــی ســـەربەخۆ لـــە سیســـتەمی نێونەتەوەییدا بۆ نەتەوەی خۆیان مســـۆگەر بکەن. لـــە لایەکی تـــرەوە، هەوڵ دەدەن شـــێوازێک لە بەردەوامیی مێژوویی بۆ نەتەوەی خۆیان بسەلمێنن.

بـــە لەبەرچاوگرتنـــی ئـــەو باســـەی کە پێشـــکەش کرا، دەخوازم بڵێم کە گەڵاڵەڕێژ کردنی ئـــاڵای نەتەوایەتیی هەر نەتەوەیەک، گرێـــدراوی دۆخێکی سیاســـی-کۆمەڵایەتیی تایبەت و هەروەها بەرهەمی بیر و ڕوانگەی ئەو جیلـــە ڕووناکبیرەیە کە لەو دۆخەدا گەڵاڵەی ئاڵای نەتەوایەتی پێشـــنیار و پەسند دەکەن. بۆ وێنە، هەرچەند فیردەوســـی لە شـــانامەدا باســـی «دەرەفشی کاویانی» دەکات و داستان و ئەفســـانەی کاوەی ئاســـنگەر بە شێوازێک دەگێڕێتـــەوە و دەیخاتـــە قاڵبـــی شـــێعرەوە کـــە بەشـــێک لە خەڵـــک، وەکـــوو مێژووی ڕاســـتەقینەی ڕابـــردووی ئێـــران دەیبینن، بەڵام ئاڵای نەتەوایەتیـــی ئێران تا دامەزرانی کۆماری ئیسلامیی ئێران هەمیشە بە نیشانی «شـــێر و خـــۆر» ڕازاوەتەوە. ڕەنگە پێویســـت نەبێـــت ئاماژە بـــەوە بکەین کـــە گێرانەوەی ئەفســـانەکانی کۆنـــی «ئێرانـــی» و کردنی بە مێژووی ڕابردووی زنجیرە «شـــاهانی ئێرانی» لە لایەن فێردەوسییەوە، گرینگترین تەوەری ویژمانی ناسیۆنالیزمی ئێرانییە. بەڵام کە باسی ئاڵای نەتەوەییی ئێران دێتە گۆڕێ، شـــانامە بە تەواوی پشـــتگوێ دەخرێت و «دەرەفشی کاویانی» لە بیر دەچێتەوە. پرســـیار ئەوەیە بۆ لە نێوان دوو ئەفسانەدا، یەکیان وەلادەندرێت و ئـــەوی تریـــان هەڵدەبرێژدرێت؟ وڵامی ئەو پرسیارە تەنیا دەکرێ لە شیکاریی تێڕوانینی ئـــەو ڕووناکبیرانـــەی کە ئـــاڵای نەتەوەییی ئێرانیان دروســـت کردووە و ئەو دۆخەی کە تێیـــدا دەژین، بدۆزرێتەوە. ئاڵای نەتەوایەتیی ئێران لە قۆناغی شۆڕشـــی مەشـــرووتەدا لە لایەن مەشرووتەخوازانەوە گەڵاڵەڕێژ و پەسند کرا. هەرچەند لە دەوری ڕەزاشـــادا نیشانەکە کەمێـــک گۆڕانی بەخۆیـــەوە دیت، بەڵام ئەم ئاڵایـــە تـــا دامەزراندنـــی ڕێژیمـــی کۆماری ئیســـلامی وەکوو ئـــاڵای نەتەوەییـــی ئێرانی فەرمییەتی هەبوو.[١٠]

ڕەچەڵەکی نیشـــانی «شێر و خۆر» خۆی وەستانێک دەخوازێ. کۆنترین ئاڵا بە نیشانی «شـــێر و خـــۆر» دەگەڕێتەوە بۆ ســـاڵی ٨٢٦ کۆچی (نیزیک بە ســـاڵی ١٤٢٣ زایینی) کە دەکاتە دەورەی تەیموورییـــان.[١١] ئەو ئاڵایە لە شـــێوازی مینیاتۆردا لە کتێبی شاهنامەی شەمسەدین کاشانیدا کە داستانی داگیرکردنی نەیشابوور لە لایەن مەغۆلەکانی کردۆتە شێعر، هاتووە. لەو مینیاتۆرەدا شـــەرکەرانی مەغۆل، لـــە حاڵێکدا کە ئاڵایەک کـــە هێلالی مانگی تێدایە لە گەڵ ئاڵایەک کە نیشـــانی «شێر و خۆر»ی هەیە بە دەستییانەوەیە، نیشان دەدا. ئەم مینیاتـــۆرە هی کاتی گەمارۆی شـــاری نەیشـــابوورە لە لایەن ســـوپای مەغۆلەوە. لە ســـەدەی ١٤ی زایینییەوە تـــا قەوارەگرتنی دوو ئیمپراتۆریی ســـەفەوی و عوســـمانی ئەو دوو نیشـــانەیە، واتا «شـــێر و خۆر» (زۆر جار شـــێر و شمشیر و خۆر) و هیلالی مانگ (زۆر جـــار هیلال و مانگ پێکـــەوە) لە لایەن ئەو پاشـــایانەی کە لە ناوچەکـــەدا حوکمڕانییان دەکرد بەکار هێنراوە.

بە سەرهەڵدانی دوو ئێمپراتوریی سەفەوی

و عوسمانی، نیشانی «شێر و خۆر» لە لایەکەوە و مانگ و هیلالێک لە لایەکی ترەوە دەبن بە نیشانەی ئەو دوو دەسەڵاتە. یانی تا ئەو کاتە، هەر دوو نیشان بەکار هێنراون. وەکوو دەزانین بەشێکی بەرچاوی ئەو ئیمارەتانە کە ئێمڕۆ لە لایەن ناسیۆنالیستە ئێرانییەکانەوە وەکوو ناسنامە و دەسەڵاتی «ئێرانی» دەناسێنرێن، لە لایەن تورکەکانەوە ئیدارە دەکران. یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی زاڵ بوونی تورکەکان لە نێوان سەدەی ١٣تا ١٥ی زایینی لەو ناوچەیەدا دەگەڕێتەوە بۆ مەهارەتی ئەسپ سواریی تورکەکان کە لە تێکنۆلۆژیی شەڕ لەو قۆناغە مێژووییەدا دەورێکی گرینگی دەگێڕا.

ئەڵبەت لە نێوان سەدەی ١۶ تا نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەی زایینی، تەرحی ئاڵای دوو ئێمپراتوریی سەفەوی و قاجار لە لایەکەوە و ئیمپراتۆریی عوسمانی لە لایەکی ترەوە چەندین جار گۆڕاون و دوو نیشانەی «شێر و خۆر» (لە ئاڵای سەفەوی و قاجاردا) و مانگ یان هیلالی مانگ (لە ئاڵای عوسمانییەکاندا) بە شێوازی جیاواز لەم ئاڵایانەدا دەبیندرێن. بەس ڕاشکاوانە دەبێت پێ لە سەر ئەوە دابگرین کە نە نیشانی مانگ یان هیلالی مانگ هێمایەکە بۆ ئیسلامی بوون و نە «شێر و خۆر» ئاماژەیە بە زەردەشتی بوون. نە یەکەمیان ڕەنگدانەوەی تورک بوونە و نە دووەمییان هێمایەکە بۆ ئێرانی بوون.

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەی زایینی بەملاوە هەر دوو ئێمپراتوریی قاجار و عوسمانی، بە هۆی گرینگی و دەوری کاریگەری سیاسەت لە گۆڕەپانی جیهانیدا، فۆرمێکی یەکدەست بە ئاڵاکانییان دەدەن. بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٨۴٩ سەرۆک وەزیری دەوڵەتی قاجار «ئەمیر کەبیر» فەرمانی دەرکرد کە ئاڵای دەوڵەتەکەی بە نیشانی شێر و خۆرەوە لە سەفارەتی لەندەن هەڵبکرێت کە تەرحەکەی بەو شێوەیەی خوارەوە بوو:

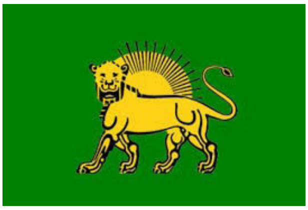

کە دواتر ئەو نیشانەیە بە دەستکارییەوە لە شۆڕشی مەشرووتەدا لە ناوەندی ئاڵای سێ ڕەنگی ئێران جێ دەگرێ.

ئێمپراتوریی عوسمانیش پاش چەند جار دەستکاری لە نیشانی مانگ و هیلالی مانگ بە ڕەنگی سپی لە سەر زەمینەیەکی سووردا، لە ساڵی ١٨۴۴ ئاڵای خوارەوەی وەکوو ئاڵای فەرمیی خۆی پەسند کرد و لە هەموو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیدا هەڵیکرد.

جێی سەرنجە کە کەمالیستەکان تەنیا لە ساڵی ١٩٣۶ ئاخرین ئاڵای ئێمپراتوریی عوسمانییان وەکوو ئاڵای نەتەوەی «تورک» و ئاڵای کۆماری تورکیا، بە فەرمی پەسند کرد، لە حاڵێکدا کۆماری تورکیا لە دوای پەیماننامەی لۆزان و لە کۆتاییی ساڵی ١٩٢٣وە بە فەرمی دامەزراوە و لە پانتاییی نێونەتەوییدا شەرعییەتی هەبوو، بەڵام کەمالیستەکان هەمان ئاڵای ئیمپراتۆریی عوسمانیان بێ ئەوەی لە پەرلمانی کۆماری تورکیا پەسند بکرێت بەکار دێنا.[١٢]

بەڵام لە ئێراندا، ڕێبەرانی شۆڕشی مەشرووتە، ئاڵایەکی نوێیان وەکوو ئاڵای نەتەوایەتیی ئێران دروست کرد و تەنانەت نیشانی «شێر و خۆریش بە دەستکارییەوە لە ناوندی ئاڵاکە نەخشێندرا، بەو شێوەیەی

خوارەوە بوو:

ئاڵای نەتەوایەتی ئێران لە شۆڕشی مەشرووتە(١٩٠٥)

لە قوناغی سەڵتەنەتی ڕەزاشا و لە نێوان ساڵەکانی ١٩٢٥-٢٨، ئاڵای مەشرووتە بە جیاوازی و گۆڕانکارییەوە وەکوو ئاڵای نەتەوەیی پەسند کرا. ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە دەورانی پەهلەوی لە ئاڵای مەشرووتەدا کرا، دوو لایەنی هەبوو. لە لایەکەوە سیمای شێر زۆر قوت کراوە تا وەک سیمبولی سەڵتەنەت زەقتر بەرچاو بکەوێت. لە لایەکی ترەوە، ژمارەی تیشکەکانی خۆرەکە کەم کراوە و خستییانە پشت شێرەکەوە و بۆ ئەوەی بەم چەشنە سیمای ژنانەی خۆرەکە کەم بکەنەوە. هاوکات شێرەکەشیان بە تاجەگوڵێک ڕازاندەوە. من لە شوێنێکی تر باسی ئەو دۆخە کۆمەڵایەتی-سیاسییەم کردووە کە بوو بە پاڵ پێوەنەری گۆڕانی بنەڕەتی لە بیر و وێژمانی نەتەوایەتیی ئێرانیدا.[١٣]

٥) ئاڵای کوردستان بەرهەمی هزری جیلی یەکەمی ناسیۆنالیستی کورد

٥.١) پاشخانی سیاسی- مێژوویی

لە سی ساڵی ڕابردوودا بە هۆی کار و تێکۆشانی فیکریی نەوەی نوێی ئاکادیمیسییەنی کورد و هەروەها توێژینەوە بەنرخەکانی کوردناسانی ڕۆژئاوایی، کوردستاناسی(کوردۆلۆژی)، وەکوو لقێکی نوێ لە «خوێندنەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین»، شکڵی گرتووە و بە فەرمی ناسراوە. لەم گۆشەنیگایەوە ئەم باسە تا ئاستێک پەسندکراوە کە سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردی کەم تا زۆر، هاوزەمەنە لە گەڵ ناسیۆنالیزمی ئێرانی، تورکی و عەرەبی، واتا لە کۆتاییی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەمدا ناسیۆنالیزمی ئەو نەتەوانە قەوارەدەگرێ.

بەڵام جیاوازییەکی گرینگ لە نێوان ناسیۆنالیزمی کوردی و ناسیۆنالیزمی ئێرانی و تورکیدا هەبوو و هەیە. پرۆژەی سیاسی و فیکریی یەکەم نەوەی ناسیۆنالیستی ئێرانی و تورک بریتیی بوو لە چاکسازی، نوێسازی و یان مۆدێرنیزاسیۆنی ئێمپراتورییەکانیان، کە لە ئەنجامدا ناسیۆنالیزمی ئێرانی و تورکی پاش ماوەیەکی کورت سیما و ئاخێوی ناسیۆنالیزمی ڕەسمی و فەرمییان[١٤] بە خۆیانەوە گرت. ناسیۆنالیزمی کوردی پێش هەموو شتێک دەبوو فیکر لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی نوێ، نەک نوێسازیی دەوڵەتێکی کۆن و دەرەبەگایەتی، بکاتەوە؛ هەر بۆیەش تایبەتمەندی و سروشتێکی سیاسیی هاوچەرختر و ڕزگاریخوازنەتری هەبوو.

بە پێی سەرچاوەکان ئەو ئاڵایە کە ئێستا وەکوو ئاڵای کوردستان پەسند کراوە بۆ یەکەم جار لە وەرزی هاوینی ساڵی ١٩٢٠ لە لایەن «تەشکیلاتی ئیجتماعییەی کورد»[١٥] دروست کراوە، هەرچەند ڕۆژ و مانگی دروستکردنی ئەو ئاڵایە بە بەڵگەوە ڕوون نەکراوەتەوە[١٦]، تەنیا وەکوو گریمانەیەک دەکرێ بگوترێ لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٠ دارێژرابێت. بۆ گەیشتن بە تێڕوانینێکی شیاو بۆ ئەو ڕووداوە دەبێ بگەڕێینەوە بۆ گۆڕانکارییە سیاسییەکانی چەندین مانگی پێش ئەو کاتە.[١٧]

لە دوای وەستانی شەڕ و لە نێوان ساڵانی ١٩١٨-١٩٢٠دا، ململانێیەکی توند لە نێوان هاوپەیمانان، بە تایبەت بریتانیاییەکان لە لایەکەوە و تورکەکان لە بەرەی مێحوەر لە لایەکی ترەوە، بۆ ڕاکێشانی ڕای گشتیی کورد بۆ لای سیاسەتی ئەوان هەبوو. ئەوەش بە هۆی گۆڕانکاریی لە نەکاو و چاوەڕواننەکراوی

ساڵانی کۆتاییی شەڕی یەکەمی جیهانی بوو. دەیڤید مەکداواڵ لەو بارەوە دەنووسێ: «لەگەڵ شکانی هێزەکانی عوسمانی لە سووریا و میزۆپۆتامیا لە ساڵی ١٩١٨دا، بە ناچاری نەخشەی ڕۆژهەڵاتی ناوینیش دەبوایە جارێکی دیکە ئامادە بکرێت و دابڕێژرێتەوە: یەکەمین ئاماژە بۆ ئەم سنوورە، پێش کۆتاییی شەڕ لە نامە گۆڕینەوەکانی «حوسێن[١٨]- مەک هاموون» دەربارەی ناوچە عەرەبنیشینەکانی عوسمانیدا، کراوە [...] پاشان لە نوامبر (تشرین)ی ١٩١٧ دا بەلشەڤیکەکان ورد و درشتی ڕێککەوتننامەی سایکس-پیکۆیان ئاشکرا کرد.»[١٩] دوای هاتنەسەرکاری بەلشەڤییەکان، ڕووسیا بە فەرمی لە بەرەی هاوپەیمانان کێشایەوە و تەواوی ناوچەی ئەستەموڵ و دەربەندەکان و ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات، کە بەشێکی بەرچاوی کوردستانیشی لە خۆی دەگرت و لە ڕێکەوتننامەکەدا درابوو بە ڕووسیا، بە ناچاری کەوتە بەر بەرپرسایەتیی بریتانیای مەزن.[٢٠]

لە ساڵی ١٩١٨ بەملاوە توێژێک لە چالاکوانان و ڕووناکبیرانی کورد هەوڵیان دەدا ڕای زلهێزەکان بۆ مەسەلە و مافی کورد ڕاکێشن.[٢١] لە نێو ئەو بازنەیەدا، ژێنێرال محەمەد شەریف پاشا کە لە ئەورووپا نیشتەجێ ببوو، زۆر چالاک بوو. سەرچاوەکان باس لە پەیوەندی و چاوپێکەوتن لە نێوان شەریف پاشا و پێرسی کاکس[٢٢]، ئەفسەری سیاسیی باڵای بریتانیا لە میسیۆپۆتامیا دەکەن کە لە مانگی جوون (حوزەیران) ساڵی ١٩١٨ ڕوویداوە.[٢٣] لەو دیدارەدا، شەریف پاشا گەڵاڵەی پڕۆژەیەک بۆ هاوکاری و پەیوەندیی نێوان کورد و بریتانیا بە کاکس پێشنیار دەکات. ویلسۆن لە ساڵی ١٩٣٦ لەوبارەوە دەڵێت: «ئەو پیشنیارەی شەریف پاشا نیشانی دا کە ئەو زۆر هوشیارانە پێشبینیی جێبەجێ کردنی سیستەمی قەیومییەتی لە لایەن بریتانیاوە کردبوو.[٢٤]

بەڵام چالاکی و هەوڵ و تەقەلاکانی شەریف پاشا و هاوفکرانی، لە لایەن بریتانییەکان تا مانگی مەی ١٩١٩ پشتگوێ خرا کە لە ناکاو دۆخی ناوچەکە گۆڕانی بەسەردا هات. واتا لە مانگی مەی (ئایاری) ١٩١٩ بە هاندانی هاوپەیمانان هێزی سەربازیی یۆنان لە ناوچەی سەمیرنا دابەزین. دوابەدوای ئەوە ئیتالیا هێزەکانی خۆی لە ئانتالیا دابەزاند. وەکوو مەکداواڵ بە جوانی باسی کردوە: «کاریگەریی دەروونیی ئەم ڕووداوانە لەسەر خەڵکی موسولمانی ئانادۆڵ لە ڕادەبەدەر بوو.»[٢٥]

لە ناو جەرگەی ئەو ڕووداوانەدا بوو کە کەمالیستەکان لە ڕێگەی دژایەتی لەگەڵ هاوپەیمانان و لە ژێر دروشمی بەرگری لە وڵات و خاکی موسولمانان و شەرمەزار کردنی بێ دەسەڵاتی و سەرشۆڕیی دەوڵەتی عوسمانی پێگەی خۆیان لەناو خەڵکدا هەنگاو بە هەنگاو قایم کرد. لە پاییزی ساڵی ١٩١٩دا پاش ئەوەی کەمالیستەکان پشتگیریی بەلشەڤیکەکان و پشتیوانیی بەشێکی بەرچاوی کۆمەڵانی خەڵکیان بۆ خۆیان مسۆگەر کرد، بوون بە هێزیکی سەربازی لە ئانادۆڵ. لە دەرئەنجامی ئەو گۆڕانکارییە «دەرکەوتنی کەمالیستەکان لە ئانادۆڵ نیگەرانیی بریتانیای لە مەڕ خولقانی ناوچەیەکی ناوبڕ لە نێوان میزیۆپۆتامیا و تورکەکان، زیاتر کرد.»[٢٦]

لە کاتێکدا ئەمریکا و سەرۆک کۆمار ویلسۆن لە بەشداریی چالاکانە لە کۆنفرانسی ئاشتی سارد ببوونەوە و فەرەنسا نەیدەتوانی هێزێکی پێویستی سەربازی لە ناوچەکە جێگیر بکات، نیگەرانی لە دەسەڵاتی کەمالیستەکان، بریتانیای مەزنی بەرەو سیاسەتی بەکارهێنانی کارتی کورد هاندا. لە ڕۆژی ٢٠ی نوامبر (تشرینی دووەم)، ڕاگەیاندراوی هاوبەشی بوغوس نۆبار، نوێنەری ئەرمەنەکان، لە گەڵ شەریف پاشا بڵاوبووە، کە وەک بەڵگەیەکی مێژوویی، بایەخێکی گرینگی هەیە. لە

بەشێکی ئەو ڕاگەیاندراوەدا هاتووە:
«ئێمە کۆدەنگییەکی تەواومان هەیە کە پێکەوە لە سەر بنەمای پرەنسیپی نەتەوایەتی، داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی یەکگرتووی سەربەخۆی ئەرمەنی و دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانی بە یارمەتیی یەکێک لە زلهێزەکان لە کۆنفرانسی ئاشتی بکەین [...] ئێمە ڕەزامەندیی تەواوی خۆمان لە ڕێزگرتن لە مافە ڕەواکانی کەمینەکانی ناو دوو دەوڵەتەکە ڕادەگەیەنین.»[٢٧] خاڵی گرینگی ئەو ڕاگەیاندنە ئەوەیە کە هەردوو لایەن، داوەریی کۆنفرانسی ئاشتییان بۆ دیاری کردنی سنوور لە نێوان دوو دەوڵەتی سەربەخۆی ئەرمەنی و کوردستانی لە داهاتوودا، قەبووڵ کردووە.

دروست دوای ئەم ڕاگەیاندنە وەکوو مەکدواڵ باس دەکات: «مستەفا کەماڵ کە باروپێگەی خۆی لە شوێنەکانی دیکەش پتەوکردبوو، داخوازییەکەی بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنێکی نوێ، گشتی و ڕاستەقینە، لە لایەن سوڵتان محەممەدی شەشەمەوە پەسند کرا. لە جەنوەری (کانوونی دووهەمی) ١٩٢٠ لایەنگرانی پەیماننامەی نەتەوەیی (میساقی میللی) کە لەسەر بنەمای بڵاوکراوەی کۆنگرەی سیواس ڕێکخرابوون، زۆرینەی ئەندامانی ئەنجومەنی نەتەوایەتییان بۆ خۆیان دابین کرد .»[٢٨]

چەند مانگ دوای ئەو ڕووداوانە، ئەو ئاڵایە کە گویا پێشتر وەکوو نیشانە لە لایەن «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان»ەوە[٢٩] بەکار هێنراوە، وەکوو ئاڵای نەتەوەییی کورد لە لایەن ڕێبەرانی «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» پەسند دەکرێ.[٣٠] بە گوێرەی سەرچاوەکان ئەم ئاڵایە لە لایەن «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد»ەوە کە لە مانگی تەمووزی ساڵی ١٩٢٠ لە «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان» جیا ببووەوە پێشنیار و پەسند کراوە. هۆی دابڕانەکە ئەوە بوو کە ئەندامانی کۆمەڵەی نوێ داوای سەربەخۆییان دەکرد کە لە لایەن سەید عەبدولقادرەوە ڕەد کراوە.[٣١] ئەندامانی «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» بریتیی بوون لە کۆمەڵێک ڕووناکبیر و کەسایەتیی کورد[٣٢] کە لە لایەن «کۆمیتەی سەربەخۆییی کورد»ەوە[٣٣] پشتیوانییان لێ دەکرا.[٣٤]

لە ماوەی بیست ساڵی ڕابردوودا، باس و لێدوانی گەرموگوڕ سەبارەت بە ئاڵای کوردستان لە ئارادا بووە. وەکوو پێشتر ئاماژەیەکی کورتی پێ کرا، ئێستا خۆر و ٢١ تیشکەکەی ئاڵای کوردستان لە چوارچێوەی ئاییینی-کولتووریدا لێکدەدرێتەوە و ئەو باوەڕە جێگیر بووە کە ئەو نیشانەیە هەڵقولاوی باوەڕە ئایینییەکانی یەزدانی: عەلەوی، یارسانی و یان ئێزەدییە.[٣٥] پاڵپشتی سەرەکیی ئەو باسە ناسیۆنالیزمی تاراوگە بوو، بە تایبەت پاش ئەوەی کە پەرلەمانی کوردستان لە باشوور بڕیاری دا ئاڵای کوردستان بە فەرمی هەڵبکات و لە ساڵی ١٩٩٩ «یاسای ئاڵای هەریمی کوردستانی عێراق»ی[٣٦] پەسند کرد، بڕەو بەو باسە درا.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو لێکدانەوەیەی لە سەرەوە دەربارەی ڕووداوەکانی چەند مانگی پێش ئابی ساڵی ١٩٢٠ ئاراستە کرا، دەکرێ ئەم ئەنجامە وەربگیرێ کە هەندێ چالاکوانی کورد، گەشبین بوون بە پشتیوانیی بریتانییەکان لە کورد لە دانیشتنی داهاتووی کۆنفرانسی ئاشتی و، پێیان وا بوو دەرفەتێکی باش بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد ڕەخساوە. هەر بۆیەش، دەکرێ دارشتنی ئەو ئاڵایە بە بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردییەوە پەیوەست بکەین.

وەکوو پێشتر ئاماژەم پێی دا، بیرۆکەی ناسیۆنالیستیی هەموو نەتەوەیەک بۆ نیشاندانی بەردەوامیی مێژوویی نەتەوەی خۆی، سیاسەتی هەنووکە بە لایەنێکی ڕابردوو دەڕازێنێتەوە. ئەوسا پرسیار ئەمەیە کە بۆ ڕووناکبیرانی کورد بۆ ئەو مەبەستە

دەبێ لایەنی ئایینە یەزدانییەکان (ئێزەدی، یارسانی و عەلەوی)یان هەڵبژاردبێت؟ بە لەبەرچاوگرتنی ئەم خاڵە کە بەشێکی زۆری ڕووناکبیرانی ئەو سەردەمە، قوتابیی «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی» و پەروەردەی دەستی کەسایەتییەکانی ئەو کۆمیتەیە وەکوو دوکتۆر عەبدوڵلا جەودەت بوون، ئەو بیرۆکەیە واتا ڕازاندنەوەی نیشانی ئاڵا بە کاکڵی ئایینی، وێناچێت هی ئەوان بووبێت.[٣٧] ئەمین عالی بەدەرخان و کوڕەکانی بنەماڵەی بەدرخان، زۆر ئەستەمە سەرچاوەی ئەو بیرۆکەیە بن.[٣٨] شێخ عەبدولقادر کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری و بازنەکەی، وەکوو ڕێبەرانی تەریقەتی نەقشبەندیش زۆر ئەستەمە سەرچاوەی ئەوە بن. هاوکات تا ئێستا شرۆڤەکاران، هیچ بەڵگەیەکی مێژووییان بۆ سەلماندنی دروستیی شرۆڤەی خۆیان پێشکەش نەکردووە، هەر بۆیەش ئەو شرۆڤەیە دەبێت وەکوو گریمانەیەک لێکبدرێتەوە. من بێ ئەوەی بخوازم خۆم تووشی وردەکاریی ڕەدکردنەوەی گریمانەکانی تر سەبارەت بە ئەو بابەتە بکەم لە جیاتیان گریمانەیەکی تر ئاراستە دەکەم.

٥.٢) تایبەتمەندیی ویژمانی نەتەوایەتیی کورد لە نێوان ساڵانی ١٩٢٠-١٨٩٨

لە حاڵێکدا بۆچوونی ڕووناکبیرانی کورد تا ساڵی ١٩١٣ بریتیی لە دابین کردنی مافی نەتەوایەی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا بوو، بە واتایەک، زۆرینەی ئەو ڕووناکبیرانە لە فیکری دابین کردنی مافی کورد لە چوارچێوەی چاکسازی و ڕیفۆرم لە دەوڵەتی عوسمانیدا بوون، لەو ساڵە بەملاوە وەرچەرخانێک لە سیاسەت و ویژمانی نەتەوایەتیی ڕووناکبیرانی کورددا ڕوو دەدات. چۆن دەکرێ ئەو گۆڕینە[٣٩] شی بکرێتەوە و، ئەو وەرچەرخانە چ گرینگییەکی بۆ شرۆڤەیەکی بابەتییانەی مێژوویی هاوچەرخی کورد هەیە؟

وەکو دەزانین «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی» لە ساڵی ١٨٨٩ لە لایەن چوار خوێندکاری پزیشکیی سوپای عوسمانییەوە دامەزرا. لەم چوار کەسە، دوویان (عەبدوڵڵا جەودەت و ئیسحاق سکووتی) کورد بوون و دووەکەی دیکەیان بە ڕەگەز ئاڵبانیایی و قرقیزی بوون.[٤٠] واتا لە سەرەتادا، هیچ تورکێک ئەندامی کۆمیتەکە نەبوو. کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی لە سەر بنەمای «کاربونارۆ»کانی[٤١] ئیتالیا ڕێک خرابوو کە لە ڕاستیدا، پێشەنگەکانی جووڵانەوەی «ریسۆرجیمێنتۆ»[٤٢] لە ئیتالیا بوون. بە گشتی کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی، بانگەشەیان بۆ ڕیفۆرم و چاکسازی و گشتاندنی سیاسەتێکی ڕادیکال لە ئیمپراتۆریی عوسمانیدا دەکرد.

هاوکات قەوارەگرتنی ناسیۆنالیزمی کوردی بە چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی کوردستان لە ساڵی ١٨٩٨ دەست پێ دەکات.[٤٣] دوایە «گۆڤاری هاوکاری و پێشکەوتنی کورد» (کورد تەعاون و تەرەقی گازیتەسی) لە نێوان ١٩٠٩-١٩٠٨ بڵاوبۆتەوە. بەڵام لە ساڵی ١٩٠٩ ئەو ئازادییانەی کە لە دوای بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات لە لایەن «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی» مەیدانی پێ درابوو، لە لایەن تورکە گەنجەکانەوە ڕاگیرا. لەو ساڵەدا کۆمەڵێک گۆڕانکاریی سیاسیی گرینگ ڕوویان دابوو. بۆ وێنە، بۆسنە و هێرزەگۆڤینا، لە لایەن وڵاتی ئۆتریش(نەمسا) وە داگیرکرابوو و بولغارستان، جیابوونەوە لە ئیمپراتۆریی عوسمانی و سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاندبوو.

ئەو گۆڕانکارییانە ئەندامانی «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی»یان تووڕە و نیگەران کردبوو. کوتلەی تورکەگەنجەکانی «کۆمیتە»، خۆپێشاندانی مانگی نیسانی ١٩٠٩ یان قۆستەوە بۆ کوودێتا کردن. ئەو خۆپێشاندانە لە ژێر دروشمی «شەریعەت لە مەترسیدایە»

و بۆ لایەنگری لە سوڵتان عەبدولحەمید لە ئێستانبوڵ بەرپا بوو، کە بە توندی لە لایەن تورکە گەنجەکانەوە سەرکوت کرا. ئەو ڕووداوە بوو بە دەرفەتێک بۆ کۆتایی هێنان بە لیبرالیزمی «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی». دوای سەرکوت کردنی خۆپیشاندانەکە، زۆربەی ئەندامە لیبرالەکانی کۆمیتە لە لایەن تورکە گەنجەکانەوە زیندانی و یان بۆ ناوچە دووردەستەکان تەبعید کران. هاوکات سوڵتان عەبدولحەمیدیان لە سەر کار لابرد و ئەنجومەن و کۆمەڵەکان و ڕۆژنامەکانیان داخست.[۴۴]

ئەو ڕووداوە، واتا کوودیتای تورکە گەنجەکان، زەنگێکی مەترسی بوو کە یەکەم نەوەی ناسیۆنالیستە کوردەکان هەستیان پێ کرد. لە سەر بنەمای ئەم پاشخانە، دەخوازم لێرە جوابی ئەو پرسیارە بدەمەوە کە هۆکاری گۆڕان لە سیاسەتی بەشیک لە ڕووناکبیرانی کورد و جێگیربوونی ئەو گۆڕانە[۴۵] لە وێژمانیاندا چی بوو؟ واتا ئەو وەرچەرخانە و نابەردەوامییە[۴۶] لە تێڕوانینی ئەواندا لە ڕێگەی دەستنیشان کردنی دوو قۆناغ و جیاوازییەکانی ئەو دوو قۆناغە، ڕوون و شی بکەمەوە.

یەکەم قۆناغ کۆتایی سەدەی نۆزدە تا ساڵی ١٩١٣ دەگرێتەوە. لەم دەورەیەدا هەر چەند وشیاریی قەومی و نەتەوەیی لە چاپەمەنیی کوردیدا ڕەنگی دابووەوە بەڵام بابەتە سەرەکییەکانی، گرێدراوی مەسەلە و کێشەکانی کۆمەڵگای عوسمانی بوون. تێڕوانینی سەرەکیی «کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی»، کە دوکتۆر عەبدوڵلا جەودەت و ئێسحاق سکووتی لە دامەزرێنەرانی بوون، ڕیفۆرم و چاکسازی بوو لە پێکهاتەی ئیمپراتۆریی عوسمانی. بە واتایەکی تر، لە بەردەوامیی وێژمانی «ڕۆژنامەی کوردستان»، گۆڤاری «کورد تەعاون و تەرەقی گازیتەسی»، دەربڕی کۆمەڵێک ئاڵوگۆڕی سیاسیی بەرفروانتر بوو و باسی لە کۆمەڵێک مەسەلەی سیاسی و کۆمەڵایەتی دەکرد کە ئەو کاتە کۆمەڵگەی ئیمپراتۆریی عوسمانی لەگەڵیدا ڕووبەڕوو ببووەوە. نووسەرانی گۆڤارەکە باسی کۆمەڵێک مەسەلەی گرینگی وەکوو پارلەمان، مەسەلەی دەستوەردانی زلهێزەکان، بایکۆت کردنی کاڵا و شتومەکەکانی وڵاتی بلژیک و مەسەلەی باڵکانیان دەکرد، کە سەرجەمی کاربەدەستانی ئیمپراتۆریی عوسمانی بەخۆیەوە سەرقاڵ کردبوو. پرس و ویستی کورد لەم وتارانەدا، لە چوارچێوەی بەرفراوانتری ڕووداوە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی عوسمانیدا، گەڵاڵە دەکرا و لێکدەدراوە.»[۴۷]

قۆناغی دووەم، لە ساڵی ١٩١٣ و پێش هەڵگیرسانی شەڕی جیهانیی یەکەم و بە دەرکردنی دوو ڕۆژنامەی نوێی کوردی «ڕۆژی کورد» (١٩١٣) و «هەتاوی کورد» (١٩١٣-١۴) دەست پێ دەکات و لە دوای کۆتاییی شەڕ، لە گۆڤاری ژین (١٩١٩-١٩١٨) و ڕۆژنامەی کوردستان (١٩١٩)، بەردەوام دەبێت. هەروەها لەم قۆناغەدا ڕێکخراوێکی سیاسی بە نێوی «جەمعیەتی تەعالیی کوردستان»[۴۸] دادەمەرزێ کە کەسایەتیبە ناودارەکان و ڕۆشنبیرانی ئەو جەمعییەتە داوای جێبەجێ کردنی چارتی ١٢ برگەییەکەی ویلسۆن، سەرۆک کۆماری ئەمریکا، دەکەن. لەو شرۆڤەیەدا کاکڵی ئەو گۆڕانکارییە بە پێداچوونەوە بە ڕۆژنامەکانی ئەو کاتە و هەروەها بە پشت بەستن بە لێکدانەوەیەکی جێی سەرنجی ژانێت کلایەن کە ساڵی ٢٠٠١ بڵاو بووەوە[۴۹] دەخەمە بەر باس و لێدوان. من پێشتر لە وتارێکدا ئاماژەم بە گرینگیی ئەو باسەی کلایەن کردبوو.[۵۰]

کلایەن دەڵێت: وێژمانی ئەو ڕۆژنامانە بە بەراورد لەگەڵ ڕۆژنامەکانی پێشوو «ڕەنگوبۆیەکی ناسیۆنالیستیی خەستتریان هەبوو و خوێنەرەکانیان هەنگاو بە هەنگاو شایەتی پێکهاتنی ئاڵوگۆڕ لە پەیوەندییەکانی

نێـــوان پێشـــکەوتنی نەتـــەوە و مەرجـــە بەرفروانترەکانـــی پێشـــکەوتن بـــوون. پێش ئـــەوە، نووســـەران لایەنگـــری مۆدێرنیتە و پەروەردەکردنـــی کوردەکان و پێشـــکەوتنی زمانەکەیـــان وەکـــوو ئامرازێک بـــۆ هاندانی کۆمەڵگـــە و سیاســـەتێکی تەندروســـتتری کۆمەڵگەی عوســـمانی بوون، بەڵام لە قۆناغی دووەمدا، بە تایبەت لە دوای وەســـتانی شەڕ، باس و وتارەکانی ڕۆژنامەی کوردستان و ژین زۆرتر باسیان لە سەر کاریگەریی خوێندەواری و ڕەهەندەکانـــی دیکـــەی مۆدێرنیتە وەکوو ئامرازەکانی وەدەستهێنانی ئامانجی نەتەوەیی واتا سەربەخۆیی کورد بوو».[٥١]

لە ســـاڵانی شـــەڕی جیهانیدا دەرفەتی بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە و گۆڤار زۆر بەرتەسک بـــوو و تەنیا «ڕۆژی کورد» و «هەتاوی کورد» بۆ ماوەیەکی کـــورت بڵاوبوونـــەوە. بەڵام لە ســـاڵی ١٩١٨بەمـــلاوە، چالاکیـــی کۆمەڵە و ئەنجومەنـــەکان و بڵاوکردنـــەوەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکان دەستی پێ کردەوە. لە هەمان کاتدا لە ژێر کاریگەریی ئەزموونی شەڕدا، تێڕوانینی ڕووناکبیرانـــی کـــورد لە بـــاری وێژمانییەوە، پێکهاتەیەکی تۆکمەتری بە خۆیەوە گرت.

خاڵی سەرنجڕاکێش لە باس و وتارەکانی ڕۆژنامـــە کوردییەکانی دوای کۆتاییی شـــەڕ، بابەتی ژنان و کەســـایەتیی ژنـــی کورد بوو. ژانێـــت کلایـــەن لەتۆژینەوەکەیـــدا لـــە ژێر ســـەردێری «بەجێندەر کردنی ناســـیۆنالیزم: ڕووناکبیران و کێشەی ژن؛ پەروەردە و زمان لە ناوەڕۆکی ناســـیۆنالیزمی کورد لە قۆناغی کۆتاییی ئیمپراتۆریی عوســـمانییدا»[٥٢] باس و شـــیکارییەکی ســـەرنجڕاکێش ســـەبارەت بە تایبەتمەندیـــی ناســـیۆنالیزمی کورد لەم قۆغەدا ئاراســـتە دەکات کە من لێرەدا قەرزم کردووە. لە دەستپێکدا ژانێت کلایەن ئاماژە بە وتارێکی گۆڤاری «ژین» دەکات کە لە مانگی ژوەن (حوزەیران)ی ساڵی ١٩١٩ لە ژێر سەر دێری «بۆ خوێنەرەکانمان» بڵاو بووەتەوە و ئەو وتەیەی لێ دێنێتەوە:

«کۆمەڵێـــک لە خوێنەرەکانمـــان لەکاتی گوتنی وشـــەی «ژین»دا کێشـــەیان هەیە و هەندێکیان وا تێگەیشـــتوون کە ئەم وشەیە «ژن»ە. بە هەرحاڵ وشـــەی ژیـــن بەتەواوی هاوتایە لەگـــەڵ ژیان، چونکە لە نووســـیندا پیتـــی (y) واتـــا ئی لە نێـــوان(J) ژ و (N)دا دێت، بە واتەیەکی تر وەکوو کەسرەی پێناسە وایـــە. ژن کە هاوتا فارســـییەکەی دەبێت بە «زەن» بێ ئی (y) دەنووســـرێت و بە کەسرە دەخوێندرێتـــەوە. ئەمـــە نموونەیەکـــە کـــە پێشـــاندەدات کۆمەڵێک واتای نامۆ و چەوت بەهـــۆی هەڵەیەکـــی بچووک لە نووســـینی پیتەکاندا دروســـت دەبێت، ئەمەش جێگەی داخە.»[٥٣]

دوای ئـــەو وتەهێنانەوەیە، ژانێت کلایەن دەرئەنجامێکـــی گرینـــگ گەڵاڵـــە دەکات و دەڵێـــت: «ســـەرهەڵدانی ژن و بـــە واتایەکی تۆکمەتـــر «کێشـــەی ژن»، لـــە ناوەڕۆکـــی سیاسەتی کورد لە ســـەرەتای سەدەی ٢٠دا ڕووداوێکی گرینگ بوو، نە تەنیا بەهۆی ئەوەی نیشـــانەی دروســـتبوونی فێمینیزمی کوردی بـــوو، بەڵکوو بەم هۆیە کە هاوکات بوو لەگەڵ ســـەرهەڵدانی کۆمەڵێک کێشـــە و ئەکتەری نـــوێ [...]. بە نیســـبەتی کـــورد، هەروەکوو بۆ زۆربـــەی بزووتنەوە ناسیۆنالیســـتییەکانی دیکەی هاوچەرخ، «کیشـــەی ژن» و تەنانەت خـــودی ژنیـــش دەوری زۆر گرینگی نەبوو، بەڵکوو بابەتێک بوو کە زۆرتر پیاوان بڕیاریان لە ســـەر گرینگایەتییەکەی دەدا و سیمبولی مەسەلەکانی دیکە بوو، واتا گۆڕەپانیک بوو بۆ خەبات لە پێناو کۆمەڵێک پرســـی بەرفراوانتر کە کۆمەڵگا لەگەڵیاندا ڕووبەڕوو ببوو.»[٥٤]

ژانێت کلایەن لـــە درێژەی ئەو ئانالیزەی خۆیـــدا دەســـتەواژی «بەجێندەرکردنـــی ناســـیۆنالیزم»[٥٥] بەکار دێنێ و دەڵێت: «من هیوادارم بتوانـــم لەم وتارەدا نیشـــانی بدەم ‹کێشـــەی ژن› پەیوەندییەکـــی نەپســـاوەی

لەگەڵ کیشە گەورەترەکاندا هەبووە» و بۆ ئەو مەبەستە ئاماژە بە وتارێکی دوکتۆرعەبدوڵڵا جەودەت دەکات و ئەو وتەیەی لێ دێنێتەوە: «ئێمە لە سەردەمێکدا دەژین کە بڕیار لە سەر چارەنووسی نەتەوەکان دەدرێت و بە فەرمی دەناسرێن»[٥٦]. واتا، پێداگری لە سەر دەوری پەروەردەی نوێ و مۆدێرن بۆ پێشکەوتنی ژنانی کورد و بۆ مسۆگەرکردنی ئامانجی نەتەوەیی کورد. لە سەر بنەمای ئەو باسە دەتوانین ئەو دەرئەنجامە پێشنیار بکەین کە جەختکردن لە سەر کێشەی ژن بۆ ڕووناکبیرانی ئەو سەردەمەی کورد سێ ئامانجی سیاسی و ڕێکلامی دەپێکا. یەکەم؛ «خۆ و ڕەوشتی ژنانی نەتەوە[٥٨] [٥٧] ئاوێنەی ئاستی پەرەسەندنی نەتەوەیە. پەرەسەندنی نەتەوەکان و کۆمەڵە خەڵکەکان هەمیشە بە گوێرەی پێگەی ژنانیان لە کۆمەڵگادایە».[٥٩] دووەم؛ بڵاوکردنەوەی ئەو فیکرەی کە: «ژنان دەورێکی ئاشکرایان لە نەتەوەسازیدا هەیە و دەبێت وەکوو هێمای کولتووری و نەتەوەیی و دایک و بەرهەمهێنەری منداڵانی نەتەوەی کورد، سەیر بکرێن» و سێیەم؛ «خستنەڕووی خاڵە جیاوازەکانی ژنانی کورد لەگەڵ ژنانی گرووپەکانی دیکەی موسوڵمانی عوسمانی وەکوو تورک و عەرەب، یەکێک لە تەوەرە سەرەکییەکانی سیاسەت و پڕۆپاگەندەی ناسیۆنالیستە کوردەکان بوو بە مەبەستی شەرمەزارکردن و ڕەدکردنەوەی ئەو سیاسەتانەی کە بانگەشەی ئەوەیان دەکرد کە کورد نەتەوەیەکی جیاواز نییە و، سەلماندنی ئەوە بە جیهان کە کوردەکان شایانی ئەوەن وەکوو نەتەوەیەکی جیاواز بە فەرمی بناسرێن و هەڵسوکەوتیان لە گەڵ بکرێت». وەکوو چۆن نووسەرێک لە ڕۆژی کورددا دەنووسێت: «ژنی کورد بە شێوەیەکی بنەڕەتی ئازادە و بەرێوەبەری بنەماڵەیە. بەدەر لە داوێن پاکی کە تایبەتە بە نەریتی ئیسلامی، ئازادە لە خۆداپۆشاندنی ناپێویست.

ژنانی کورد ئاوێتەی ژیانی کۆمەڵایەتی، کە پیاوانیش تێیدا بەشدارن، بوون و پێگەیەکی شایانی ڕێزیان بۆ خۆیان جێگیر کردووە.»[٦٠]

لێرەدا باس لە سەرجەمی کۆمەڵگەی کوردەواری و یان تەنانەت کەسایەتییە سیاسییەکانی کورد ناکەین، بەڵکوو باس لە وێژمانی ئەو توێژە لە ڕووناکبیرانی کوردە کە لە ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمەدا، بەتایبەت لە گۆڤاری«ژین»دا، دەیاننووسی و چالاک بوون لە کۆمەڵەکانی ناو شارەکاندا. لە ژێر کاریگەریی فیکری ئەو ڕووناکبیرانەشدا بوو کە گەلاڵەی ئالای کوردستان ئامادە کرا. تێڕوانینی ئەو ڕووناکبیرانە کە «ئێمە لە سەردەمێکدا دەژین کە بڕیار لە سەر چارەنووسی نەتەوەکان دەدرێت و بە فەرمی دەناسرێن»، هاندەری ئەوە بوو پێگەیەکی تایبەت بۆ ژنی کورد دروست بکەن و کەڵکی لێ وەربگرن بۆ ئەوەی کە بیکەن بە گۆڕەپانی جیاوازیی نەتەوەی کورد لە گەڵ نەتەوەکانی دیکە. بە واتایەکی تر، ئەو ڕووناکبیرانە بە گوتەی ژانێت کلایەن مەبەستیان «بە جێندەر کردنی ناسیۆنالیزمی کورد» و ڕزگاری و یەکسانی ژنانی کورد نەبوو، بەڵکوو لە ڕێگەی زەق کردنەوەی جیاوازیی ژنی کورد لەگەڵ ژنانی تورک و عەرەب، دەیانویست ئەو فیکرە بسەلمێنن کە نەتەوەی کورد نەتەوەیەکی جیاوازە و کولتوور و شێوەی ژیانی تایبەت بە خۆی هەیە هەر بۆیەش شایانی ئەوەیە کە دەوڵەتی سەربەخۆی هەبێت.[٦١]

بێگومان خاڵی سەرەکیی جیاوازیی نێوان کورد لەگەڵ نەتەوەکانی دیکە دەبوو لە ئاڵای نەتەوایەتیدا خۆی نیشان بدات. هەر بۆیەش نیشانەی ڕۆژی پڕڕەنگ لە ئاڵای گەڵاڵەکراوی هاوینی ١٩٢٠دا مانایەکی بارکراوی تایبەتی هەیە. یانی بە پێچەوانەی ڕوانگەی باو، زۆر ژیرانە نییە بڵێین ئەو نیشانەیە لە ئایینە یەزدانییەکان- ئیزەدی، یارسانی و عەلەوی- یەوە وەرگیراوە، چونکە وەکوو ئاماژەی پێی

کرا زۆربەی ئەو ڕووناکبیرانە پەروەردەی قوتابخانەی «کۆمیتەی تەعاون و تەڕەقی» بوون و نەک هەر ئایینی نەبوون بەڵکوو کەسایەتییە بەرچاوەکانیان، تیۆرانینی پۆزیڤیستی و سۆسیال-داروینییان بۆ پێشکەوتن هەبوو.[۶۲] هەرچەند، تا ئێستا وەکوو بەڵگە عەکسێکی ئاڵای دروست کراوی ساڵی ١٩٢٠ لە بەر دەست نییە. بەڵام ئەو ئاڵایە کە سوورەیا بەدرخان لە «دۆسیەی کوردستان لە دژی تورکیا»[۶۳] و دوایەش ڕێکخراوی «یەکێتیی نەتەوایەتیی کورد (خۆیبوون)» بە نێوی ئاڵای نەتەوایەتیی کورد بەکاری هێناوە، هەمان ئاڵای ساڵی ١٩٢٠ە و یان ئیلهامیان لەو وەرگرتووە بۆ ئەو ئاڵایە کە وێنەکەی بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

بەڵام ئەو ئاڵایە کە ئێستا لە باشوور هەڵدەکرێ بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

جیاوازیی سەرەکی لە نێوان ئەو دوو ئاڵایە، لە چۆنایەتیی خۆرەکە و تیشکەکانیدایە. واتا ئەو ئاڵایەی ئێستا، هەم ژمارەی تیشکەکانی خۆرەکەی کەم کراونەوە و بۆتە ٢١دانە و هەمیش بە شێوەیەک کورت کراونەتەوە.

بە پێی ڕاپۆرتێک، ئەو گۆڕانکارییە لە نێوان ساڵانی ٩٩-١٩٩٨ لەلایەن گرووپێک لە چالاکوانانی کورد لە تاراوگە بە مەبەستی بەستانداردکردنی ئاڵای کوردستان بە ئەنجام گەیاندراوە. ئەو گرووپە پاش پەیوەندی لەگەڵ «ئەنیستیتۆی ئاڵا» و ڕێنمایی وەرگرتن لە ئەوان لە بریتانیا، کۆمەڵێک گۆڕانیان پێشنیار و ئامادە کردووە کە دوایە لە لایەن کاربەدەستانی «هەریمی کوردستان»ەوە پەسند کراون. لە بارەی ئەو گۆڕانکاییە «مێهرداد ئیزەدەی» گووتوویەتی کە زۆر گرینگ بوو کە ژمارەی تیشکەکان کەم بکرێنەوە و ببن بە ٢١ کە ئەو ژمارەیە لە ئایینە کۆنەکانی کوردی وەکوو ئیزەدەی، یارسانی و عەلەوی» ژمارەیەکی پیرۆزە.[۶۴] ژمارە ٢١ هێمایەکە بۆ دووبارە لەدایکبوونەوەی قەوارەیەک و یان بیرۆکەیەک. زۆر ڕاشکاوانە ئەوە ئاڵای نەتەوەییی دووبارە لە دایکبووی کوردە دوای ئەو هەموو ئاستەنگ، خەسار و ئازارەی کە لە ڕێگەی وەدەستهێنانیدا تووشی بووە.»[۶۵]

بە پشت بەستن بەو زانیارییە دەکرێ بڵێین جێگیرکردنی ٢١ تێشکی خۆری نێو ئاڵای کوردستان و پەیوەستکردنی ئەوە بە ئایینەکانی ئیزەدی، یارسانی و یان عەلەوی، داهێنانێکی سەردەمییانەیە کە مێهرداد ئیزەدی و تیمەکەی گەلاڵە و ئارستەیان کردووە و دوایە پەسند کراوە. لەو ڕاپۆرتەدا لە زمانی (مێهرداد ئیزەدی) یەوە گوتراوە کە پرۆسەی بەستاندارکردنی ئاڵای کوردستان بە چاوەدێریی ئەو لە نێوان ساڵانی ٩٩-١٩٨٩ بە ئەنجام گەیشتووە. ئەنجومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراق لە ١٩٩٩/١١/١١ یاسای ئاڵای کوردستانی پەسند کردووە کە لە مادەی ٣ی ئەو یاسایەدا سەبارەت بە خۆرەکە بەو شێوەیە باس کراوە «خۆرە زەردەکە هێمای بەردەوام بوونی ژیان و زانست و هیوا و ئومێدە و، (٢١)

بیست و یەک تیشکەکەیش هێمای جەژنی نەتەوایەتیی نەورۆزە، ڕۆژی بەرخۆدان و ڕاپەڕین و شۆڕشی ڕزگاری دژ بە زوڵم و زۆر و چەوسانەوە.»[۶۶]

ئەو شرۆڤەی یاسای ئاڵای کوردستان لەو خۆرە و ۲۱ تیشکەکەی، هاوشێوەی لێکدانەوە و ئانالیزی مێهرداد ئیزەدی و تیمەکەیەتی. بێگومان لێرەدا مەبەست دژایەتی لەگەڵ بە ستاندارکردنی ئاڵای کوردستان، بەتایبەت پاش ئەوەی کە پەرلەمانی کوردستان یاسای ئاڵای کوردستانی پەسند کرد نییە. ڕووتێکەریی باسەکە لەگەڵ ئەو شرۆڤەیە کە بە مەبەستی پێناسەیەکی نەتەوایەتییانە لە خۆرەکەی ناو ئاڵای کوردستان پەنا بۆ ئایین، بە تایبەت ئەو جۆرەی کە مێهرداد ئیزەدەی دەڵێت، «سێ لقی باوەڕی یەزدانی، واتا ئیزەدی، یارسانی و عەلەوی»[۶۷]، دەبات. هاوکات ئەو لێکدانەوەیەی یاسای پەرلەمانی کوردستان کە لە لایەکەوە ئەو خۆرە وەکوو هێمای بەردەوام بوونی ژیان و زانست و هیوا و ئۆمێد و لە لایەکی ترەوە، ۲۱ تیشکەکەیش وەکوو هێمای «جەژنی نەتەوایەتیی نەورۆزە، ڕۆژی بەرخۆدان و ڕاپەڕین و شۆڕش ڕزگاریی دژبە زوڵم و زۆر و چەوسانەوە» پێناسە دەکات کێشەئامێزە. چونکە لایەنی یەکەم زۆر گشتییە و خۆر دەتوانێ وەکوو چەمک هێمای شتگەلی تریش بێت.[۶۸]
لایەنی دووەم، واتا ئەو ۲۱ خۆرە هێمایەک بۆ ۲۱ی مانگی سێ و جەژنی نەورۆز وەکوو جەژنێکی نەتەوایەتیی کورد، هەم دیسان جێی مشتومڕە، یەکەم؛ چونکە لانیکەم لە پاڵ نەتەوەی کورد نەورۆز بەشێکی جیانەکراوەیە لە باوەڕ و کولتووری ۳۰۰ ملیۆن خەڵک کە لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین دەژین؛ دووەم، شرۆڤەیەکی ئاوا پێناسەیەکی نەریتییانە لە نەتەوەی کورد ئاراستە دەکات کە لە ڕوانگەی تیۆریی کۆمەڵایەتییەوە جێی گومانە.
بێگومان مرۆڤ لە ڕێگەی بەماناداركردنی هێماکان لە ژیاندا و تێگەیشتنێکی قووڵتر لە واتای هێمایی، باشتر جیهانی دەورووبەری خۆی دەناسێ و لێکدەداتەوە. ئێمە بە پێداچوونەوە بە نیشانە و هێماکان، ئەندێشەی پێشینییان دووبارە وێنادەکەینەوە و ئاوڕ لە تایبەتمەندیی ئەندێشەی ئەوان دەدەینەوە. نیشانەناسی یەکێک لە شێوازەکانی دووبارە پێداچوونەوە، دووبارە وێناکردنەوە و هەندێ جار دووبارە بەرهەمهێنانەوەی ئەو ڕوانگە، هەڵسوکەوت و ڕامانانەیە کە پەیوەندییەکان و ناتەباییەکان دەستنیشان و شرۆڤە دەکەن. بەس لێرەدا باسی ڕابردوو دەکەین و مرۆڤ لە دوبارە وێناکردنەوەی ڕووداوەکانی ڕابردوو هەمیشە شێوازێک لە شرۆڤەی عەقڵانی بە سەر ڕابردوودا دادەسەپێنێ کە لە ئەسڵی خۆیدا بوونی نەبووە. لە ڕوانگەی مێتۆدی مێژووکاریدا ئەو کارە نەتەنیا هەڵە نییە بەڵکوو پێویستیشە، چونکە ئێمە هەنووکە زانیاریی زۆرترمان لە خودی ئەو یاریکەر و کەسانەی کە لە خوڵقاندنی ڕابردوودا دەوریان هەبووە سەبارەت بە دۆخەکە هەیە.

دوو شرۆڤە و دوو لێکدانەوە سەبارەت بە نیشانەی ئاڵای کوردستان کە نیزیک بە ۱۰۰ ساڵ پێش ئێستا دروست کراوە، لە لایەکەوە، شرۆڤەی مێهرداد ئیزەدی و هاوڕێیانی کە هەوڵ دەدەن نیشانەی ئاڵای کوردستان، وەکوو هێمای نەتەوەی کورد بە باوەڕ و کولتووره ئایینییەکانی یەزدانییەوە پەیوەست بکەن. لەلایەکی ترەوە، لە سەر بنەمای شیکردنەوەی دۆخی سیاسی-مێژوویی نێوان ساڵانی ۱۹۲۰-۱۹۱۸، ئەو هەوڵە کە دەخوازێ زەنجیرەیەک لە نێوان سیاسەتی «بەجێندرەکردن»ی بیری نەتەوایەتیی کورد و ئەو خۆرە دەرەوشاوەیەی ناو ئاڵای کوردستان وێنا بکات. واتا ئەو توێژە ڕووناکبیرە کوردەی کە لە ڕۆژنامەی ژیندا بە گەرمی لە سەر تایبەتمەندیی ژنی کورد دەیاننووسی و وەکوو ئامێرێک بۆ

دەستنیشان کردنی جیاوازیی نەتەوەی کورد لەگەڵ نەتەوەکانی دیکە، بەتایبەت تورک، بەکاریان دەهێنا، ئەو خوڕە ڕەچەڵەک و هەروەها واتایەکی ئایینیی بۆیان نەبوو.

بە پێی بەڵگەکان ئەو توێژە ڕووناکبیرە کە لە «»جەمعییەتی تەعالیی کورد» بە هۆی پەسند نەکردنی سیاسەتی سەربەخۆیی لە لایەن سەرۆکی جەمعییەت، سەید عەبدولقادر شەمزینان، جیابوونە و «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد»یان دامەزراند، ئاڵای کوردستانیان دارشت. پاژەی باسی من لە سەر دوو کۆڵەکە وەستاوە؛ یەکەم ئەو گرووپە لە باری پاشخانی فیکرییەوە عیلمانی بوون و زۆر لۆژیکی نییە ئەو خوڕە لە لایەن ئەوانەوە وەکوو هێمای بیری یەزدانی نەخشێنرابێت. دووەم، هەر بیرێکی نەتەوایەتی لە سەر بنەمای دوفاقیی «ئێمە» و «ئەوان» دەبێت لە وێژمانیدا دیالێکتیکی «یەکگرتوویی»ی نەتەوەیی لە پاڵ «جیاواز و جودابوون» لەگەڵ ئەوانی تر گەلاڵە بکات و نیشانەی ناو ئاڵای کوردستان دەبێتە مێتافۆریک بۆ ئەو کارکرد(فۆنکسیۆن)ە. واتا ئەو خوڕە دروەشاوەیە هەم لە لایەکەوە هێما بۆ یەکگرتوویی ڕیزەکانی نەتەوەی کوردە و لە لایەکی ترەوە، دەرخەری تایبەتمەندی، جیاوازی و سنووری کولتووری-سیاسی لە نێوان «نەتەوەی کورد» و «ئەوانیتری»، بە تایبەت نەتەوەی تورکە.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ڕاستییە کە ڕێبەرانی «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» پاشخانێکی باشیان لە ئەدەب و شێعری فارسی و کوردی هەبوو و لە شێعری فارسییدا، لە لایەکەوە نوور، بە تایبەت نووری خۆر، نیشانەی یەکگرتوویی و یەکێتییە؛ بۆ وێنە، لە مەسنەویی مەولەویدا فرەچەشنییەکان لە ژێر تیشکی خۆر بەرەو یەکگرتوویی مەیل دەکەن و، لە لایەکی ترەوە، هێما و مێتافۆرێکە بۆ دروەشاوەیی و جوانی، بە تایبەت جوانیی سیمای ژن. بە لێکدانەوەی من، نیشانەی خۆری دروەشاوەی ئاڵای کوردستان بۆ ئەو ڕووناکبیرە کوردانە لە نیوان ۱۹۲۰-۱۹۱۸دا[۶۹] هەر دوو کارکردی (فۆنکسیۆنی) هەبوو.

وەکوو ئاماژە پێ درا، باس و لیدوان لە سەر تایبەتمەندیی ژنی کورد لە لایەن نووسەرانی گۆڤاری «ژین»ـەوە و بە تایبەت جەختی زۆریان لە سەر پێگەی ژنان لە کۆمەڵگای کوردەواریدا، دەرخەری ئەوە بوو کە تایبەتمەندیی ژنی کورد، سۆنگەیەکی گونجاوە بۆ نیشاندانی جیاوازیی نەتەوەی کورد لەگەڵ نەتەوکانی دیکە، بە تایبەت لەگەڵ تورک. لەو گۆشەنیگایەوە ڕازاندنەوەی ئاڵای کوردستان بە مەبەستی داواکردنی سەربەخۆیی لە کۆنفرانسی ئاشتی بە خۆرێکی زێرین و لە ڕووی سیاسییەوە مانا و واتایەکی تایبەتی هەبوو. لەو پاشخانە فیکرییەوە بوو کە ڕێکخراوێکی تایبەت بە ژنان لە کوردستان بە نێوی «جەمعییەتی تەعالیی ژنانی کورد»(کورد کادینلاری تەعالی جەمعیەتی) بە مەبەستی بەشدارکردنی ژنان لە ڕاسانی نەتەوایەتیی کورد دادەمەزرێ.

دامەزراندنی ئەو جەمعییەتە پەیوەست بە بۆچوون و سیاسەتی «بەجێندەرکردنی» پرسی کورد بە مەبەستی نیشاندانی جیاوازیی نەتەوەی کورد لەگەڵ تورک بوو. بۆ وێنە لە ژمارەی ۱۴ی «ژین»دا بابەتێک بە نێوی «خانمی کورد» نووسراوە کە تێیدا کۆمەڵیک خاڵی جێی سەرنج هاتووە. لە بەشیکی ئەو وتارەدا نووسەر دەنووسێ: «ئێمە بارودۆخی ئێستای ژنانی کۆمەڵگایەکی وەها دیندار، بە گونجاو لەگەڵ پێداویستییەکانی ئەم سەدەیەماندا دەزانین. ئەو بارودۆخە، لە بەردەمی پێشکەوتنی کوردایەتیدا، ئاسانکاری دەکات و نموونەشی لە نێو نەتەوەکانی تر و بەتایبەت تورکدا زۆر کەمە و تەنانەت بەرچاویش ناکەوێت، جگە لە پێویستییە

بنەڕەتییەکانی پۆشتەیی و سەرپۆش بە پێی ئیسلام، ژنی کورد ئازادە و خۆی داناپۆشێت لە نێو ژیانی کۆمەڵایەتیشدا کە پیاوانیش هەن، پێگە و پایەیەکی بەرزیان هەیە و لە نێو چینی باڵادەستی کوردستانیشدا، هەندێک لە ژنان توانیویانە سەڵتەنەت و پاشایەتی بۆ خۆیان دابمەزرێنن [...] ئەو کۆمەڵگایانەی کە ژنان شانبەشانی پیاوان، بەشداریی تێکۆشانە کۆمەڵایەتییەکان ناکەن، تووشی قەیران دەبن، مەگەر لە یەکەم شەڕی جیهانیدا نەمانبینی؟ ئامادەترین نەتەوەکانی ئەو جەنگە، ئەوانە بوون کە ژنانیان هاوشانی پیاوەکانیان بەشدارییان لە جەنگدا کرد. [...] ئەگەر بمانەوێ دەنگی خۆمان بگەیەنینە جیهانی شارستانی، پێویستە هەموو پێشکەوتنەکانی زانست و تێکنۆلۆژیا لەئەورووپا و ئەمریکا وەربگرین.»[٧٠]

لێرەدا هەمدیسان بە پێویستی دەزانم پێ لەسەر دوو خاڵ دابگرم: یەکەم، نە چەمکی «بەجێندەرکردنی ناسیۆنالیزم» و نە ئەو باسەی من، هیچکامیان ناخوازن ئەو فیکرە جێ بخەن کە گۆیا ناسیۆنالیزمی کوردی لەو قۆناغەدا دەرخەری بیری فێمینیستی و یان بەرنامەی ئازادی و یەکسانیی ژنان بووە. لەو بارەوە هیچ جیاوازییەک لە نێوان ناسیۆنالیزمی کوردیی ئەو کاتە و تێڕوانیینی جووڵانەوەکانی تر لە ناوچەدا نەبوو. مەبەست لە چەمکی بەجێندەرکردنی ناسیۆنالیزم، بەکارهێنانی مەسەلەی ژن وەکوو ئامێرێک بۆ سەلماندنی تایبەتمەندیی نەتەوەی کورد و جیاوازی لەگەڵ نەتەوەکانی دیکەی ناوچە، بەتایبەت لەگەڵ تورک، بوو.

دووەم، وەکوو پێشتر ئاماژەی پێ کرا لێرەدا بە هیچ شێوازێک باسی هەموو جووڵانەوەی کورد لە بەشی باکووری کوردستانی ئەو کات ناکەین، بەڵکوو جەختی سەرەکی لە سەر سیاسەت و وێژمانی نوخبەیەکی کوردە کە بە هۆی ئاشنایی لەگەڵ هزر و دامەزراوە مۆدێرنە ڕۆژئاواییەکان، کۆمەڵێک بیرۆکە و چەمکی مۆدێرنیان ئاوێتەی سیاسەت و وێژمانی خۆیان کردبوو. ئەمڕۆ کە بەو ڕۆژنامانەدا دەچینەوە، هەست دەکەین وێژمانی ئەوان تا ئاستێکی زۆر هەم هەڵبژێردراو و هەمیش ناسیستەماتیکە، کە زۆر سەیر نییە. بەڵام خاڵی گرینگ ئەوەیە کە ئەو توێژە لە ڕووناکبیرانی کورد کە بە دوای ئەوەوە بوون لە پێکهاتەی سیاسی-کۆمەڵایەتیی ئیمپراتۆریی عوسمانی، پێگەیەکی شیاو لە پەیوەندییەکانی دەسەڵات بۆخۆیان دابین بکەن؛ بە ئاگاداری لە ئەوەکە «لە سەردەمێکدا دەژین کە بڕیار لەسەر چارەنووسی سیاسیی نەتەوەکان دەدرێ»[٧١]، سیاسەتی نەتەوەییان پێ کارامەترین ئامراز بوو بۆ دابینکردنی پێگەیەکی شیاو بۆ خۆیان لە پێکهاتەی دەسەڵاتی سیاسی لە ناوچەکەدا کە لە حاڵی گۆڕاندا بوو.

هاوکات دوای بڵاوبوونەوەی ڕێککەوتننامەی کورد و ئەرمەن بۆ کۆنفرانسی ئاشتی لە لایەن شەریف پاشا، وەکوو سەرۆکی وەفدی نەتەوەییی کورد و بۆغۆس نۆبار، وەکوو سەرۆکی وەفدی نەتەوەییی ئەرمەن؛ مشتومڕ و دووبەرەکیی لە ناو ڕیزەکانی «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان» لێ کەوتبووەوە. وتووێژ و لێدوانەکانی سەید عەبدولقادر لەگەڵ ڕۆژنامەکانی ئەو کاتەی تورکیا سەبارەت بە ڕێککەوتننامەکە و ئامانجی سیاسیی کورد، جیاوازییە فیکرییەکانی گەیاندە بارگرژییەکی بێ دەرەتان. بێگومان پێگەی سەید عەبدولقادر لە مەجلیسی پیران، ڕێگەی پێ نەدەدا کە بە ڕاشکاوی بەرگری لە ئەو ڕێککەوتننامەیە بکات، هەر بۆیەش لە جیاتی سەربەخۆیی، بە شێوەیەکی شەرمنانە بیرۆکەی ئۆتۆنۆمی لەچوارچێوەی دەوڵەتی

عوســـمانیی پێشنیار کرد. بۆ وێنە ڕۆژنامەی ئیقدام لە ژمارەی ٢٧ی شـوباتی ١٩٢٠دا وتووێژێکی لەگەڵ سەید عەبدولقادر لە ژێر سەردێری «ســـەید عەبدولقادر، کوردەکان و عوســـمانچێتی» بڵاوکردەوە کە لە بەشێکیدا هاتووە:

«پرســـیار: ئایا ئەو یەکێتییەی کە لە نێـــوان ئەرمـــەن و کوردەکاندا باس دەکرێت، دەشـــێت دروست بکرێت، شتێکی شیاوە یان نە؟
وڵام: ڕێککەوتنێکـــی وەهـــا هیـــچ زەمینەیەکی جێبەجێ کردنی نییە، ناشـــێت شـــتی وا ڕووبـــدات. ئێمە داوا دەکەین ســـنوورەکانمان لەسەر بنەمایەکی یەکسان دابەش بکرێت.
پرسیار: ئایا شەریف پاشا نوێنەرایەتیی نەتەوەی کورد دەکات؟
وڵام: شـــەریف پاشـــا لەلایـــەن جەمعییەتی تەعالیی کوردســـتانەوە وەکوو ئەندام ڕەوانەی ئەو کۆنفرانسە کـــراوە. بـــە ڕای مـــن جەمعییەتی تەعالیی کوردستانیش، نوێنەرایەتیی نەتەوەی کورد دەکات.
پرسیار: بیر و بۆچوونتان سەبارەت بە پەیوەندییەکانی نێوان کورد و تورک چییە؟
وەڵام : تورکەکان برای خۆشەویست و هاودینـــی ئێمـــەن، وەکـــوو موســـوڵمانەکان مومکیـــن نییـــە ئێمـــە دوژمنایەتیـــی یەکتر بکەین. ئێمە تەنیا داوای ئـــەوە دەکەین بە شـــێوەیەکی ئازادانە پێش بکەوین. ئـــەو پڕۆپاگەندانەی کـــە دەکرێن و گوایە شـــەریف پاشا و بۆغۆس نۆبار لەدژی تورکەکان ڕێـــک کەوتوون، بـــێ بنەمان، شـــتی وەهـــا تەنانەت کە گفتوگۆکانی ئێمەشـــدا ناکرێت بـــە بابەتـــی قســـەکردن. هەمـــوو ئەمانـــە پڕۆپاگەندەیەکن بۆ ئامانجی دیاریکراو ئەنجام دەدرێن.
پرســـیار: داواکارییە ڕاستەقینەکانی نەتەوەی کورد چین؟
وەڵام: ئێستا پێنج تا شەش ویلایەت هەن کە کوردەکانی تێدا نیشتەجێن، حکومەت بـــا ئۆتۆنۆمـــی بداتە ئەو ویلایەتانە و دەرفەتی ئەوشمان پێی بدرێت ئێمەش لە ڕێگەی ئەو کەسە دادپەروەر و دروستانەی کە خۆمان دیاریـــان دەکەین، پێـــش بکەوین. هەروەکـــوو کەمێک بەر لە ئێســـتا باسم کرد، بەهیچ شێوەیەک هەستی دژایەتیمان بەرامبەر بە تورکان نییە. با تورکانیش لەگەڵ ئێمەدا لەنێو ئەو بەڕێوەبەرایەتییـــە ئۆتۆنۆمییـــەدا کە دادەمەزرێت، بەشدار بن.»[٧٢]

لێداونەکانی ســـەید عەبدولقادر مشـــتومڕ و ناکۆکییە فیکرییەکانی لە ڕیزی جەمعییەتدا زیاتر قووڵ کرد. بە تایبەت لە کاتێکدا ڕەوشی ناوچەی دێرسیم نائاسایی بوو و بارگرژی لە نێوان ئانکارا و کوردەکانی ئەو ناچەیە ڕووی لە زیابوون بوو. لەحاڵێکدا کە کاربەدەســـتان و بەرپرســـانی ســـەربازیی کەماڵیســـتی هەڕەشـــەیان لە کوردەکانی ئـــەو ناوچەیە دەکـــرد، جەمعییەتی تەعالیی کوردســـتان لە ژێر ســـەرکردایەتیی ســـەید عەبدولقادر بێدەنگیی هەڵبژاردەبوو. نووری دێرســـیمی باس لە کۆبوونەوەیەکی جەمعییەت دەکات و دەگێڕێتەوە: «لە کۆبوونەوەکەدا لاوان بڕیاریان دا ســـەربەخۆیی کوردســـتان ڕابگەیەنـــن و ســـەید عەبدولقادر ســـەرۆکی مەجلیس، دژایەتیی ئەو داواکارییەی [...] بە لاوەکان دەڵێـــت: تورکەکان لـــە بنەڕەتدا دەیانەوێت کوردســـتانێک دابمەزرێنـــن و ڕازی بوون بەڕێوەبەرایەتییەکی ئۆتۆنۆمی کوردیی سەر

به پادشای عوسمانی دابمەزرێت. هەروەها ئەوەشی دەگوت: ئەگەر ڕۆژێک لە ڕۆژان تورکەکان لەم بەڵێنەی خۆیان پەشیمان ببنەوە، ئەوا نەتەوەی کورد دەتوانێ بە زۆری بازووی خۆی ئەوە جێبەجێ بکات.»[٧٣]

لە ئاکامی ئەو ڕەوتەدا بوو کە ناکۆکی و ململانێ لە ڕیزی ئەندامانی جەمعییەتی تەعالیی کوردستان لە کۆتایی ١٩١٩ و سەرەتای ساڵی ١٩٢٠ گەیشتۆتە بنبەست و لەئاکامدا لە پڕ چاپ و پەخشی گۆڤاری «ژین» ڕاگیرا.»محەمەد ئەمین بۆزئەرسەلان» دەڵێت: لەوانەیە ڕاگیرانی چاپ و پەخشی «ژین» لەبەر دووبەرەکی و ململانێ لە نێوان کادیرانی ژین و سەرکردایەتیی جەمعییەتی تەعالیی کوردستان بووبێت.»[٧٤] لە ڕووی ئەو زانیارییانەی کە لەو سەرچاوانە دەستمان دەکەوێت دەتوانین بڵێین جیابوونەوەی کۆمەڵێک ڕۆشنبیری گەنج و کەسایەتیی سەربەخۆییخواز لە سیاسەتی سەید عەبدولقادر لە نێوەڕاستی ساڵی ١٩٢٠ بووبێت و وەکوو گریمانەیەک «لەوانەیە لە مانگی تەمووز»ی[٧٥] ئەو ساڵەدا ڕوویدابێت. زنار سلۆپی لەمبارەوە دەنووسێ: «دوای ئەوەی «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان» لە سەر نەخشەی کوردستان و داواکردنی مافی کورد بە شێوەی ئۆتۆنۆمی، بەسەرکردایەتیی سەید عەبدولقادر شەمزینان و داواکردنی سەربەخۆیی کوردستان بە سەرکردایەتیی ئەمین عالی بەدرخان، دووبەرەکیی تێ کەوت لە ئەنجامدا لایەنگرانی ئەمین عالی بەدرخان کۆمەڵەیەکی نوێیان بە ناوی «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» پێک هێنا، کۆمەڵەی دووەم بوو کە نەخشی «ئاڵای کوردستانی» دیاری کرد کە بەو شێوەی خوارەوە بوو: «لە سەرەوە ڕەنگی سوور، لە ناوەڕاستدا ڕەنگی سپی کە خۆرێکی درەوشاوەی تێدابوو، لە خوارەوە ڕەنگی سەوز و بە ناوی ئاڵای کورد، بڵاویان کردەوە.»[٧٦]

پێش جیابوونەوە و دامەزراندنی کۆمەڵەی نوێ، مەسەلەی ژنی کورد، لە بۆچوونی ئەو ڕۆشنبیرانەدا کە نووسەران و کادیرەکانی گۆڤاری»ژین» بوون شوێنێکی بەرچاوی پەیدا کردبوو، بە هۆی کۆمەڵێک ڕووداوی دیکە لە دارشتنی ئاڵای کوردستان ڕەنگی داوە. ئەڵبەت، لێرەدا من پێ لە سەر ئەوە دادەگرم کە تا ئاستێکی بەرچاو ئەوە دەرئەنجامی بەرێکەوتی ئەو ڕووداوە بوو، کە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە مەسەلەی ژنی کوردەوە نەبوو.[٧٧] لە ڕاستییدا لە نێوان ١٩١٨-١٩٢٠ کۆمەڵێک ڕووداوی تر لە ئارادابوون کە هەرچەند هیچ پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان بە مەسەلەی ژنی کوردەوە نەبوو، بەڵام دەکرێ سەرنجی ڕووناکبیرانی ئەو کاتەی کورد لە باکوور، لە سەر مەسەلەی ژنی کورد و بەکارهێنانی وەکوو ئامێرێک بۆ سەلماندنی جیاوازیی کورد لەگەڵ نەتەوەکانی تری ناوچە، وەکوو دەرئەنجامی ئەو ڕووداوانە لێکبدرێتەوە. بەو شێوەیەی خوارەوە بە کورتی ئاماژە بەو ڕووداوانە دەکەم:

ئەلف. دامەزراندنی یەکێتیی گەلان: لە ساڵی ١٩١٩ «یەکێتیی گەلان» وەکوو سیستەمی نێونەتەوەیی بە فەرمی دامەزرا و ئەندامێتیی ئەو ڕێکخراوەیە بە واتای شەرعییەت بۆ بەدەوڵەت-نەتەوە بوون بوو.

ب. گرینگیی پرسی ژن لەو قۆناغەدا: مافی دەنگدان و ڕەنگدانەوەی مەسەلە و داخۆزییەکانی ژنان و شوێندانەری لەسەر سیاسەتەکانی «یەکێتیی گەلان». ئەڵبەت ئەوە ئاکام و دەرئەنجامی چالاکیی بێ وچانی ژنانی فێمێنیست لە ئەورووپا و ئەمریکا لە نێوان ساڵانی شەڕی یەکەمی جیهانی بوو. لەو بارەیەوە بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بە: دامەزراندنی حیزبی ژنانی ئەمریکا لە ساڵی١٩١٣؛ ڕێکخستنی گۆنگرە و «پەیماننامەی ژێنیف»، دامەزرانی

«کۆمەڵەکانی یەکێتیی ژنان بۆ شارۆمەندی یەکسان لە ساڵی ١٩١٩ لە بریتانیا، بکەین. لە ژێر کاریگەریی ئەو چالاکییانەدا بوو کە ڕێکخراوی «یەکێتیی ژنان بۆ یەکێتیی گەلان» وەکوو دامەزراوەیەکی یەکێتیی گەلان لەساڵی ١٩٢٠ پەسند کرا و ژنیک بۆ سەرۆکایەتیی بەشی کۆمەڵایەتیی یەکێتیی گەلان دیاری کرا.

پ. دۆخی هەستیار و ناسەقامگیر لە ناوچە، بۆ هێزەکانی بریتانیایی: ١ دابەزین و داگیرکردنی سەمیرنا و ئانتالیا لە مانگی ئایاری ١٩١٩ لە لایەن یۆنان و ئیتالیا و کاریگەریی نەرێنییانەی ئەو ڕووداوە لەسەر تێڕوانینی خەڵکی موسڵمان؛ ٢ خەمساردیی سەرۆک ویلسۆن لە بەشداریی چالاکانە لە کاروباری کۆنفرانسی ئاشتی؛ ٣ ئامادەنەبوونی بەشداریی چالاکانەی سەربازی بە مەبەستی دابین کردنی ئاسایشی ناوچەکانی ژێر کۆنترۆڵی هاوپەیمانان لە لایەن فەرەنساوە؛ ٤ سەرهەڵدانی هێزی کەمالییەکان و دژایەتیی ئاشکرایان لە بەرانبەر هاوپەیمانان. دۆخێک کە بریتانیای ناچارکرد کارتی کورد لە بەرانبەر پێشرەویی هێزەکانی بەکار بهێنێ.

بە کورتی دەتوانین بڵێین زەق بوونەوەی ویستی نەتەوایەتی و سەربەخۆییی کورد وەکوو دەرئەنجامی ناڕاستەوخۆی کۆمەڵێک ڕووداو بوون کە لە سەرەوە ئاماژەمان بە هەندێکیان کرد.

ڕەنگە لێرەدا پرسیارێک زەق بێتەوە کە پاژەی ئەو باسە کە خۆرەکەی ناو ئاڵای ساڵی ١٩٢٠ بە سیمای ژن دەشوبهێنێ لە کوێوە دێت. بۆ سەلماندنی دروستیی ئەو باسە دەکرێ بە کورتی ئاماژە بەو چەند تەوەرەی خوارەوە بکەین:

یەکەم: ئەو ڕووناکبیرە کوردانە کە داڕێژەری ئاڵای کوردستان بوون، ئاگاداربوون کە زۆرینەی گەشتیارانی ڕۆژئاوایی لە سەفەرنامەکانیاندا سەبارەت بە تایبەتمەندیی خەڵکانی ناوچەکە، بە باشی باسی خوو و ڕەوشت و ئازاد بوونی ژنانی کوردیان کردووە.

دووەم: بۆ ئەو ڕووناکبیرانە، کە ئاشنایی و شارەزاییەکی باشیان لە زمانی فەرەنسەیی هەبوو، فەرەنسا ناوەندی سەرەکیی ڕۆشنگەریی ڕۆژئاوایی بۆ ئەزموونکردن و ئیلهام لێ وەرگرتن بوو.[۷۸] تا ئەو ئاستەی کە د. عەبدوڵڵا جەودەت لە گۆڤاری یەکگرتندا دەنووسێ «شتێک بە نێوی شارستانییەتی دووەم بوونی نییە، شارستانییەت یانی شارستانییەتی ڕۆژئاوایی و دەبێت بە گوڵەڕۆزەکان و دڕووەکانییەوە هاوردە بکرێت.»[۷۹] هاوکات لە هزری فەرەنسایی جەختکردن لەسەر ڕەهەندی سوبژەیی بۆ پێناسەی نەتەوە پێشینەی هەبوو. بۆ وێنە ڕێنان نەتەوە وەکوو ڕۆح و یان پرینسیپی مەعنەوی پێناسە دەکات. «نەتەوە ڕۆح و پرەنسیپێکی مەعنەوییە. ئەو دوو شتە، کە لە واقیعدا یەک شتن، ڕۆح یان پرەنسیپە مەعنەوییەکە پێک دێنن. یەکیان لە ڕابردوو، ئەوی تریان لە هەنووکەدایە. یەکیان بریتییە لە خاوەنداریی نەریتێکی دەوڵەمەندی کۆبیرەوەریی کۆمەڵی؛ ئەوی تریان ڕەزامەندی لە هەنووکە، خولیای پێکەوە ژیان و ئەو ئیرادەیەی کە پارێزگاری لە بەهای میراتێک بکات کە تاک لە ڕابردووەوە و لە شێوازی دابەش نەکراو بۆی ماوەتەوە.»[۸۰]

سێیەم: پەیوەست بە خاڵی پێشوو لە نەریتی ناسیۆنالیزمی فەرەنسایی ژن و جەستەی ژن هێمایەکی سەرەکی بۆ گەلاڵەکردنی بیری نەتەوایەتی بوو. بۆ وێنە جووان لەندێس لە توێژینەوەیەکی بەنرخ لە ڕەوتی ڕووداوەکانی دوای شۆڕشی فەرەنسا لە نێوان ساڵانی ٩٥-١٧٨٩ لە ژێر سەردێڕی «نەخشاندنی نەتەوە: جێندەر، نوێنەرایەتیکردن و شۆڕش لە فەرەنسای

سەدەی ١٨» ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە چۆن لە دوای شـــۆڕش ژن کارکردی هێمایی بۆ دروشمەکانی شۆڕش واتا ئازادی، یەکسانی و ڕزگاری هەبوو.[٨١] لە پاڵ ئەوەدا بۆ زۆرینەی نەتەوە ناسراوەکانی جیهان، ژن هێمای بوونی نەتەوە بووە. بۆ وێنـــە، ماریان یان ژاندارک وەکوو هێمای نەتەوەی لە فەرەنسا، خاتوونی بریتانیا ســـیمبولی نەتـــەوەی بریتانیایی و، خاتوونی ئازادی بۆ بیری ئەمریکایی .

چوارەم و لە کۆتاییدا؛ پاژەی ئەو باسە تا ئاستێکی بەرچاو گرێدراوی خوێندنەوەیەکی هاوچەرخانە لە چەمکی ناسیۆنالیزم و دیاردەی نەتەوەیە. ســـتیوارت هال دەڵێت چەمک و دەستەواژەی «کۆمەڵە وێناکراو» هەڵقولاوی «ئـــەو ئاناڵیزە بوو کە دیاردەی نەتەوە وەکوو ئاکامی بەرهەمهێنان و دووبارەبەرهەمهێنانی سیستەمێکی کولتووریی نوێنەرایەتی کردن و هەلسووکەوتی کۆمەڵایەتی لێکدەداتەوە».[٨٢] خاڵی بنەرەتی لـــە تێڕوانین و داهێنانەکەی بێنیدیـــت ئاندرســـۆن، واتـــا «کۆمەڵـــە وێناکـــراوەکان» ئەوەیە کـــە ناکرێ و نابێت ناســـیۆنالیزم تەنیا وەکـــوو ئایدیۆلۆژییەکی سیاســـی و یـــان فۆرمێکـــی سیاســـی کە ڕەنگدانـــەوەی خۆبەڕێوەبەریـــی نەتەوەیـــە پێناســـە بکرێت. بەڵکو هەروەها ناسیۆنالیزم هاوکات بەرهەمێکی کولتوورییە. ئاندرسۆن دەڵێـــت: نەتـــەوە «کۆمەڵەیەکی سیاســـیی وێناکراوە» و بە شـــێوەیەکی بنچینەیی هەم ســـنووردار و هەمیش خۆبڕیارە.[٨٣] «پاژەی ســـەرەکیی ئەو پێناســـە کورتەی نەتەوە لە سەر چوار ڕەهەند و یان لایەن وەستاوە:

یەکـــەم) نەتـــەوە «وێناکـــراوە چونکـــە ئەندامانی تەنانەت بچوکترین نەتەوەش هیچ کات ناتوانن هەموو هاونەتەوەکانیان بناسن، چاویان پێیان بکەوێت و تەنانەت گوێیان لە دەنگیان بێت، بەڵام لە مێشکی هەر کامیاندا بەردەوام پەیوەندییەکی هاوسۆزیی هەڤبەرانە لەگەڵ هاونەتەوەکانیان بوونی هەیە».

دووەم) نەتەوە «بە شێوەیەکی سنووردار وێناکـــراوە چونکـــە تەنانـــەت گەورەترینی ئەوان، کـــە ڕەنگە بریتی لە بلیۆنێک مرۆڤی زیندوو بێت، ســـنوورێکی داخـــراوی هەیە، کە لەوبەری ســـنوورەکە، نەتەوەکانی دیکە دەژین، هیچ نەتەوەیەک خۆی هاوســـنوور لەگەل مرۆڤایەتی وێناناکات.»

ســـێیەم) نەتەوە «وەکوو خۆبڕیار و یان ســـەربەخۆ (ســـاوەرین) وێنا دەکرێ، چونکە چەمکەکە لە ســـەردەمێکدا لەدایک بوو کە ڕۆشـــنگەری و شۆڕش، بنەمای شەرعییەتی دەســـەڵاتی هیرارشـــییانەی بنەماڵەیـــی و سیســـتەمیکی حوکمرانیـــی لەنـــاو برد کە پیرۆزیی لاهوتیی پێ درابوو.»

چوارەم) «لـــە کۆتاییدا وەکـــوو کۆمەڵە وێناکـــراوە، چونکە جیاواز لە نایەکســـانی و چەوســـانەوە کە ڕەنگە لە هـــەر کامێکیاندا هەبێـــت، نەتـــەوە هەمیشـــە وەکـــوو هاورێیەتییەکـــی قووڵ و ئاســـۆیی دێتە بەر چاو».[٨٤]

جەختی ســـەرەکی لـــەو پێناســـەیەدا لەسەر جۆری نوێی هەست و بیرکردنەوەیە کە ســـووژەی نەتەوایەتی بەرهەم دەهێنێ. هاوکات بەرهەمهێنان و یان دروســـتکردنی ســـووژەی نەتەوایەتـــی لـــە وێژمانێکدا کە ڕەهەندە جیاوازە کولتـــووری و زمانییەکان تێوەدەگلێنێ، بـــە ئاکام دەگات. لە ناوەندی ڕامانی ناسیۆنالیستیدا شـــێوازێکی تایبەتی لە بیر و هەســـتکردن هەیە کە پاڵپشتی لە هەڵســـوکەوتێکی کۆمەڵایەتیی نوێ دەکات. بە نـــۆرەی خۆی ئـــەو هەڵســـوکەتەش لە ڕێگەی هەست، خولیا و ڕامانی کۆمەڵێییەوە قەوارە دەگـــرێ. لە ڕوانگەی ئاندرســـۆنەوە شـــێوازی نوێـــی بیرکردنـــەوە و ڕامانـــی ناسیۆنالیستی، ئاکامی گەشەسەندنی میدیا و ڕاگەیاندنە چاپییەکانە کە خۆیان بەرهۆی پەرەســـەندنی «ســـەرمایەداریی چاپ»[٨٥] لە ســـەدەی ١٨ی زاییندا بوون. ئەو میدیا و

ڕاگەیاندنە چاپییانــە بوون کە زەمینەیەکی لەباریان بۆ تێگەیشــتن لە «کاتی بەتاڵبوو و هاوچەشن»[٨٦] نە تەنیا بۆ توێژی ڕووناکبیر، بەڵکوو بــۆ کۆمەڵانی خەڵــک پێکهێنا. لە ئاکامــی ئــەو پەرەســەندنە و کاریگەریی بیری نوێدایە کە ئەندامانی کۆمەڵگا لە باری زانیارییەوە توانســتی ئەوەیان پەیدا کرد کە خۆیان بە شــێوەیەکی ئاسۆیی و هەقبەرانە وەکوو نەتەوە وێنا بکەن. بە باوەڕی من تەنیا باســێک کە دەکرێ بەو تیۆرییە زیاد بکرێ ئەوەیە کــە کێ (چ گرووپێک)، کەی، چۆن و لە کام دۆخ و شوێندا کردەی وێنا کردنی ئەندامانی کۆمەڵگا بە شــێوەیەکی ئاسۆیی و هەقبەرانە بەئەنجام دەگەیەنێ؟

لە کۆتایــی و کۆبەندێکــی کورتی ئەو باسەی کە پێشکەش کرا، دەخوازم بڵێم کە ئەو گرووپــە ڕووناکبیرەی لە نێوان ١٩٢٠-١٩١٩ کــە گۆڤاری «ژین»دا دەیاننووســی و دەستپێشــخەریی دارشــتنی ئــاڵای کوردســتانیان کرد و نیشــانی ئاڵاکەیان بە خۆرێکی دەرەوشاوە ڕازاندەوە کە کارکردی هێمایی هەم یەکگرتوویی نەتەوەی کورد و هەمیش بــۆ نیشــاندانی تایبەتمەندی و جیاوازیی نەتەوەی کورد لە گەڵ نەتەوەکانی دیکــە، بە تایبەت لەگــەڵ نەتەوەی تورک، هەبێت. ئەو ئاڵایە بە مەبەستی داوای ویستی ســەربەخۆیی کورد لە کۆنفرانســی ئاشتی دارێژراوە و نیشــانەکەی، واتا خۆری زێرین، هەوێنێکی باش بۆ سەلماندنی ڕەسانەیەتیی کورد وەکــوو نەتەوەیەکی خاوەن ڕابردوو و هەمیش مێافۆرێکی دەوڵەمەند بۆ وێناکردنی تایبەتمەندیــی کورد لە ڕێگــەی مێتافۆری ژنی کوردەوە بــوو. ڕەنگە لێرەدا بگوترێ لە ئەدەبیاتــی کوردیدا جوانیــی ژن، زۆرتر بە مانگ دەشــوبهێنن. ئەوە ڕاســتە، بەڵام بە چەند هۆ لۆژیکی ئەو باسە لەبار نابات. یەکەم؛ بەو هۆیە کە هیلالی مانگ، نیشــانی ئاڵای عوسمانی بوو وەکوو هێمایەک بۆ جیاوازیی نەتــەوەی کورد لەگــەڵ تورک ئەســتەم بوو بــەکار بهێندرێ.[٨٧] دووەم؛ بەشــێکی بەرچاوی ئەو ڕۆشــنبیرانە، خوێندەوارییان لــە ئەدەبی فارســی دەوڵەمەندتــر بوو لە ئاشناییان بە ئەدەبی کوردی و لەو ڕوویەوە دەیانزانی کە لە ئەدەبی فارســی و تەنات لە شێعری عیرفانیی کوردیشدا، خۆر هێمایەکە بۆ دەرەوشاوەیی و جوانی، بە تایبەت جوانیی ســیمای ژن، بۆیەش خۆرێکی درەوشــاوە باشتر ئەو واتایە دەگەیەنێ.[٨٨]

٥.٣) ئــاڵای کوردســتان و ڕاپەریــن و جووڵانەوەکانــی کــورد لە ســەدەی بیستەمدا

لە دوای پەیمانی سیڤەر، ئەو جووڵانەوانەی کە دروشــمی ســەربەخۆیی کوردســتان لــە بەرنامەیانــدا بوو، هەمان ئاڵای ســاڵی ١٩٢٠یان وەکــوو ئــاڵای نەتەوەیی بەکار هێناوە. بۆ وێنە لە بەرخۆدانی چیای ئاگری. ئێحســان نووری پاشــا لە بیرەوەرییەکانیدا باسی ئەو ئاڵایەی کردووە و نووسیویەتی:

«کاتێ هۆزی جەلالی بــە ڕێبەریی برۆ حەســکی، پاش بەرخۆدان لە ساڵی ١٩٢٦ بەرەو چیای ئاگری کشــانەوە، من لە ساڵی ١٩٢٧ خۆم گەیاندە ئاگــری [...] هەروەها لە لایەن کۆمەڵەی خۆیبوونەوە کۆمیتەیەکی تایبەتیی سەربازییش هەڵبژێردرا. لەو ساڵەدا ئاڵای ســێ ڕەنگی سەربەخۆیی کوردستان کە لە ســاڵی ١٩٢٠ لە لایــەن جەمعیەتی تەعالیی کوردستانەوە پەسند کرابوو، هێنرایە ئاگری و بۆ یەکەم جــار من ئەو ئاڵایەم لە بەرزترین لووتکــەی چیای ئاگری هەڵکرد».[٨٩]

دوای بەرخۆدانی ئاگــری، ئەو ئاڵایە لە لایــەن کۆمیتــەی خۆیبوونــەوە[٩٠] وەکوو ئــاڵای نەتەوایەتیــی کــورد بەکارهێنراوە. دوای خۆیبــوون، ئەو ئاڵایە لــە ڕاپەرینی شــاری دێرســیم لــە ســاڵی ١٩٣٧

بەکارهێنراوە.[٩١] هەروەها باس لە ئەوە دەکرێ کە حیزبی هیوا هەمان ئاڵای ساڵی ١٩٢٠ی بەکارهێناوە.[٩٢] دوایەش کۆمەڵەی ژێکاف هەر ئەو ئاڵایەی وەکوو ئاڵای نەتەوەیی پەسند کردووە. پەسند کردنی ئاڵای کوردستان کە «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» دروستی کرد و هەمیش هەڵبژاردنی شـیعری «ئەی ڕەقیـب» وەکـوو سـروودی نەتەوایەتی لە لایـەن کۆمەڵـەی ژێکافـەوە، گرێدراوی وێژمانی ناسیۆنالیستیی ئەو ڕێکخراوەیە بوو. لە وێژمانی گۆڤاری نیشتمان کە بڵاکراوەی بیـری کۆمەڵەی ژێکاف بـوو، دوو چەمکی خەڵک و نەتەوەی کورد هاوڕیزن و بەردەوام و بە نۆبە بەکار دەهێندرێن. چەمکی خەڵک/ نەتـەوە دەورێکی سـەرەکی و ناوەندیی لە ڕەوایەتی فرەچەشـنانەی کۆمەڵەی ژێکاف لـە پێکهاتەی نەتـەوەی کـورد هەیە کە لە چوارچێوەی نیشـتمانێکی سـەربەخۆدا دەتوانن یەکگرتوویی خۆیان وەدی بێنن و بیپارێزن.

لە ژێـر کاریگەریی چالاکیی سیاسـی و کولتووریـی کۆمەڵـەی ژێکافدایـە کـە نەتەنیـا وێژمانی بیـری نەتەوایەتیی کورد، پێکهاتەیەکی سیسـتەماتیکتر و تۆکمەتری بەخۆیەوە گرت، بەڵکوو تەنیا لەو قۆناغەدایە کـە ناسـیۆنالیزمی کورد دەتوانـێ بە پێی تیۆریی هۆرخ لە قۆناغی «ب»وە بگوازێتەوە بۆ قۆناغی «سی» و پێگەیەکی جەماوەری پەیدا بکات. لە ژێر کاریگەریی ژێکافدایە کە بۆنەی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان و هێنانەخواری ئاڵای ئێـران لە شـارەکانی مهاباد، نەغەدە و بـۆکان دەبێتە بۆنەیەکـی جەماوەری و بە بەشـداریی کۆمەڵانی هـەراوی خەڵک لە هەموو چیـن و توێژە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بەڕێوە دەچێت.

لێرە پێویسـتە پێ لە سـەر ئەو لایەنە داگرین کـە هەڵکردنی ئاڵای کوردسـتان وەکوو هێمای سـەربەخۆیی کوردسـتان، دەرخەری ڕوانگەی تایبەتی ئەو ڕێکخراوەیە بوو. کۆمەڵە وەکـوو گرووپێکی ڕووناکبیری بانگەشـەی یەکگرتوویی نەتەوەی کوردی دەکـرد. ژێکافییەکان ئـاگاداری ئەوە بوون کـە جووڵانەوەکانی پێـش خۆیان بە هۆی نەبوونـی سیاسـەتێکی شـیاو و، زاڵبوونی کولتووری ناوچەچێتـی، نەیانتوانیوە بیری یەکگرتوویی کورد لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا جێگیـر بکەن؛ هەر بۆیـەش هەوڵیان دەدا خۆیان لە دەمارگرژیی ناوچەگەری بپارێزن. لە ژێـر کاریگەریی ئـەو بیرۆکەیە بوو کە ژێکافییـەکان دوای بەرزکردنـەوەی ئاڵای کوردسـتان کە لە باکوور دروسـت کرابوو، شیعر و سروودی «ئەی ڕەقیب»ی دڵداریان کرد بە سـروودی نەتەوەیی. بێگومان دەیان شـیعری جوانی سـەیفولقوزات، خاڵە مین، هێمن و شـاعیرانی دیکـەی ڕۆژهەڵات لە بەر دەم ژێکافییەکان ئامادە بوون بۆ ئەوەی بیکەن بە سـروودی نەتەوەیی، بەڵام «ئەی ڕەقیب»یان هەڵبژارد و لەو هەڵبژاردنە، وەک چۆن ئـەو ئاڵایەی کە لە باکوور دروسـت کرابوو وەکوو ئاڵای کوردسـتان بە خەڵکیان ناسـاند، بنەمـای هەڵبژاردنەکەیـان بیری نەتەوەیی بوو نەک خۆبەزلزانین، ناوچەچێتی و دەمارگرژیی خێڵەکی.

کۆمەڵـەی ژێـکاف هەر لە سـەرەتای لەدایـک بوونیـەوە خاوەنی پێناسـەیەکی ڕوونـی سیاسـی و فیکری بووە. دروشـم و ئامانجـە سیاسـییەکانی ڕەنگدانـەوەی پێداویسـتییەکانی کۆمەڵی کوردەواری و لە بەر تیشـکی چاوپێخشـاندن بە ئەزموونی مێژووی هاوچەرخ ئامادە کرابوون. کۆمەڵەی ژێکاف، خۆی خسـتبووە مەیدانی سیاسەت تا ڕۆحییەتی کۆیلەتـی لەنێو کورد ڕابماڵێ و کۆمەڵـی کـوردەواری بە دژی سـتەم و چەوسانەوەی نەتەوایەتی بهەژێنێ و پەیامی سەربەسـتی، ڕزگاری و مافی گەیشـتن بە دەوڵەتـی نەتەوەیی بە گوێی مرۆڤی کورددا

بســـرتێنێ.[۹۳] بۆ وێنە لە ژمارە ۱ی گۆڤاری نیشـــتماندا فەلسەفەی کۆمەڵەی ژێکاف ئاوا گەڵاڵە کراوە:

«کۆمەڵەی ژ.ک بــە پێچەوانەی هەموو بەرهەڵســـت و قۆرت و چەڵەمەیەکی وەکوو دوژمنایەتیـــی خۆبەخۆ، پووڵ پەرســـتی و بێگانە دۆســـتی کە لە ڕێگای پێشکەوتن و ســـەرکەوتنی کورددا هەیە، بە هەموو هێز و توانای خۆی تێئەکۆشێت تا زنجیر و چەڵەمەی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد داماڵێ و لەم کوردستانە لەتوکوتەی ئێستێدا کوردســـتانێکی گـــەورە و ڕێکوپێـــک بێتە بەرهەم کە هەموو کوردێک بە سەربەســـتی تیابژیت».[۹۴]

وتارەکانی گۆڤاری نیشـــتمان بە باشـــی ئەوە دەردەخـــەن کە ژێکافییەکان ئاگاداری مێـــژووی کـــوردن و لە ســـەر بنەمای ئەو مێژوویـــە، ئەو ئاڵایـــەی کـــە جەمعییەتی تەعالیـــی کورد دروســـتی کردبوو، بە ئاڵای نەتەوەی کورد دەناســـن. بۆ وێنە لە ژمارەی ۴ ی نیشتماندا دەنووسن: « مەسەلەی کورد تا ساڵی ۱۹۱۹ بە مەســـەلەیەکی ناوچەیی دەزانرا، بەڵام لەم ڕۆژەوە کە ژێنێراڵ شەریف پاشا، لایحەی مەشـــهوری خۆی تەسلیمی کۆنفرانســـی ئاشـــتی کـــرد و داوای میلیی کوردی خســـتە بەندەکانـــی [...] پەیمانی سێڤر، ئیتر مەسەلەی کورد بۆتە پرسیارێکی نێونەتەوەیی و وازی لێ ناهێنین.»[۹۵]

لە ژمارەی ۲ی نیشـــتماندا دەنووســـن: «لـــە دنیای ئێمـــڕۆدا، ژیان بە یەخســـیری و ژێردەســـتی هیـــچ ناهێنـــێ. میللەتێکی ژێردەستی ئەم و ئەو بێت وەک هەتیوی بێ دایک باب، هەمیشـــە هەناسە سارد و ڕەنگ زەردە [...] سەربەستی بۆ میللەت لە ڕادەی نـــان و ئاودایە. واتا چلـــۆن ئادەمیزاد بە بێ نان ناژیت، هەروەها بە بێ ئازادییش ناتوانێ بژی. ئەم زنجیر و کەلەمی دیلی کە خراوەتە ئەســـتۆی نەتەوەی بەشەهامەت و ڕەشیدی کورد، ســـەتحی ئەخلاقی ئەم قەومە ئازاد و نەجیبەی زۆر هێناوەتە خوار.»[۹۶]

لە ژێـــر کاریگەریی کۆمەڵـــەی ژێکافدا لـــە ڕۆژی ۲ی ڕێبەندانی ســـاڵی ۱۳۲۴ی هەتاوی (۱۹۴۶.۰۱.۲۲) بە بەشداریی بیست هـــەزار کەس لە چوارچرای شـــاری مهاباد، لە ڕێوڕەســـمێکی شـــکۆداردا، دامەزراندنی کۆمـــاری کوردســـتان ڕاگەیانـــدرا. لە ژێر کاریگەریی ئایدیۆلۆژیـــی کۆمەڵەی ژێکافدا بـــوو کە قـــازی محەممەد، بەو شـــێوەیەی خوارەوە سوێند دەخوا بۆ وەرگرتنی پێگەی ســـەرکۆماری کوردســـتان: «ئەمن بە خودا، بە کەلامـــی عەزیمی خودا، بە نیشـــتمان، بـــە شـــەرافەتی میللیـــی کورد، بـــە ئاڵای موقەددەسی کوردســـتان سوێند دەخۆم، تا ئاخرین هەناســـەی ژیانم و ڕژاندنی ئاخرین تنۆکـــی خوینم، بە گیـــان و ماڵ لە ڕێگەی ڕاگرتنـــی ســـەربەخۆیی و بەرزکردنەوەی ئـــاڵای کوردســـتان تێدەکۆشـــم.»[۹۷] جێی ســـەرنجە کە لـــەو ســـوێندخواردنەدا قازی محەممەد تەنیا ئاوەڵناوی پیرۆز (موقەددەس) بۆ ئاڵای کوردستان بەکار دێنێ.

لە ســـەر بنەمـــای پەیوەندی لـــە نێوان وێژمانـــی نەتەوایەتیی کـــورد لەگەڵ ئاڵای کوردســـتان، دەکرێ ســـێ قۆناغ لە هەوراز و نشـــێوی بیر و وێژمانی کوردایەتیدا لێک جیـــا بکەینـــەوە. قۆناغی یەکەم، لە ســـاڵی ۱۹۲۰ کە «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» کە لـــە «جەمعییەتی تەعالیی کوردســـتان» ئینشـــعابی کردبوو، ئـــەو ئاڵایە وەکوو ئاڵای نەتەوەیی پەسند دەکات تا ڕووخانی کۆماری کوردستان لە ساڵی ۱۹۴۷ لەخۆی دەگرێت. لـــەو قۆناغەدا ئەو جووڵانەوە سیاســـییانەی کـــورد کە ڕاشـــکاوانە ئامانجی ســـەروەریی سیاســـی بۆ نەتـــەوەی کوردیـــان کردبووە ستراتێژی، ئاڵای کوردستانیان بەکار هێناوە. قۆناغی دووهەم، لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستانەوە دەســـت پێ دەکا و تا شەڕی

کەنداو و کۆتاییی شەڕی سارد، واتا تا دەیەی ١٩٩٠ درێژەی هەیە. لەو قۆناغەدا بۆ ماوەی ٤٥ ساڵ ئاڵای کوردستان بە تەواوی لە بیر چووەوە و گرینگییەکی بۆ هێزە کوردییەکان نییە. قۆناغی سێیەم، ئەو دەورەیە کە ئێمە تێیدادەژین و هەم دیسان ئاڵای کوردستان دووبارە لە ئاخێوی سیاسەتی کوردیدا لە باشوور و ڕۆژهەڵات بەکار دەهێندرێ، بەڵام نەک بەو سۆزدارییەی لە قۆناغی یەکەمدا هەیبوو.

تایبەتمەندییەکانی قۆناغی یەکەم چین؟ شکستی ئاڵمان و هاوپەیمانانی دەبێتە هۆی ئەوە کە بەرەی هاوپەیمانان (بریتانیا، فەڕەنسا و ئامریکا) نەزمێکی جیهانیی نوێ واتا یەکێتیی گەلان (اتحادیه ملل) دابمەزرێنن. لە نەزمی نۆیی جیهانیدا سێ لایەنی سەرکەوتووی شەڕ بەرانبەر بە گەلانی تر یەک سیاسەت پەیڕەو ناکەن. ئامریکا بەپێی بنەمای ٢١ خاڵەکەی سەرۆک کۆمار ویلسۆن و بێ ڕاوێژکردن لەگەڵ هاوپەیمانەکانی، باسی لە مافی دیاریکردنی چارەنووسی سیاسی بۆ گەلان دەکرد. فەڕەنسا لایەنگری کۆلۆنیالیزمی ڕاستەوخۆ بوو و بریتانیاش بەپێی سیاسەتی پراگماتیستی، پێشنیاری کۆلۆنیالیزمی ناراستەوخۆی بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین دەکرد. لە ئاکامدا کاتێ سیستەمی نێونەتەوەیی لە قاڵبی «یەکێتیی گەلان»دا دامەزرا، سیاسەتی ئەو ڕێکخراوەیە، بالانس و سازشێکی سیاسییانە لەنێوان ئەو سێ زلهێزەدا بوو. هەر بۆیە پرەنسیپی «دیاری کردنی چارەنووسی سیاسیی گەلان» باسی لێ کرا، بەڵام بە شێوەیەکی نادادپەروەرانە و لە سۆنگەی بەرژەوەندییەکانی ئەو سێ زلهێزەوە پەیڕەو و پیادە کرا. ئاکامێک کە لە مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناویندا دەوری گرنگیان گێڕا و لە پاڵ بێبەش کردنی نەتەوەی کورد لەو مافە، دوو دەوڵەت- نەتەوەی نوێ واتا ئێران و تورکیا لە لایەن یەکێتیی گەلانەوە بە فەرمی ناسران کە کاریگەرییەکی قورسی لەسەر چارەنووسی گەلی کورد هەبوو.

لە سەرەتای ئەو قۆناغەدا، بیر و هەستی ناسیۆنالیستیی کوردی هەرچەند جارێ بە تەواوی لە ڕووی فیکرییەوە کاڵ و پێکهاتەیەکی هاوسەنگی نەبوو، بەڵام گرێدراوی هەست و بیری ناسۆنالیزمی فارس و تورک نەبوو، چونکە لەوکاتەدا ئەو دەوڵەت-نەتەوانە، بەتەواوی سەقامگیرنەببوون. لە کۆتاییی ئەو قۆناغەدا بە دامەزرانی کۆمەڵەی ژێکاف، وێژمانی نەتەوایەتیی کورد پێکهاتەیەکی تۆکمەتر و یەکدەستتر بە خۆیەوە دەگرێت. هەرچەند هێشتاش کۆمەڵێک خەڵک لەسەر ئەو قەناعەتەن کە ستراتێژیی حدک و پێشەوا قازی محەممەد، تەنیا وەدەسهێنانی خودموختاری بوو، بەڵام بیری سەربەخۆیی لە ژێر کاریگەریی فیکری ژێکافدا، تا ڕووخانی کۆماری کوردستان لەوپەڕی خۆیدا بوو.

قۆناغی دووەم، لە ڕووخانی کۆماری کوردستانەوە دەست پێ دەکا و تا شەڕی کەنداو کە پاش چەند مانگ کۆتاییی شەڕی ساردیشی بەدواوە بوو، درێژەی هەیە. لەم قۆناغەدا گوتاری ناسیۆنالیستیی کوردی، لەباری گوتارییەوە دەبێت بە پاشکۆی سیاسەت و پرۆژەی چەپی ئێران، تورکیا، عێراق و سووریا بۆ چارەسەریی «پرسی نەتەوایەتی». کۆمەڵێک فاکتۆر هاندەری گۆڕان لە وێژمانی کوردایەتی لە سیاسەتی سەربەخۆییەوە بەرەو سیاسەتی خودموختاری بوون.

یەکەم، سیستەمی نێونەتەوەییی نوێ، واتا هەیمەنەی «ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان» و لۆژیکی «شەڕی سارد» و دابەش بوونی جیهان لە نێوان دوو جەمسەری ڕۆژئاوا بە سەرۆکایەتیی ئەمریکا و وڵاتانی بەناو سوسیالیستی بە ڕێبەریی یەکێتیی سۆڤییەت، دۆخێکی خوڵقاندبوو

که زۆربـــەی جووڵانـــەوە ڕزگاریخوازەکانی جیهـــان ناچـــار بـــوون سیاســـەتی خۆیان لـــە هاوهەڵویســـتی لەگـــەڵ یەکێـــک لەو جەمسەرانەدا گەڵاڵە بکەن. لە لایەکی ترەوە، دەتوانین بڵێین کە لە کردەوەدا «ڕێکخراوی نەتـــەوە یەکگرتـــووەکان» نەبـــوو بەڵکـــوو «ڕێکخراوی دەوڵەتە یەکگرتووەکان» بوو. واتا لە بالانسی هێز لەنێوان ئەو دوو جەمسەرەدا، چەمکی سەروەریی سیاسی (ساورینتی) لە خوێندەنەوە و پێناسەی یاسایی سیستەمی نێونەتەوەیی شەری سارددا، پەیوەست ببوو بە دەوڵـــەت نەک بە نەتەوە. ئەوەش ئالۆزی و ئاستەنگێکی قورسی بۆ ئەو نەتەوانەی کە پێش دامەزراندنی ئەو سیستەمە نەیانتوانیبوو دەوڵەتی ســـەربەخۆی خۆیان دابمەزرێنن و لە چوارچێوەی یاسای-سیاســـیی دەوڵەت-نەتەوەیەکی دیکەدا دژیان پێکهێنابوو.

دووەم، سێ وڵاتی ئێران، تورکیا و عێراق کە سیاسەتی حاشاکردن لە بوونی نەتەوەی کوردیان بە ڕاشـــکاوی پەیـــڕەو دەکرد، لە دوای ڕووخانـــی کۆماری کوردســـتان هەم لە جەمســـەری ڕۆژئاوادا بـــوون و هەمیش سیســـتەمێکی سیاســـیی دیکتاتۆریانـــە و ســـەرەرۆیان هەبوو. بۆ ئەو گەنجانەی کە لە دوای ڕووخانی کۆماری کوردستان چالاکوانی سیاسی بوون، هێزی چەپ لەو سێ وڵاتەدا نە تەنیا ئاڵتێرناتیڤی بەرهەڵستکاری سیاسی دژی ئـــەو ڕێژیمانـــە، بەڵکوو ســـەرچاوەی گرینگـــی ئەندیشـــە و فیکریـــش بـــوو. بە واتایەکـــی تـــر، بەهـــۆی نەبوونـــی ئازادیی بیروڕا، مارکســـیزم تەنیا گوتارێکی سیاسیی بەرهەڵســـتکار نەبوو، بەڵکـــو بنەمایەک بوو بۆ زانســـتە سیاســـییەکان، فەلسەفییەکان، مێژووییـــەکان و کۆمەڵناســـییەکان. بەگشـــتی مارکسیزم بەشـــێوەیەکی بەرچاو ســـەرنجراکێش بوو و حیزبە کۆمۆنیستەکان پشتیوانییان لە پرسی کورد دەکرد. بۆ وێنە لە ئێراندا حیزبی توودەی ئێران تا ماوەیەکی دوور و درێژ بە ڕواڵەت داکۆکیی لە نەریتی کۆمـــاری کوردســـتان دەکـــرد و تەنانەت خـــۆی بە خاوەنی ئـــەو ئەزموونـــە دەزانی. لـــەو بەســـتێنەدا هەنگاوبەهەنـــگاو ڕەوتی بە پاشـــکۆکردنی ویژمانی ناسیۆناڵیســـتیی کوردی، بە ڕوانگەی چەپی ئەو سێ وڵاتەدا گشـــتاندرا. ئاکامی ئەو گۆڕانکارییە ئەوەبوو کە دیسکۆرسی ناسیۆنالیستیی یەکگرتوو بۆ وەدیهێنانی مافی کوردان، کەوتە پەراوێزەوە و ستراتێژیی دابین کردنی مافی کوردان لە ســـەر بنەمای تێڕوانین و ســـتراتێژیی هێزە چەپەکان لـــە دروشـــمی خودموختاری لە چوارچێوەی سیســـتەمی سیاسی-قانوونیی ئەو ســـێ وڵاتەدا جێی گرتەوە. لەو قۆناغەدا ئالای کوردســـتان بە تەواوی لە بەر چاوان ون بوو.

قۆناغی سێیەم، لە دوای کۆتاییی شەڕی ســـارد دەســـت پـــێ دەکات و کاتێ پاش کۆتاییی شـــەڕی کەنداو و هێرشی سەددام بۆ کوردســـتان، کۆمەڵانی خەڵکی کورد لە باشـــوور، ڕووبەڕووی دۆخێکی نائاســـایی و نالەبـــار بوونەوە، لە ژێـــر کاریگەریی مەس میدیادا، زلهێزەکانی ڕۆژئـــاوا ناوچەی ئارام و ئاســـایش و زۆنی دژە فڕینیان ڕاگەیاند و ئاســـۆیەکی نوێ بۆ نەتەوەی کورد کراوە کە بە کوردستانی «ئازاد» لە باشوورەوە دەستی پێ کرد. پەرلەمانی کوردســـتان لە عێراق لە ۱۹۹۲/۱۰/۴ هەڵکردنی ئالای کوردســـتانی پەســـند کرد و هەمدیسان لە ۱۹۹۹/۱/۲۴ یاسای ئالای کوردستان لە لایەن پەرلەمانی کوردستانەوە پەسند کرا.

۶) ئەنجام

لەم وتارەدا هەوڵ درا دوو خاڵ شی بکرێتەوە. یەکەم، ڕەچەڵەکی مێـــژووی ئەو ئالایە کە ئێســـتا وەکوو ئالای کوردســـتان بە فەرمی ناســـراوە. وەکوو باســـی لێ کرا، ئەم ئالایە لە ســـاڵی ۱۹۲۰ لە باکووری کوردستان لە

لایەن «تەشکیلاتی ئیجتماعییەی کورد»ەوە بە مەبەستی داواکاری لە کۆنفرانسی ئاشتی، کە دانیشتنەکەی بۆ مانگی ئابی ساڵی ١٩٢٠ دیاری کرابو، بۆ بە فەرمی ناسینی مافی نەتەوەیی کورد و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان، گەڵاڵە و ئامادە کراوە. دووەم، هەوڵ درا شرۆڤەیەکی جیاواز لە نیشانی ئاڵای کوردستان واتا لە خۆری زێڕین و ٢١ پەڕ(تیشک)ەکەی بکرێت. لە بیست ساڵی ڕابردوودا، تێڕوانینێک کە ئەو نیشانەیە بە ئایینە یەزدانییەکان (ئیزەدی، یارسانی و عەلەوی)یەوە، گرێ دەدا زاڵ بووە. وەکوو باسی لێ کرا ئەو شرۆڤەیە داهێنانێکی سەردەمییانەیە کە لە دۆخێکی هەستیاردا ئەو تێڕوانینەی جێ خست، واتا لە حاڵێکدا کە ئیسلامی سیاسی لە سەرتاسەری ناوچەی ئێمەدا ببوو بە ویژمانی زاڵ و لە باشووری کوردستانیش پێگە و دەسەڵاتێکی بۆ خۆی دابین کردبوو، ئەو شرۆڤەیە ئاراستە کرا.

لە بەرانبەردا لەو وتارەدا هەوڵ درا خۆ لە پێناسەیەکی ئایینیانە لە ئاڵای کوردستان، جیاواز لە ئەوەی کام ئایین بێت، بەدوور بگرین و لە جیاتی ئەوە، واتایەکی نەتەوایەتی و مۆدێرنتر و سێکۆلارتر لە مانای ئەو خۆرەی ئاڵای کوردستان ئاراستە بکەین. لەو گۆشەنیگایەوە لۆژیکی سەرەکیی باسەکە ئەوە بوو کە ئاڵای کوردستان لە سەرەتاوە هێمایەک بۆ ویستی سەربەخۆیی نەتەوەی کورد بووە.

دەرئەنجامی ئەو باسە ئەوەیە کە ئاڵای کوردستان، مێژوویەکی ١٠٠ ساڵەی هەیە و لە بیست و چەند ساڵەی سەرەتای تەمەنی خۆیدا (١٩٤٧-١٩٢٠) لە لایەن ڕێبەران و چالاکوانانی سیاسیی کوردەوە وەکوو ئاڵای نەتەوایەتی ناسراوە و ڕێزی لێ گیراوە. لە قۆناغی دووەم، یانی بۆ ماوەی مێژوویەکی چل و پێنج ساڵە (١٩٩٢-١٩٤٧)لە بیرچووەوە و یان بە ئاشکرا لە لایەن هێزە سیاسییەکانەوە شاردراوەتەوە و، یان پشتگوێ خراوە.[٩٨] لە دوای کۆتاییی شەڕی سارد و بە دەستپێشخەریی پەرلەمانی کوردستان لە باشوور، ئاڵای کوردستان هەڵکرایەوە و لە لای بەشێکی زۆری هێزە سیاسییەکان، دووبارە بووەوە بە ڕەمزی نەتەوایەتی.

هەڵبەت ئەم دەستپێشخەرییەی پەرلەمانی کوردستان، کۆمەڵێک ڕەخنەی توندی بە دواوە بوو. لە لایەکەوە، پارتی کرێکارانی کوردستان دژایەتیی ئاشکرای خۆی دەربڕی و ڕایگەیاند کە نابێ یەک لایەن، یان تەنیا یەک بەشی کوردستان لە سەر ئاڵای نەتەوەیی بڕیار بۆ سەرجەمی نەتەوەی کورد بدات. ئەم ڕوانگەیە بە تەواوی، خۆی لە ڕابردووی ئەو ئاڵایە وەکوو ئاڵای نەتەوەیی کورد دادەبڕێ و تەنیا وەکوو ئاڵای باشووری کوردستان باسی لێ دەکات، کە دەرئەنجامەکەی نکۆڵی کردنە لە مێژووی ئەو ئاڵایە وەکوو ڕەمزی نەتەوایەتیی کورد. هەڵوێستەیەک کە تا ئێستاش لە لایەن ئەو گرووپە سیاسییانەی کە سەر بە بیر و ئایدیۆلۆژیی پەکەکەن ڕەچاو دەکرێ.

لە لایەکی ترەوە، دەنگۆ و دژایەتییەکی دیکە لە ژێر کاریگەریی فیکر و ویژمانی ئیسلامی سیاسی شکڵی گرت. ئەو دەنگۆیە لە باشوور کە تێیدا هەنگاو بە هەنگاو وزە و هێزی سیاسی-کۆمەڵایەتی و سەربازیی «ئیسلامی سیاسی» لە دەیەی ٩٠ی سەدەی پێشوو لە بەرزبوونەوەدا بوو، گەیشتە ئاستێکی جیددی. ئەو دژایەتییە لە ساڵانی ڕابردوودا لە ژێر کاریگەریی ئەو ئایدیۆلۆژییە سیاسییە ڕوخسارێکی تەواو جیاوازی بە خۆیەوە گرتووە و ئاڵای کوردستان، هەر وەها سروودی «ئەی ڕەقیب»ی وەکوو هێماگەلی دژ بە باوەڕی ئیسلامی، کوفر و نیشانەی ناموسوڵمانی ناساندووە و بە ئاشکرا و بەردەوام دژایەتی و بێ ڕێزییان پێ کردوون.

بە باوەڕی من هەر دوو ڕوانگەکە سەبارەت بە ئاڵای کوردســـتان، واتا نکۆڵی لە مێژووی ئەو ئاڵایە وەکوو ئاڵای نەتەوایەتیی کورد لە لایـــەن پەکەکەوە و ڕەد کردنەوەی لە لایەن گرووپە ئیســـلامییەکانەوە بەو بەهانەیەی کە دژی باوەڕی ئیسلامییە، تەنیا لە گۆشەنیگای بەرژەوەندیی هەنووکەی سیاسیی گرووپییەوە گەڵاڵە کـــراون. ئەو هەڵوێســـتانە یان هیچ بایەخێک بە مێژووی ئـــەو ئاڵایە نادەن یان بە تـــەواوی لێی بێ خەبـــەرن، هەر بۆیەش ئەو دوو ڕوانگەیە دەکرێ وەکوو چەوتەوێژیی گواستنەوە[٩٩] شی بکرێنەوە.

ڕوانگـــەی یەکـــەم چـــــــەوتەوێژیـــی گواستنەوەیە، چونکە ئایدیۆلۆژییەکی سیاسی کە باوەڕی بە ســـەربەخۆیی کـــورد نییە و ئامانجـــی دامەزراندنی دەوڵەتـــی نەتەوەییی کورد لە هەلومەرجی هەنووکەدا بە ویستێکی ناپێویست، بورژوایانە و تەنانەت کۆنەپەرستانە دەناسێنێت، دەتوانێ بۆ جێ خستنی بەرنامە و ستراتێژیی سیاســـیی خۆی بە شێوەیەکی ڕاستەخۆتر کاربکات. حاشاکردن لە مێژووی ئـــەو ئاڵایە و پەیوەســـت بوونی ئـــەو ئاڵایە لەگەڵ ویستی سەربەخۆییی کورد، نە تەنیا لـــە باکوور، بەڵکوو لە ڕۆژهەڵات، باشـــوور و تەنانەت لە ڕۆژئاواشدا جگە لە چەوتەوێژیی گواســـتنەوە، هیـــچ دەســـتەواژەیەکی تـــر ناوەرۆکی دەرناخا.

لە سەردەمی نوێدا، کارکردی سەرەکیی ئـــاڵای نەتەوایەتی، بریتییە لە ســـەلماندنی ڕەســـەنایەتیی نەتـــەوە و لە ئاکامـــدا مافی نەتەوە بۆ دیاریکردنی چارەنووســـی سیاسیی خۆی و جیابوونەوە. ئاڵای کوردســـتان هەر بەو مەبەســـتە لە ســـاڵی ١٩٢٠ دا دارێژراوە و دروســـت کراوە. ڕەنگە هەلسوکەوتی ئێمە لـــە گەڵ ئـــاڵای نەتەوایەتیمـــان دەرخەری چۆنیەتیـــی ئاڵۆزیی بیری سیاســـیمان بێت. دەنا کەی ڕەوایە لە ڕۆژی ٢٩ی ئۆکتۆبەری، ڕۆژی دامەزراندنی کۆماری تورکیا، کە هەموو کون و قوژبنی شار و گوندەکانی کوردستانی باکـــوور، ئـــاڵای تورکیای تـــێ ترێنجراوە و کەســـانێک ڕێگە بە خۆیان بدەن بە خەڵکی کوردی باکوور بڵێن کـــە جارێ ئێمە ئاڵای نەتەوایەتیمان نییە.

ڕوانگەی دووەم بە ڕواڵەت ویستی کورد بۆ ســـەربەخۆیی ڕەد ناکاتەوە و هەندێ جار لە بەرانبەر هێزە سیاســـییە ســـێکۆلارەکان بانگەشـــە بۆ «دەوڵەتێکی ئیسلامیی کوردی» دەکات.[١٠٠] پرســـیار ئەوەیە ئەگەر بەڕاستی ئەو هێزانە ویســـتی «دەوڵەتێکی ئیسلامیی کوردی»یان لە دۆخی ئێستادا لە بەرنامەدایە، ئەوکات دژایەتییان لەگەڵ ئاڵای کوردستان و ســـروودی ئەی ڕەقیب بەو بەهانەیەی کە گۆیا نیشانە و ڕەنگەکانی ئاڵا «دژ بەباوەڕی» ئیسلامییە، تەنیا چەوتەوێژیی گواستنەوەیە. یەکـــەم، بەم هۆیەوە کە ناکـــرێ ڕەنگی ئاڵا لەسەر دووفاقەییی ئیســـلامی و نائیسلامی پۆلێن بکرێن. دووەم، وەک ئاماژەم پێ کرد، نیشانە سەر ئاڵاکان لە ناوچەی ئێمە جیاواز لەوەی هیلالـــی مانگ، یان تاجەگوڵینە، یان ڕۆژ بێت، پیش هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ ئەو ناوچەیـــە لە کولتووری خەڵکانی نیشـــەجێ لـــە ڕۆژهەڵاتـــی ناویـنـــدا وەکوو نیشـــانە، بوونیـــان هەبووە و دوایەش لەو کولتوورانەوە گواســـتراونەوە بۆ بـــاوەڕی ئیســـلامی و لە شارستانیەتی ئیسلامیشدا بەکارهێنراون. بۆ وێنە بە پێچەوانەی ئەو باوەڕ باوە، نە هیلالی مانگ بە تەواوی نیشانەی باوەڕی ئیسلامییە و نە ڕۆژ هێمایەک بۆ ئاگرپەرستی.

زۆربەی وڵاتان و جووڵانەوە نەتەواتییەکان لەو سەردەمە هەســـتیار و قەیراناوییەدا، ئاڵا وەکوو ســـەمبولی یەکگرتوویی نەتەوایەتی بـــەکار دێنن. ئـــەوە نەک هەر لـــە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین، بەڵکوو لە ڕۆژئاوا و وڵاتانی پێشکەوتووشـــدا دروستە. بۆ وێنە، لە بیرمان نەچـــێ کە لـــە دوای ١١ی ســـێپتەمبەری ٢٠٠١، چۆن ئـــاڵای ئەمریکا ئـــەو کارکرد

و کاریگەرییەی هەبوو. لە زۆربەی وڵاتان، گەڵاڵەی ئاڵا و بە تایبەت نیشانەی ئاڵاکە ئاخێویکی ئەفسانەیی هەیە و لە سەردەمی مۆدێرندا بەکار دەهێندرێت. لە زۆربەی وڵاتان، ئاڵا ئامرازێکە بۆ ئاویتەی کردنی ناسیۆنالیزم و نیشتمانپەروەری کە بەرهەمهێنەری ڕەهەندی گرینگی ئاسایشی نەتەوایەتییە. هەر ئێستا لە قەیرانی کۆرۆنادا هەموو وڵاتەکان ئاڵاکەیان زەق کردۆتەوە.

تەنیا لە کوردستانی ئێمەدا دوای نیزیک بە ١٠٠ ساڵ لە دروستکردن و پەسندکردنی ئاڵای کوردستان، کۆمەڵێک خەڵک بە ئاشکرا نکۆڵیی لێ دەکەن. تەنیا لە کوردستانی ئێمەدا و لەو سەردەمە هەستیار و قەیراناوییەدا، ئاڵا نەک هەر هێمای یەکگرتوویی نەتەوایەتی نییە، بەڵکوو باسی ئاڵا دەبێتە هۆی ناکۆکی، دووبەرەکی و ناتەباییی نەتەوایەتی. ئاڵا لای زۆربەی جووڵانە نەتەوایەتییەکان، هۆکاری گرنگی ئاویتە بوون و تێکەڵاوبوونی ناسیۆنالیزم و نیشتمانپەروەرییە؛ دیاردەیەکە زامنی دەستەبەرکردنی «ئاسایشی نەتەوایەتی» دەکات، بەڵام بەداخەوە لای ئێمە، ئاڵا دەبێتە ئامرازی شەڕی بەرژەوەندییە حیزبییەکان.

ژێدەرەکان:

1. Elgenius 2007, p. 18.

٢. هەمان سەرچاوە، لل ٢٠-٢١.

3. Tesŝti 2010, p. 24.

4. Habsbawm, 1990, p.88-100

5. Breuilly, (1993) p. 3.

6. Gellner, (1997) p. 3-4.

7. Anderson, B. (1983), Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso.

8. Miller, D (2000) Citizenship and National Identity, Polity Press, pp. 27-28.

٩. هەمان سەرچاوە، لل. ٣٠-٢٩.

١٠. شۆڕشی مەشرووتە لە ساڵی ١٩٠٥ی زایینی دەستی پێکرد و ئامانجی سەرەکیی ئەو ڕووناکبیرانەی کە پێشقافڵەی ئەو شۆڕشە بوون، چاکسازی و نوێسازی لە دامەزراوەی دەوڵەت لە ئێراندا بوو. شۆڕشی مەشرووتە ئامانجی هەڵوەشاندنەوەی دامەزراوەی سەڵتەنەتی نەبوو ، بەڵکوو وەکوو خودی وشە و چەمکی مەشرووتە دەری دەخست، ئامانجی سەرەکیی، مەرجدارکردنی دەسەڵاتی شا لە پێناو وەدیهێنانی چاکسازی و نوێسازیی دەوڵەتی ئێراندا بوو. دەستکەوتی سەرەکیی شۆڕش دوو بەڵگەنامەی قانوونی بنچینەییی ساڵی ١٩٠٦ و تەواوکەری قانوونی بنچینەییی ساڵی ١٩٠٧ بوو. بەشی زۆری ئەو دوو بەڵگەنامەیە تەرجومەی قانوونی بولغارستان و بەلژیک بوون. ڕەنگەکانی ئاڵای نەتەوایەتیی ئێران کە لەو قۆناغەدا بڕیاری لە سەر درا، دەقاودەق کۆپیی ئاڵای بولغارستان بوو، بەو جیاوازییەوە کە ڕیزی ڕەنگەکان گۆڕاون و ڕەنگی سەوز، سپی و سوور بەدوای یەکتردا هاتبوون و نیشانی «شێر و ڕۆژ» بە واتای بەردەوامیی سەڵتەنەت لە ناوەندی ئاڵا جێی گرتوە. بڕوانە: لاکار (Lachkar)لل. ٢٨٨-٣٢٧.

١١. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە ئەو سەرچاوانە: احمد کسروی (١٣٠٩) «تاریخچە شیر و خورشید»؛ محمد فراهانی منفرد، (١٣٨١) «غازان نامە: شاهنامەای از عصر مغول»؛ محمود مدبری (١٣٩٥) «تحقیقی در احوال شمس کاشانی و شاهنامەی چنگیزی»، کهن نامەی ادبی پارسی، فصل نامە علمی-پژوهشی، شمارە پیاپی ١٩، بهار و تابستان، ص ١١١-٩١

١٢. بە پێچەوانەی باوەڕی باوی خەڵک، ڕەنگی سووری ئاڵای عوسمانی و نیشانەی هیلالی مانگ و ئەستێرەکەی، لە سەر بنەمای باوەڕی ئایینی دروست نەکراوە. هیلالی مانگ لە کولتووری ناوچەکەدا لە هەزارەی یەکەمی پ.ز. و پێش لەناوچوونی دەوڵەتی هیتی لە بابل لە کولتوور و باوەڕەکانی خەڵکدا جێگیر بووە و دوای زاڵبوونی ئایینی ئیسلام، هیلالی مانگ گواستراوەتەوە بۆ کولتووری ئیسلامی. ئەستێرە و ڕەنگی سووری ئاڵاکە لە بیزانسەوە وەرگیراوە و عوسمانییەکان کە خۆیان بە میراتگری بیزانس دەزانی ئەو ئاڵایەیان بەو شێوەیە دروست کردووە. بۆ زانیاریی زۆرتر بڕوانە ئەو سەرچاوانەی کە پیشتر ئاماژیان پێ کرا و هەروەها بڕوانە: بی‌بی‌سی فارسی، ٢٣ مرداد ،١٣٨٧بایگانی‌شدە از نسخە اصلی در ٠٩ ژوئن ٢٠١٢. بازبینی‌شدە در مهر ، ١٣٨٧؛ سعید نفیسی، «درفش ایران و شیر و خورشید» و شهبازی، ٢٠٠١.

١٣. لە باسێکدا لە ژێر ناوی «ئێرانییەت و کوردایەتی: هاوژیانی یان هاودژایەتی؟» بە زمانی فارسی ‹ایرانیت و کردیت: همزیستی یا همستیزی؟› باسی ئەو گۆڕانکارییەم لە وێژمانی ناسیۆنالیستیی ئێرانی واتا گواستنەوەی لە ناسیۆنالیزمێکی خەڵکییانە بۆ ناسیۆنالیزمێکی فەرمی کردووە.

١٤. لەو نامیلکەیەدا من باسی ناسیۆنالیزمی ڕەسمیم کردووە، بە کورتی ناسیۆنالیزمی ڕەسمی (Official Nationalism) مۆدێلێکی تایبەت لە ناسیۆنالیزمە کە زۆرتر لەو وڵات و شوێنانەدا سەرهەڵدەدا کە ئیمپراتۆرییەکی چەند زمانی، چەند قەومی و چەند کولتووری ڕووبەڕووی مەترسیی هەڵوەشانەوە دەبێتەوە و ناسیۆنالیزمی ڕەسمی وێژمانی تایبەتی ڕووناکبیرانی قەومی باڵادەست لەو ئیمپراتۆرییەدایە کە ئامانجی نەجاتدان و پارێزگاریی ئەو پێکهاتە سیاسییە (ئیمپراتۆری) دەکاتە پرۆژەیەکی سیاسی و دووبارە وێناکردنەوەی لە ڕوخسارەی دەوڵەت-نەتەوەی مەبەستە،

هەر بۆیەش ناسیۆنالیزمی ڕەسمی زۆرتر خەسلەتی کۆلۆنیالیستی نەک ڕزگاریخوازانەی هەیە.

١٥. هەندێ لە سەرچاوەکان ئەو ڕێکخراوە نوێیە کە لە جەمعییەتی تەعالیی کوردستان جیابوە بە نێوی «جەمعییەتی تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» ناو دەبەن، بەس لەو نووسراوەیەدا من «تشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد»م بەکار هێناوە، بەو هۆیە کە جەمعییەت و تەشکیلات بۆ نووسەرانی کورد لە دوای شەڕی جیهانیی یەکەم هاومانا بوون .

١٦. زنار سلۆپی ، لل. ٧١-٧٠.

١٧. ئەڵبەت ئەرگون ئایباس لە «دادگای ئیستیقلال» دەڵیت ئەو ئاڵایە لەلایەن «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان» دروست کراوە، بەڵام وێدەچێ سەرچاوەی پیشوو جیی متمانەتر بێت.

١٨. مەبەستی دەوید مەکداوڵ شەریف حوسێنی مەککەیە.

19. McDowall, David (1993) A Modern History of the Kurds, p. 115.

٢٠. هەمان سەرچاوە، ل. ١١٦-١١٥

٢١. لێرەدا باس توێژێکی دیارکراوی خوێندەواری کورد دەکەین و ناخوازین بڵێین کە ناسیۆنالیزمی کوردی تەواوی سێ قۆناغەی کە لە تیۆریی میرۆسلاڤ هۆخ (Miroslav Hroch)، گەڵاڵەکراون، تێەڕ کردبوو. بە پێی تیۆری میرسلاڤ هۆخ، هەر جووڵانەوەیەکی نەتەوەتی لە سێ قۆناغدا گەشە دەکات. ١) گرووپێک لە ڕووناکبیران، کاری فیکری لە سەر بنەماکانی زمانی، کولتووری، مێژوویی و هتد، بۆ گەڵاڵەکردنی بیری نەتەوایەتی دەکەن، ٢) لە قۆناغی دووەمدا ئەو ڕووناکبیرانە ڕێکلام و چالاکی بۆ بڵاوبوونەوەی بیری نەتەتەوایەتی و ڕاکێشانی هەستی کۆمەڵانی خەڵک بۆ پشتیوانی لە ویستی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ دەکەن. ٣) لەو قۆناغەدا بیری نەتەوایەتی دەبێت بە جووڵانەوەیەکی جەماوەری کە پشتوانیی هەراوی خەڵکی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە. بێگومان جووڵانەوەی کوردایەتی نەک لەو سەردەمەدا، تەنانەت لە ڕاپەرینەکانی دوای ئەوەش نەیتوانی بگاتە ئەو ئاستە کە هۆکارەکەی باسێکی ترە و لێردا دەرفەت نییە باسی بکەین.

22. Sir Percy Cox

٢٣. بڕوانە، ١) Bell, Review of the Civil Administration، ل. ٦٠ و هەروەها بڕوانە؛ جووەیدە، Jawaideh (٢٠٠٦) ، ل. ١٢٩.

٢٤. سەرچاوەکانی بەردەست ، بۆ وێنە ئەو دوو سەرچاوەی کە لە ژێرنووسی ژمارە ٢٣ ئاماژەیان پێی دراوە، سەبارەت بە شوێنی چاوپێکەوتنەکە جیاوازییان هەیە. لە لایەکەوە، مارگرێت بێڵ لە «پێداچوونەوە بە ئیدارەی مەدەنی مسیۆپۆتامیا» دەنووسێ ئەو چاوپێکەوتنە لە شاری مارسەی (فەرنسە) بووە. بەڵام لە لایەکی ترەوە، ئارنۆڵد ویڵسۆن لە بەرگی ٢، بەڵێندارییەکان (Loyalties) دەنووسێ ئەو دانیشتنە لە لەندەن بووە، بەڵام بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین کە ئەو دانێشتنە لە شاری مارسەی بووە، هەم لۆرد داربی (Lord Derby) سەفیری ئەو کاتەی بریتانیا لە فەرنسە، باسی ئەوەی کردووە و هەم بەڵگەی تۆمارکراو لە «وەزارەتی دەرەوە»ی بریتانیا ئەوە دەسەلمێنێ؛ بڕوانە:

F. O. 371/3398. P. Cox to Sir Mark Sykes, Marseilles, E104697, 3rd June 1918.

٢٥. مەکداوڵ، هەمان سەرچاوە، ل. ١٢٥.

٢٦. هەمان سەرچاوە، ل. ١٣٠.

٢٧. هەمان سەرچاوە، ل. ١٣١.

٢٨. هەمان سەرچاوە، ل. ١٣٠.

٢٩.

٣٠. چەند سەرچاوە باسی ئەوە دەکەن کە ئەو ئاڵایە پیش ئەوەی وەکوو ئاڵای کوردستان پەسەند بکرێت، لە لایەن «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان»ـەوە لە ئێستانبووڵ وەکوو نیشانەی ئەو کۆمەڵەیە بەکارهێندراوە. بۆ وێنە، مالمیسانژ لە کتێبی «پێگەی کەماڵ فەوزیی بتلیسی»دا بەشێک لە بەڵگەنامەی دادگایی کردنی شێخ عەبدولقادر شەمزینانی وەکوو پاشکۆ چاپ کردووە، لە بەشێک لەو بەڵگەنامەیەدا لوتفی بەگ، ئەندامی مەحکەمە لە شێخ عەبدولقادر دەپرسێ «لە کاتی پێناسی جەمعییەتدا لە خوارەوە ڕەنگی سەوز هەیە و لە ناوەڕاستیشدا خۆرێکی زەرد، ئایا ئەمە ئاڵایە؟ عەبدولقادریش بە تووڕەییەوە وتی «وا دیارە دەبێتە ئاڵای کوردستان». بڕوانە، مالمیسانژ، ل. ٢٠٠٦.

٣١. زنار سلۆپی، لل. ٧١-٧٠ و گوێڵداش، ل. ٣٤٥-٣٣٣.

٣٢. ئەو کەسایەتییانەی کە بەشدارییان لە دامەزراندنی ڕێکخراوی «تەشکیلاتی ئێجتیماعییەی کورد» و دوایەش لە گەڵاڵەڕێژیی ئاڵای کوردستاندا هەبوو بریتی بوون لە: ئەمین عالی بەدرخان (جزیرە و بۆتان)، د. عەبدوڵڵا جەودەت (عەرەبگیر)، ئەکرەم جەمیل پاشا (ئامەد)، مەولانا زادە ڕەفعەت بەگ، نەجمەدین حوسێن (کەرکوک)، کەمال فەوزی (بەدلیس)، شوکری بابان (سلێمانی)، مەمدووح سەلیم (وان)، و د. شوکری محەمەد بەگ (سەگبان، باقرمادەن)، شوکری بەگ (بابان، سلێمانی)،. بڕوانە، کوێڵداش، ل. ٢٤٧-٢٤٦.

٣٣. کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد لە ساڵی ١٩١٩ لە شاری قاهیرە دامەزرابوو و ئامانجی دامەزراندنی وڵاتێکی سەربەخۆی کوردی هەبوو و بۆ ئەو مەبەستە داوای یارمەتیی لە بریتانیا دەکرد. کۆمیتە لە لایەن سوورەیا بەدرخانەوە کە بۆ قاهیرە دوورخرابۆوە و لەوێ دەژیا ڕێبەری دەکرا. سوورەیا بە درێژایی ساڵی ١٩١٩ چەندین جار پەیوەندیی بە کوردانی ناو وڵاتەوە کرد و لەگەڵ جەمعییەتی تەعالیی کورد و ئەمین عالی بەدرخان، کە هەم کەسایەتیی بەرچاوی جەمعییەت و هەمیش باوکی بوو، پەیوەندیی هەبوو.

٣٤. لە سەر ڕەچەڵەکی ئاڵای کوردستان گریمانە و شرۆڤەی دیکە هەن. بۆ وێنە عەبدولحەمید ئیسماعیل لە وتارێکدا کە لە ٣٠ حوزیرانی ١٩٦٠ لە گۆڤاری «هەتاو»دا بڵاوی کردووەتەوە دەنووسێ ئەو ئاڵایە یەکەم جار لەلایەن ئەمیر بەدرخان لە ساڵی ١٨٢١ هەڵکراوە و هەروەها جەماڵ نەبەز لە سەر ئەو قەناعەتەیە کە یەکەم جار ئەو ئاڵایە لە لایەن ئەحمەد موختار جاف لە ساڵانی شەڕی جیهانیدا دارێژراوە و لە هەڵەبجە هەڵکراوە و دوایەش مەیجێر نۆئێل لە جەولەکەیدا بردوویەتە باکوور بۆ ڕێبەرانی کورد. هەر دوو شرۆڤە ئاماژە بە هیچ بەڵگەیەک ناکەن و تەنیا وەکوو گریمانە دەبێ باسیان لێ بکرێ، بەڵام گریمانەیەک کە لە سەر

لێکدانەوەیەکی قایم نەوەســـتاوە. بۆ وێنە تێروانینی جەماڵ نەبەز جێـــی گومانە چونکـــە ئەحمەد موختار جاف لە ماوەی شـــەڕی جیهانیی یەکەمدا تەمەنی زۆر کەمتر لە ئەوە بووە کە فکر لە ئاڵا، ئەویش ئاڵای نەتەوەیی بکاتەوە. بڕوانە، عەبدولحەمید ئیســـماعیل، ل. ٥٤١١، جەماڵ نەبەز،ل. ٤٠١ و هەروەها بڕوانە دیوانی ئەحمەد موختار جاف، چاپی ١٩٨٦، پێداچوونەوە و پیشـــەکی عیزەددین مستەفا ڕەسوول.

٣٥. لە ســـەر ئـــەو خۆر و ٢١ تیشـــکەی، کۆمەڵێک ڕا و بۆچوون هەیـــە کە لێرەدا ئاماژە بە دوویان پێویســـتە. بۆچوونی یەکەم، لە دەیەی نەوەدی ســـەدەی پێشوو کە ناسیۆنالیزمی تاراوگەی کورد لە گەشـــەدا بوو، زۆرتر لە ڕێگەی نووسینەکانی مێهرداد ئیزەدی، مێژووکار و ماموستای زانکۆی هاروارد و، بە تایبەت لە کتێبەکەی «کـــوردەکان: پەرتووکێکـــی کورت و پڕمانـــا» (The Kurds: A Concise Handbook)، بـــڵاو بووەتەوە. ئەو ڕانگەیەی ئیزەدی دەورێکی گرینگی لە پەســـەندکردن و جیگیر بوونی ئەو بۆچوونە هەبـــووە کە گویا ئـــەو خۆرە زێرینە و ٢١ تیشـــکە یەکســـان و هاوشـــێوەکەی نوێنەرایەتیی ڕەهەندێکی گرنگی ئایینی یارسانی و ئیزەدی دەکا. بۆچوونی دووەم، زۆرتر بانگەشە بۆ مانایەکی گشتیتر، واتـــا نەک تەنیا بـــاوەڕی ئیزەدی و یان یارســـانی، بەڵکوو باوەڕی میترایی و زەردەشتی دەکات و بەڕواڵەت ڕوخسارێکی نەتەوایەتی دەبەخشـــێ بەو خۆر و ٢١ تیشکە و پێ لە ســـەر ئەوە دادەگرێ کە ٢١ تیشـــکەکە ئاماژەیە بە ٢١ی مانگی ٣ کە ســـەرەتای ساڵ تێوەرسووڕانی «کوردی» و جەژنی نەتەوایەتیی کوردە. لە ڕوانگەی منەوە هەر دوو ڕوانگە هـــەم لە باری وێژمانی و هەمیش لە باری مێژووییەوە جێ شک و گومانن.

٣٦. پەرلەمـــان، ڕۆژنامەی ئەنجومەنی نیشـــتمانیی کوردســـتانی عێراق، ژمارە ٥٣، ١٩٩٩.

٣٧. زۆرینـــەی ئەندامانی ئەو کۆمیتەیـــە لە ژێر کاریگەریی هزر و بیری ڕۆژئاوایی سەدەی ١٩ی ژیانیدا، بەتایبەت لە ژێر کاریگەریی پۆزیتیڤیزمی کامت و سۆسیال-داروینیزم دا، بوون. بڕوانە؛ بێرنارد لویـــز، (١٩٦١، لل. ٢٣٨-٢١٠ و حەمید بۆزئەرســـلان٢، ٢٠٠٣، ل.٢٢.٢١.

٣٨. میر بەدرخان بەگ لە ســـاڵی ١٨٢٠ بوو بە پاشای میرنشینی جزیـــر و بۆتان و دەورێکی بەرچاوی هەبوو لە ســـەرکوت کردنی ئیزەدییـــەکان. میـــر بەدرخـــان لـــە ســـاڵی ١٨٤٦ ڕاپەڕینێکی چەکدارانەی لە دژی دەســـەڵاتی ئیمپراتۆریی عوسمانی بەرپاکرد. بە هۆی کۆمەڵێک لایەنی سیاســـی و سەربازی کە لێرەدا دەرفەت نییە باســـیان بکەین، ڕاپەڕینەکەی میربەدرخان شکســـتی خوارد و بەم جۆرە، دەســـەڵاتی میرنشـــیی جزیر و بۆتان وەکوو ئاخرین میرنشـــینی کوردی لـــە ئیمپراتۆریی عوســـمانییدا کۆتایی هات. دەســـەڵاتدارانی عوســـمانی بنەماڵەی بەدرخانیان بـــۆ مەنفا دوور خستەوە. ئەمین عالی بەدرخان یەکێک لە کوڕەکانی میر بەدرخان بوو کە یاساناســـێکی بەناوبانگ بووە و لە نێوان ســـاڵانی ١٩٢٠-١٩٠٠ لـــە ئیمپراتۆریی عوســـمانیدا پلە و پایـــەی بەرزی هەبوو (بـــۆ وێنە موفتی دادگا لە ئیســـتانوول). ئەمیـــن عالی لە ماوەی شـــەڕ و دوای کۆتایی شەڕ یەکێک لە سیاســـەتمەدارانی شارەزا و بیرمەندانی بیری نەتەوایەتیی کورد بوو. ســـێ کوڕەکەی ئەمین عالی بەدرخان، سووریا (١٩٣٨-١٨٨٣)، جەلادەت عالی (١٩٥١-١٩٩٣) کـــە زۆرتر بە میر جەلادەت نێوبانگی ناســـراوە و کامەران (١٨٩٥-١٩٧٨)، وەکوو باوکیان دەوری گرینگییان لە جووڵانەوەی سیاســـی و فیکریی نەتەوایەتیی کورددا گێڕا و بە هۆی زەمینەی ژیـــان و پەروەردەیـــان، نوێنەرایەتیی بیـــری عیلمانییان دەکرد. ی‌ڕوانە، مەکداوڵ، هەمان ســـەرچاوە، محەمەد ئۆزوون، «شـــازادە سووریا بەدرخان»، ١٩٩٤.

39. shift

٤٠. مەکداوڵ، ل. ٨٩-٨٨.

٤١. The Carbonari بریتیـــی بوو لە تـــۆڕی نهێنی بنکەکانی شۆڕشگێری ئیتالیایی کە لە نێوان ساڵانی ١٨٣١-١٨٠٠ خەباتیان دەکرد. کاربۆنارکان ڕوانگەیەکی ولاتپارێزانە و لیبرالییان هەبوو.

٤٢. (Risorgimento) ڕیســـۆجیمێنتۆ بـــە واتای یەکگرتووی و یـــان یەکێتی ئیتالیا، جووڵانەوەیەکی سیاســـی بوو کە ئامانجی یەکخستنی بەشـــەکانی نیمچە دوڕگەی ئیتالیای لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی یەکگرتووی لە بەرنامەدا بوو و لە ساڵی ١٨٦١ دەوڵەتی یەکگرتووی پاشایی ئیتالیایی دامەزارند.

٤٣. ڕۆژنامـــەی کوردســـتان لە نێوان ســـاڵانی ١٩٠٢-١٨٩٨ بە دەستپێشخەریی میقداد مەدحەت و عەبدولڕەحمان بەدرخان و بە هاوکاریی ئەندامانی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی چاپ و بڵاوبۆتەوە.

٤٤. مەکداوڵ، ل. ٩٨-٩٥.

45. Shift

46. Discontinuity

٤٧. هەمان سەرچاوە، ل. ٩٩.

٤٨. هەرچەند کۆمەڵێک مێژووکاری تورک لە ســـەر ئەو باوەڕن کە مێـــژووی دامەزراندنی جەمعییەتی تەعالیی کوردســـتان دیار نییـــە، بەڵام کۆمەڵێک ســـەرچاوە کە لەو دوایانـــەدا چاپ و بڵاو بوونەوە ئەوە روون دەکەنەوە کە جەمعییەتی تەعالیی کوردســـتان لـــە ١٧ی کانوون (فێبرەوەری) ســـاڵی ١٩١٩ دامەزراوە. هەروەها زنار ســـلۆپی، شـــوکری ســـەگبان و محەمەد ئەمین بۆزئەرسڵان، کۆکن لە سەر ئەوەی یەکەمین کۆنگرە و یان کۆبوونەوەی گشتیی جەمعییەت لە ســـاڵی ١٩١٩ ڕێکخراوە و دەستەی بەڕێوەبەرایەتی کە هەڵبژێردراون بریتی بوون لە: ١) سەید عەبدولقادر، شەمزینان (ســـەرۆک)، ٢) ئەمین عالی بەدرخان، بۆتان (جێگری سەرۆک)، ٣) فواد پاشـــا، سلێمانی، (جێگری دووەمی سەرۆک)، ٤) حەمدی پاشا (سکرتێری گشتی)، ٥) سەید عەبدوڵلا (ژمێریار)، ٦) میر ئاڵا خالید بەگ، (ئەندام)، ٧) میرئاڵا م.عالی بەدرخان، بۆتان (ئەندام)، ٨) م. ئەمیـــن بەگ،ســـلێمانی،(ئەندام)،٩) مـــەلا عەلی ئەفەندی (ئەندام)، ١٠) شەفیق ئاراوسی، وان (ئەندام)، ١١)شوکری بابان، ســـلیمانی (ئەندام)، ١٢) فەتحوڵلا ئەفەندی (ئەندام) ١٤) شوکری محەمەد، باقرمادەب (ئەندام). سلۆپی، ل. ٢٣، بۆزئەرسڵان ل. ٦٣ و سەگبان ل. ١٥٥.

49. Klein, 2003, pp. 25-55

٥٠. لە ســـاڵی ٢٠٠٤ لە «ڕووماڵی کوردیش پلاتفۆرم» وتارێکم لە ژێر سەردێری «بە مارکسیستی کردنی ناسیۆنالیزم لە کوردستان»

بـــڵاو کردەوە کە هەم ناســـاندنی وتارەکـــەی ژانێت کلایەن بوو و هەمیش بـــەکار هێنانی ئەو مێتۆدە توێژینەوەیـــە بوو بۆ ئانالیزی کاریگەریی بۆچوونێکی مارکســـیزمی ئێرانی کە لە لایەن گرووپی مەنســـووری حیکمەت گەلاڵەکرابـــو و، زاڵبوونی ئەو ئایدیۆلۆژییە لە نێوان ســـاڵانی ٩٠-١٩٨٢ لە ڕیزەکانی کۆمەڵەی شۆڕشگێرانی کوردستان.

٥١. ژانێت کلاین، هەمان سەرچاوە، ل. ٢٥

52. Engendering Nationalism: Intellectuals and the Woman Question, Education, and language within Kurdish Nationalism in the End of Ottoman Empire.

٥٣. هەمان سەرچاوە، ل. ٣٠

٥٤. هەمان سەرچاوە، ل. ٢٦

55. Engendering nationalism

٥٦. جەودەت، عەبدوڵڵا، «بیر هیتاب»، ڕۆژی کورد، ژمارەی ١، ١٥ ژەون(٢ی حوزەیران)ی ١٩١٣، ل. ٣.

٥٧. مەکداوڵ لە کتێبی «مێژووی مۆدێرنی کوردەکان» باســـی د. عەبدوڵڵا جەودەت وەکوو عوسمانلییەکی بەڵێندار کە تەنیا مولتەزەم بوو بە چاکســـازی لە ئیمپراتۆریی عوسمانیدا و زۆرتر عوسمانلی بو نەک ناسیۆنالیستی کورد و کەسێک کە هاوکاریی تورکە لاوەکانی کـــردووە، دەکات. هەرچەند کتێبی مەکداوڵ بەڕاســـتی دەقێکی گرینگـــە بۆ مێژووی هاوچەرخی کورد، بـــەڵام بەداخەوە بە هۆی ئەوەی کە مەکداوڵ دەرفەتی پێداچوونەوەی بە گۆڤارەکانی ساڵانی دوای کۆتاییی شـــەر کە بە زمانی کـــوردی بڵاوەبوونەوە نەبووە، سەرنجی ئەو گۆڕانکارییە فیکرییەی لە وێژمانی د. جەودەت نەداوە و هەڵسەنگاندنێکی دروستی لە کەسایەتیی ئەو نەکردووە.

58. Nation’s womanhood

٥٩. کلایەن، هەمان سەرچاوە، ٣١.

٦٠. ئێرگەنـــی مادێنلی، «کوردلارین کادین مەسەلەســـی»، ڕۆژی کورد، ١٢ سێپتەمبەری ١٩١٣.

٦١. کلایەن، هەمان سەرچاوە، ل. ٣٣-٢٩

٦٢. بۆ زانیاریی پتر بۆ بەستێنی فیکری و ئایدیۆلۆژیکی ئەندامانی کۆمیتەی تەعاون و تەرەقی و کاریگەریی هزری ئاگۆست کامت و سۆسیال-داروینیزم لە سەر ئەوان، بڕوانە، بێرنارد لۆیز، ‹١٩٦١›، لل. ٢٣٨-٢١٠ و حەمید بۆزئەرسەلان٢، ٢٠٠٣، لل.٢٢.٢١.

63. The Case of Kurdistan against Turkey

٦٤. من لێرەدا پشـــتم بەستووە بەو ڕاپۆرتە کە ڕۆژنامەڤان کریس یوهـــان بۆ ڕووماڵی ئینگلیســـی ڕووداو لە ســـاڵی ٢٠١٧ ئامادەی کردبوو. لە ڕاپۆرتی کریس یوهان ناوی چەند بەڕێز هاتووە، ئەگەر ئەو بەڕێزانە لە ســـەر دروســـتیی ڕاپۆرتەکەی سەبارەت بە خۆیان قســـەیان هەیە مافی خۆیانە کە ئێمە و ڕای گشتی ئاگاداربکەنەوە. بـــەڵام وتەکان و بۆچوونی مێهرداد ئێزەدەی لەو ڕاپۆرتەدا ڕاســـتە چونکە لەگەڵ کارەکانی پێشـــووی ئـــەو ناتەبا نییە. بڕوانە ڕاپۆرتی کریـــس یوهان لە ڕووماڵی ڕوودا، بەشـــی ئینگلیســـی، بەرواری ٢٠١٧/٠٧/٢١ لە ژێر سەر دێڕی:

Years before independence talk someone had foresight to standardize the Kurdish flag, https://www.rudaw.net/english/kurdistan/210720171

٦٥. مێهـــرداد ئیـــزەدەی، وتوێـــژ لەگەڵ کریس یوهـــان، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦٦. «یاســـای ئـــاڵای هەریمی کوردســـتانی عێـــراق، «پەرلەمان، ڕۆژنامەی ئەنجومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراق»، ژمارەی ٥٣، ساڵی هەشتەم، ١٩٩٩، ل.٣.

٦٧. بڕوانە ئیزەدەی، کوردەکان: پەرتووکێکی کورت و پڕمانا» (The Kurds: A Concise Handbook، فەسلی ٥، لل. ١٥٨-١٣٧.

٦٨. خـــۆر تا پیش دەورانی مۆدێرن لە فیکر و باوەڕ ی مرۆڤ هەم ڕۆژئـــاوا و هەمیش لە ڕۆژهەڵات دەورێکی ســـەرەکیی هەبوو کە پێناســـەی گەردوون و چۆنایەتی و بەردەوامیی ژیانی گیانلەبەران لە گەردووندا. هەر بۆیەش وەکوو مێتافۆر و وشە هێمای زۆر شتە.

٦٩. پێشـــتر ئاماژەمان پێ کرد کە ئاڵای مەشـــرووتە لە دەورانی پەهلەویـــدا گۆڕا. لە لایەکەوە نە تەنیا تیشـــکەکانی ڕۆژ تا پێنج تیشـــک کەم کراونەتـــەوە بەڵکوو دەرەوشـــاوەیی ڕۆژەکە لە ژێر تاجەگوڵینەی دەوری شـــێرەکەدا شـــاردراوەتەوە. لە باســـەکانی ســـاڵانی نێوان ٢٧-١٩٢٥ ڕووناکبیرانی ناسراوی ئێرانی ئەو کاتە ئەو باســـەیان دەکرد، ڕۆژی تەواو (ڕەها) نیشـــانەی ســـیمای ژنە و ناتوانێ نموونەیەکی شـــیاو و یان مێتافۆرێکـــی گونجاو بێت بۆ شوبهاندنی ســـەڵتەنەتێکی بەهێزی مۆدێرنی ئێرانی کە هەم تەنیا ڕێگەی نەجاتی ئێران و هەمیش بەردەوامیی دروشـــمی سەرەکیی شۆڕشی مەشرووتە بۆ سەڵتەنەتێکی مەشرووتەیە.

٧٠. ژیـــن، ١٤، وتەهێنانـــەوە لە لایـــەن ئیســـماعیل گوێڵداش «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان»، ل. ٨٧-٤٨٢.

٧١. جـــەودەت، عەبدوڵڵا، ، ڕۆژی کورد، ژمارەی ١، ١٥ ژەون(٢ی حوزەیران)ی ١٩١٣، ل. ٣.

٧٢. بە پێی قســـەی ئیسماعیل گوێڵداش ئەو بەڵگەیە لە ئارشیوی «دەزگای چـــاپ و ی‌ڵاوکردنەوەی دۆز» وەرگیراوە، لە کتێبەکەی چاپ کراوە، بڕوانە، گوێڵداش، ل. ٩٩-٤٩٦.

٧٣. دێرسیمی، ١٩٨٦، ل. ١٢٠.

٧٤. گوێڵداش، ل. ٣٣٩.

٧٥. هەمان سەرچاوە،ل. ٣٤١.

٧٦. سلۆپی، لل. ٧١-٧٠.

٧٧. لێرەدا من بە واتایەکی فۆکۆیانی «چەمکی ڕێکەوت» بەکار دێنم. مەبەستی فۆکۆ لە دەستەواژەی کانتینجێنسی -Contingency- چییە؟ دەکرێ وەکوو وشە کانتینجێنسی لە زمانی کوردی بکەین بە ڕێکەوت، بەس ئەوە مانای چەمکی ‹کانتینجێنسی›، واتا ڕەهەندی سیاسی-فەلســـەفییەکەی ناگەیەنێت. هەر بۆیەش باشـــترین کار پێناسە و شـــەرحی ئەو چەمکەیە. کاتێک دەڵێین ڕووداوێک، یان دۆخێکـــی مێژوویی دەبێت وەکـــوو (کانتینجێنت) لێک بدرێتەوە مەبەســـت ئەوە نییە ســـووک و ســـانا تەنیا وەکوو ڕێکەوت و یان حادەســـە ســـەیری ئەو ڕووداوە بکەین. کاتێک ڕووداوێک وەکوو کانتینجێنسی (گونجاوی ناپێویست) پێناسە دەکەین، پێ لە سەر دوو خـــاڵ دادەگرین: یەکەم؛ مەبەســـت ئەوە نییە کە ئەو ڕووداوە پێویســـت نەبوو، بەڵکوو دەڵێین سەرهەڵدان، گەشە و جێگیربوونی

ئەو ڕووداوە یەکێک لە دەرئەنجامەکانی پەیوەندییە ئالۆزەکان، لە نێوان کۆمەڵێک ڕووداوی دیکە بوون کە ئەو ڕووداوە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە ئەوانەوە نەبوو. لەو گۆشەنیگایەوە لە مێژووکاری فۆکۆیانی «پێویستیی مێژوویی» وەکوو ئاکامی گەشەی پێکهاتەی ڕەوتی ڕووداوە مێژووییەکان کە لە هزری هێگێل و مارکسەوە بەکار دەهێندرێ ڕەد دەکرێتەوە. دووەم؛ ئەو چەمکە بەو واتایە نییە کە دەیتوانی هەر شتێک ڕوو بدات و هەر بۆیەش ڕووداوە مێژووییەکان و گەشە و جێگیربوونیان هەڵقولاوی قەزاوقەدەر نین. فۆکۆ کاتێ لەدایکبوونی زیندان وەکوو شێوازێکی نوێی سزادان پێناسە دەکات بە هیچ شێوازێک نکۆڵی لە ئەوە ناکات کە لەو دەورەیەدا کۆمەڵێک لە پسپۆڕان و بەرپرسان لە ڕووی هەستی مرۆڤییەوە زیندانی کردنیان پێ باشتر بوو لە کوشتن و لێدان لە بەرچاوی خەڵک. بەس خاڵێک کە فۆکۆ پێی لە سەر دادەگرێ ئەوەیە کە سەرهەڵدانی زیندان ئاکام و دەرئەنجامی بەرێکەوتی (کانتینجێنسیانەی) کۆمەڵێک گۆڕانکاریی تر بوون کە ڕاستەوخۆ هیچ پەیوەندییەکیان بەو تەوەرەوە نەبوو.(کەندالْ & ویکام، ١٩٩٩، ل. ٩-٥.)

٧٨. ب. لۆیس، ‹سەرهەڵدانی تورکیای مۆدێرن، ل. ٢٣١.

٧٩. ئیتێحاد، ژمارەی ٨٩، وەرگرتن(ئاماژە پێیکراوە) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل. ٢٣٦

80. Renan, E. 1996, p. 52.

81. Landes, Joan B 2001

82. Hall, S, 1992, pp. 273-316

83. Sovereign

84. Anderson, B. 1983, pp.6-7.

85. Print capitalism

86. Homogeneous and empty time

٨٧. بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بە وتەکانی محەممەدی کوڕی سەید عەبدولقادر شەمزینان لە مەحکەمەی ئیستێقلالدا بکەین کە لە جوابی پرسیاری سەرۆکی دادگا دەڵێت: «عەلی ڕەزا کوڕی شێخ سەعید لە ١٢ی کانوونی یەکەمدا هاتە ماڵی ئێمە و شەو لەوێ مایەوە. کاتبی عموومی زەینەلعابدین (مەبەستی نووسەری گشتیی جەمعییەتی تەعالیی کوردە) ئالا سەوزەکەی سەر کارتی پێناسی جەمعییەتی دروست کردەوە. ئالای عوسمانی کوژایەوە، ئالای کوردستانیشمان لەباتی دروست کرد، بۆ ئەوەی وەکوو خۆر بدەروشێتەوە ئەمە بەختێکی گەورەیە و خێری تێدایە»، بڕوانە، مالمیسانژ، ل. ٢١٠.

٨٨. بۆ وێنە، مەولەوی دەڵێت «خورشیدی سەمای شیرین جەماڵان ڕەشک ئەفزای گرۆی دیدە غەزالان»، ماموستا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس لە شرۆڤەی ئەو بەیتەدا دەنووسێ: «خورشید: خۆر، سەما: ئاسمان، ڕەشک ئەفزای: داخ و خەفەت زیادکەر، گرۆ: کۆمەڵ، واتا: ئەی بریسکەدار وەک ڕۆژ بە ئاسمانی جوانەوە، ئەی زیادکەری خەم و خەفەتی ئەو جوانخاسانەی کە چاویان وەک چاوی ئاسک وایە» (دیوانی مەولەوی، ل. ٢٢٢.) و یان مەحوی دەڵێت: «چ بەرقی جیلوەیەک هەوری بەهاری کردووە بێ تاب بە ناڵە و گریەوە دێت و دەچێ وەک تازە دێوانە» (دیوانی مەحوی، ل. ٢٧٩).

٨٩. بیرهاتا ئێحسان نووری، هێڤی گۆڤاری کولتووری گشتی، ژمارەی ٢، پاریس، گولانی ١٩٨٤، لل. ٢٨-٢١.

٩٠. خۆیبوون لە ساڵی ١٩٢٧ لە ئاکامی کۆبوونەوەیەکی چالاکانی سیاسیی کورد دامەزرا .سێ کوڕەکەی ئەمین عالی بەدرخان و نەوەکانی بەدرخانبەگ، واتا جەلادەت، کامەران و سورەییا و کەسایەتییەکانی تری کورد، بۆ وێنە مەمدووح سەلیم بەگ، سکرتێری ڕێکخراوی «تەشکیلاتی ئێجتماعییەی کورد» کە ساڵی ١٩٢٠ پاش جیابوونەوەی ئەمین عالی بەدرخان لە شێخ عەبدولقادر شەمزینان پێکهابوو، لە دامەزرێنەرانی خۆیبوون بوون. ئامانجی سەرەکیی خۆیبوون، کۆکردنەوە و ڕێکخستنی هەموو کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان، بە مەبەستی وەدەستهێنانی سەربەخۆیی کوردستان بوو. لە بەیاننامەی ڕاگەیاندنی خۆیبووندا گوتراوە: «تا ئەو کاتەی کە ئاخرین سەربازی تورکیا خاکی کوردستان بەجێی نەهێڵێ» بەرخۆداان بەردەوام دەبێت. کۆمیتەی ناوەندیی خۆیبوون لە بەیرووت بوو و لە زۆربەی شارەکانی سووریا بۆ وێنە دیمەشق و حەسەکە، لقی خۆیبوون کارییان کردووە و لە ناوخۆی تورکیا بە نهێنی و لە دەرەوەی وڵات بە تایبەت لە لەندەن و پاریس چالاکیی هەبووە. لە کۆبوونەوەی دامەزراندنی، ئەمیر جەلادەت بەدرخان وەکوو یەکەمین سکرتێری خۆیبوون هەڵبژێردرا. یڕوانە، جووویدە، ٢٠٠٦.ل ٢١٦-٢١١ و هەوەها یڕوانە، فۆکارۆ (Fuccaro)، ٢٠٠٣، لل. ٢٠١-١٩٧.

٩١. ڕاپەڕینی دێرسیم لە ساڵی ١٩٣٧ دەستی پێ کرد و تا ساڵی ١٩٣٨ بەردەوام بوو. ڕاپەڕینی دێرسیم ڕاسانی کوردەکانی زازا بوو کە بە سەرکردایەتیی سەید ڕەزا ڕێکخرا و جیاواز لە ئەوەی لە ناوچەیەکی دیاریکراودا ڕوویدا، بەس بە گوتەی بەشێک لە مێژووکارانی کورد و بیانی، بۆ وێنە ئێلفیستۆن، کاکڵێک و سروشتێکی ناسیۆنالیستیی کوردیی هەبوو. بروانە، جووەیدە، ٢٠٠٦، لل. ٢١٨-٢١٣، هەروەها بڕوانە، ئێلفیستۆن (Elphinston))، ١٩٤٦، ل. ٩٧.

٩٢. بە هۆی ئەو دۆخە نالەبارە کە پەتای کرۆنا خوڵقاندۆیەتی من نەمتوانی سەرچاوەیەک بۆ ئەم باسە بدۆزمەوە و بە دڵنیایی باسی لێ بکەم، بەس د. عوبێد ساڵح بە ئاماژە بە وتاری تارق جامباز کە لە گۆڤاری هەفتەنامە، لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری-لێژنەی چاپەمەنی، ژمارە ٣٦، دەنووسێ کە حێزبی هیوا ئالای کورستانی بەکارهێناوە، بڕوانە، عوبێد ساڵح، ل. ٢٥٥.

٩٣. ئەیوبزادە، ٢٠١٤، ل. ٩٣.

٩٤. نیشتمان، بلاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ک.، ژمارە ١، ساڵی یەکەم، پووشپەڕی ١٣٢٢، لل ٣-٢.

٩٥. «تاران-ئانکارا»، نیشتمان، ژمارەی ٣ و ٤، ساڵی یەکەم، سەرماوەز-ڕیبەندانی ١٣٢٢.

٩٦. «مایەی ڕزگارنەبوونی ئێمە لە زەنجیر و کەلەمەی دوژمن چییە و کێیە؟ بۆچی پێش ناکەوین؟» نیشتمان، ژمارە ٢، ساڵی یەکەم، خەزەڵوەری ١٣٢٢.

٩٧. «ماوەی جیژنی سەربەخۆیی و ئیستقلالی کوردستان»، کوردستان: بلاوکەرەوەی بیری حیزبی دێمۆکراتی کوردستان،

ژمارەی ١٤، ســاڵی یەکەم، چوارشــەمە، ٢٤ ڕێبەندان ١٣٢٤، ل. ٥٣، بنکەی ژین.

٩٨. دەگوترێ کە لە دەیەی شەســتی سەدەی پێشوو، کۆمەڵەی خوێندکارانــی کورد لە ئەوروپا، لە چەنــد بۆنە و یادێکدا هەمان ئاڵای کوردســتانیان بەرزکردۆتەوە. من لە ساڵی ٢٠١٢ لە هەولێر ئەو پرســیارەم لە زیندەیاد بەڕێز شەمســەددین موفتی کرد ، کە ئاگادار بووم پەیوەندیی بە کۆمەڵەوە لە ئەورووپا بووە، و جوابی داوە کە ئاگاداری ئەمە نییە.

99. Metaphor fallacy

١٠٠. لێــرەدا دەرفەتی ئــەوە نییە باس لە بنەمــای فیکری ئەو ســتراتێژییە و ناتەباییەکانــی بکرێــت و ئەو کارە پێویســتی بە وتارێکی جیاواز و ســەربەخۆ هەیە و لە چوارچێوەی ئەو باســەی ئێستادا ناگونجێ.

سەرچاوەکان:

الف) فارسی

«شیرهای مشروطه پس از ٢ روز برداشته شدند»، بی‌بی‌سی فارسی، ٢٣ مرداد ، ١٣٨٧، بایگانی‌شده از نسخه اصلی در ٠٩ ژوئن ٢٠١٢. بازبینی‌شده در مهر ١٣٨٧.

کسروی، احمد (١٣٠٩) تاریخچه شیر و خورشید.

نفیســی، سعید، (١٣٢٩) درفش ایران و شــیر و خورشید، چاپ نگین.

فراهانی منفرد، محمد (١٣٨١) غازان نامه: شــاهنامه‌ای از عصر مغول، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول.

مدبری، محمود (١٣٩٥) '«تحقیقی در احوال شــمس کاشانی و شاهنامەی چنگیزی»، کهن نامەی ادبی پارسی، فصل نامه علمی-پژوهشی، شماره پیاپی ١٩، بهار و تابستان.

ب) کوردی

کتێب:

ئــۆزوون، محەمــەد (١٩٩٢)، پێیشــەکی بۆ کتێبی «کێشــەی کوردســتان لە ئاسی تورکیادا»، نووسین شازادە سوورەیا بەدرخان، و. لــە زمانی ئینگلیســیەوە : ئەحمەدی قــازی، دەزگای چاپ و ی‌ڵاوکردنەوەی ئاراس،هەولێر،٢٠١٠.

ئەیووبزادە، ئەیوب (٢٠١٤) «لە ژێکافەوە بۆ کۆمار: مێژوونووســی حیزبی لە ژێر تیشکی ڕەخنەدا» چاپخانە ڕۆژ، هەولێر.

بۆزئەرســلان، حەمیــد (٢٠١٢) «مێژووی تورکیــای هاوچەخ» و. لە فەڕنســییەوە، نەجات عەبدوڵــڵا، دەزگای چاپ و بڵاکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

دێرســیمی، نووری (١٩٨٨) «دێرســیم لە مێژووی کوردستاندا» بڵاوکراوەکانی کۆمکار، چاپی یەکەم.

دۆمــۆن، پۆل (٢٠٠٨) «ســەردەمی تەنزیمات: ١٨٧٨-١٨٣٩»، و. لە فەڕنســییەوە، نەجات عەبدوڵــڵا، دەزگای چاپ و بڵاکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

دیوانــی مەحــوی (١٩٨٤) لێکدانــەوە و لێکۆڵینــەوە: مــەلا عەبدولکەریمــی مۆدەڕیــس و محەمەدی مــەلا کەریم، کتێبی هەرزان، سوئێد.

دیوانی مەولەوی (١٣٨٩) کۆکردنەوە، لێکدانەوە و لە سەر نووسینی: مەلا عەبدولکەریمی مۆدەڕیس، ئینتێشاراتی کوردستان، سنە.

دیوانی ئەحمەد موختار جاف (١٩٨٦) بەراوەرکردن، پێداچوونەوە و پێشەکی: پ. عێزەددین مستەفا ڕەسوول، چاپی الادیب، بەغدا.

ســەجادی، عەلائەددین (١٩٥٩) شۆڕشــەکانی کــورد و کورد و کۆماری عراق، چاپخانە مەعارف، بەغدا.

ســلۆپی، زنار (١٩٦٩) «قەدری جەمیل پاشــا: دۆزی کوردستان» و. لە تورکییەوە مەلا عەلی، پێشــەکی و پێداچوونەوەی عێزەدین مەستەفا ڕەسول، الطبعە العربیە الثانیە، ١٩٩٧، بیروت.

گۆێلداش، ئیسماعیل (٢٠١١) «جەمعییەتی تەعالیی کوردستان»، و. لە تورکییەوە، زریان ڕۆژهەڵاتی، بنکەی ژین، سلێمانی.

مالمیسانژ (٢٠٠٧) «پێگەی کەماڵ فەوزی بتلیسی لە ڕێکخراوەکانی کوردا»، و. لە تورکییەوە: زریان ڕۆژهەڵاتی، پێداچوونەوەی» سەدیق ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی.

(٢٠٠٧) «جەمعییەتی تەعــاون و تەرەقیی کورد و ڕۆژنامەکەی»، و. لە تورکییەوە، زریان ڕۆژهەڵاتی، پێداچوونەوە: ســەدیق ساڵح، بنکەی ژین،سلێمانی.

ڕۆژنامە و گۆڤار

ئیســماعیل، عەبدولحەمید (١٩٦٠) «مێژووی ئــاڵای (کۆمەڵەی خۆیبــوون) لــە تورکیادا، گۆڤــاری هەتاو، ژمــارەی ١٨٠، ٣٠٧ حوزەیران.

زەنگەنە، عەبدوڵڵا، «وردبوونەوە لە ئاڵای کوردســتان و سالنامەی کوردی»، گۆڤاری ئاکادێمیای کوردی ژمارەی ٢٤.

ســاڵح، عوبێد، «مێژووی ئاڵای کوردســتان، گۆڤاری ئاکادێمیای کوردی، ژمارە ٢٣.

عەزیــزی، هادی (٢٠٢٠) «مێژووی ئاڵای کوردســتان و مێژووی هێمای نەتەوەیی کورد لە دیرۆکی کوردستاندا»، گۆڤاری تیشک، ژمارەی ٥٣، ساڵی بیست و یەکەم، پاییزی ٢٧١٩، لل. ١٨٣-١٧٢.

نەبەز، جەمال، (١٩٨٤) «گۆڤاری «نیشــتمان» زمانحاڵی کۆمەڵەی (ژێ-کاف)، بنکەی چاپەمەنیی ئازاد، سوئێد.

نەبەز، جەمــال (٢٠٠٧) «کۆبەرهەم» ژمــارەی ٧، وتوویژ لەگەڵ دەزگای ڕاگەیاندنی گشتی، چاپخانەی منارە، هەولێر.

پەرلەمان، ڕۆژنامەی ئەنجومەنی نیشــتمانیی کوردســتانی عیراق، ژمارەی ٥٣، ساڵی هەشتەم،١٩٩٩ .

هەتاوی کورد (١٤-١٩١٣) (ژمارە ١، ٥/٤ ٢١٠)، ئیستانبوول.

ڕۆژی کورد، (١٩١٣) (١-٤)،ئێستابوول.

گۆڤاری ژیــن (١٩-١٩١٨) (ژمارە ١-٢٥) ئیســتانبوول، دووبارە چاپکردنەوەی لە لایەن محەمەد ئەمین بۆزئەرسلان، دەنگ، ١٩٩٨، ئۆپسالا، سوێد.

«ڕۆژنامــەی کوردســتان: مەهابــاد ١٣٢٤-١٣٢٥ هەتــاوی»، ئامادەکردنی ڕەفیق ســاڵح و سەدیق ســاڵح، ٢٠٠٧، بنکەی ژین سلێمانی.

هێمن، «مەحکەمەی مەنحووســی ئیستقلال» گۆڤاری نیشتمان،

ژمارە ٢، خەزوەری ١٣٢٢، ل. ١٢.
«هێڤی» گۆڤاری کولتووری گشتی، ژمارەی ٢، پاریس، گولانی

پ) ئینگلیزی

Anderson, B (1991) Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism, revised edition, Verso.
________ (1998) The Spectre of Comparison: Nationalism, South Asia, and the World, Verso.
Bell, G (1920) Review of the Civil Administration of Mesopotamia: 1914-1920, London: H.M. Stationary Office.
Bedir Khan, S (1992) The Case of Kurdistan against Turkey, 1st edition: Philadelphia, 1926, USA, and 2nd edition: SARA Bokförlag, 1992, Stockholm SWEDEN.
Bozarsalan 2, H (2003) “Some Remarks on Kurdish Historiographical Discourse in Turkey (1919-1980)” in Essays on the Origins of Kurdish Nationalism (ed.) Abbas Vali, pp. 14-40, Mazda publishers. Pp. 163-190.
Bozarsalan3, _______ “Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion (1919-1925)” in Ibid, pp. 163-190.
Breuilly, J. (1993) Nationalism and the State, 2nd edition, Manchester University Press.
Elphinston, W.G. (1946) “The Kurdish Question”, International Affairs, no.1, Jan. pp. 91-103.
Elgenius, G (2007) “The Origin of European National Flags.” In Flag, Nation and Symbolism in Europe and America, edited by T. H. Eriksen and Richard Jenkins, 14– 30. London and New York: Routledge.
Fuccaro, N (2003) “Kurds and Kurdish Nationalism in Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity”, in Essays on the Origins of Kurdish Nationalism (ed.) Abbas Vali, pp. 191-217, Mazda publishers.
Gellner, E (1998) Nations and Nationalisms, Blackwell.
______ (1998) Nationalism, Weidenfeld & Nicolson.
Hall, S (1992) “The Question of Cultural Identity,” in Modernity and Its Futures, (ed.) Stuart Hall, David Hell and Tony McGrew, Cambridge: Polity Press.
Jawaideh, W (2006) The Kurdish National Movement: Its Origins and Development, Syracuse University Press.
Izady, M (2009) The Kurds: A Concise Handbook, Taylor and Francis.
Kendall, G. & Wickham, G. (1999) Using Foucaults’s Methods, SAGE Publications.
Klein, J (2001) “Engendering Nationalism: Intellectuals and the Woman Question, Education and language within Kurdish Nationalism in the End of Ottoman Empire” in Women of a Non-State Nation: the Kurds,)ed.) Shahrzad Mojab, Mazda Publishers.
Landes, Joan B (2001) Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth Century France, Cornell University Press
McDowall, D (1993) A Modern History of the Kurds, I.B. Tauris.
Renan, E (1996) “What is a Nation?” in Becoming National: A Reader, (ed.) Geoff Eley and Ronald Grigor Suny, Oxfor University Press.
Shahbazi, Sh، (2001) “The Flag of Persia”, in Encyclopaedia Iranica, (ed.) Ehsan Yarshater.
Smith, A. D. (1998) Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. New York and London: Routledge.
________ (2009) Ethno-symbolism and Nationalism. Cultural Approach. London and New York: Routledge.
Smith, M.D. (1994) Mazzini, Yale University Press.
Smith, W. 1975. Flags throughout the World and across the Ages. London: McGraw Hill.
Testi, A.)2011) Capture the Flag. The Stars and Stripes in American History. Translated by N. G. Mazhar. London and New York: New York University Press.
Shahbazi, Sh (2001) “The Flag of Persia”, in Encyclopaedia Iranica,)ed.) Eehsan Yarshater.
Miller, D (2000) Citizenship and National Identity, Polity Press.
Wilson, A (1936) Loyalties: Mesopotamia, vol.2: 1917-20, Oxford University Press.